

χάραξη και χύτευση των ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων στον 19ο και 20ό αιώνα

Κλήμης Μαστοριδής

*αφιερώνεται στον Gustav Stresow, έναν από τους πιο
γαλαντόμους ανθρώπους που γνωρίζω.*

Η μελέτη αυτή δημοσιεύθηκε στην αγγλική γλώσσα στη φειτινή έκδοση (2006) του *Gutenberg Jahrbuch*. Ευχαριστώ τον Prof. Stephan Füssel για τη φιλοξενία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στη Dr Mary Dyson, καθηγήτρια στο Τμήμα Τυπογραφίας και Γραφικής Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Reading στην Αγγλία, η οποία, για ακόμη μία φορά προσέφερε πολύτιμη χείρα βοήθειας. Επίσης, ευχαριστώ το γιο μου, Σωτήρη Μαστοριδή, για τη δική του βοήθεια καθώς και τον Γεράσιμο Λεωνίδα, υπεύθυνο του μεταπτυχιακού προγράμματος στη σχεδίαση γραμματοσειρών στο Τμήμα Τυπογραφίας και Οπτικής Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Reading, για την εμπιστοσύνη και τη φιλία του.

εισαγωγικά

Λίγες μόνο σχέσεις ξεπερνούν σε χρονική διάρκεια τη σχέση των εγγράμματων ανθρώπων με τα τυπογραφικά στοιχεία. Από τα παιδικά χρόνια μέχρι το τέλος της ζωής μας το τυπογραφικό στοιχείο, στις διάφορες έκτυπες μορφές του, βρίσκεται μπρος στα μάτια μας. Άλλοτε μας βλέπει μέσα από τη σελίδα του βιβλίου, της εφημερίδας, του περιοδικού, άλλοτε πίσω από την οθόνη της τηλεόρασης, ή του κινηματογράφου, και άλλοτε πάνω από τις ταμπέλες των καταστημάτων ή τις πινακίδες των εθνικών μας δρόμων. Είναι εκεί για να μας βοηθήσει να προσλάβουμε όσο το δυνατόν σαφέστερα το μήνυμα. Πολλές φορές τα καταφέρνει μα άλλες κάτι πάει στραβά.

Η συνετή χρησιμοποίηση των τυπογραφικών στοιχείων τα αναδεικνύει σε ένα από τα σημαντικότερα μέσα του μεγάλου οπλοστασίου των γραφικών τεχνών. Ανάλογα με το σχεδιασμό και τον τρόπο χρησιμοποίησής του ο τυπογραφικός χαρακτήρας μπορεί να μας ηρεμεί, οδηγώντας μας απαλά μέσα στο κείμενο, μπορεί όμως και να μας εκνευρίζει, να μας παιδεύει, να μας εντυπωσιάζει θετικά ή αρνητικά. Η άποψη του νεαρού Tschichold στην περίοδο του τυπογραφικού 'αριστερισμού' του, πως η καλή τυπογραφία μόνο δευτερευόντως εξαρτάται από τα τυπογραφικά στοιχεία, εγκαταλείφθηκε ακόμα και από τον ίδιο μερικά χρόνια αργότερα.

Η ιστορία των τυπογραφικών στοιχείων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ιστορίας της οπτικής επικοινωνίας. Τα γράμματα ενός αλφαβήτου, τυπωμένα στη σελίδα, μεταφέρουν το μήνυμα του δημιουργού προς τον αναγνώστη. Ανάλογα με τη μορφή τους και σε συνδυασμό με την τυπογραφικούς διευθέτηση, μπορεί να χαρακτηριστούν φίλοι ή εχθροί του αναγνώστη.

Γι αυτόν το λόγο η έρευνα της ιστορίας τους είναι σημαντική. Η γνώση της παράδοσής μας δίνει τη δυνατότητα να τα προσεγγίσουμε με κριτικό βλέμμα, να υιοθετήσουμε και να βελτιώσουμε τα θετικά και να απομονώσουμε τα αρνητικά τους σημεία. Αυτή η διαδικασία εφοδιάζει τον σχεδιαστή τυπογραφικών στοιχείων με ένα αξιόλογο εργαλείο. Η χρήση του, κάποιες φορές θα τον σώσει από χρονοβόρους και ανούσιους πειραματισμούς, και σε πολλές περιπτώσεις θα τον βοηθήσει να απεμπλακεί από δήθεν διλήμματα.

Η ιδιότυπη εξέλιξη της ελληνικής τυπογραφίας καθώς και η ενασχόληση περιορισμένου κύκλου ανθρώπων με την ιστορία της, μας στέρησαν από μελέτες σε τέτοιου είδους ζητήματα. Οποιαδήποτε σύγκριση με βιβλιογραφίες άλλων χωρών θα απέβαινε μοιραία. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε ότι οι προσπάθειες εντείνονται, κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία, προς την κατεύθυνση της ανίχνευσης και της έρευνας θεμάτων που σχετίζονται με την ελληνική τυπογραφία. Θα ήταν ίσως παράλογο σε αυτό το σύντομο χρονικό διάστημα να περιμένουμε εντυπωσιακά αποτελέσματα, αφού λείπουν πολλές από τις βασικές συνθήκες που προωθούν και διευκολύνουν την ερευνητική διαδικασία. Σημαντικό μέρος αυτών των συνθηκών θα ικανοποιηθεί μόνο με την ίδρυση και ανάπτυξη σχολών, ακαδημαϊκών τμημάτων, ερευνητικών κέντρων και μουσείων. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε πως η έρευνα της τυπογραφίας απαιτεί τη διαρκή επαφή και συνεργασία ειδικών από διάφορους επιστημονικούς χώρους: επιγραφολόγους, παλαιογράφους, ιστορικούς της τέχνης, μελετητές του βιβλίου, τεχνικούς, κ.ά.

Ο δίσκος της Φαιστού, περ. 1700 π.Χ.

Στα προβλήματα που ήδη αναφέρθηκαν θα πρέπει να προσθέσουμε και εκείνα που πηγάζουν από την ιδιομορφία του προς έρευνα υλικού. Σε αντίθεση με τη σημερινή πραγματικότητα των προσωπικών ηλεκτρονικών υπολογιστών, που αποθηκεύουν τα γράμματα σε ψηφιακή μορφή, ή ακόμα και των συστημάτων φωτοστοιχειοθεσίας που ανήκαν στην προηγούμενη γενιά και χρησιμοποιούσαν φωτογραφικές μήτρες, τα μεταλλικά τυπογραφικά στοιχεία αποτελούν, λόγω της εφήμερης φύσης τους, δυσεύρετο και σπάνιο υλικό.

Η συνήθης πρακτική των στοιχειοχυτηρίων και των τυπογραφείων ήταν να λιώνουν τα φθαρμένα στοιχεία με σκοπό να ξαναχρησιμοποιήσουν το μέταλλό τους. Την ίδια εφήμερη διαδρομή στο χρόνο είχαν και τα δειγματολόγια που τυπώνονταν από τις κατασκευάστριες εταιρίες ή τα τυπογραφεία. Τα περισσότερα απ' αυτά που σώθηκαν είναι ελλιπή, τραυματισμένα από τη συνήθεια των τυπογράφων και των βιβλιοδετών να τα κόβουν για να κάνουν την παραγγελία τους.

Για την καλύτερη κατανόηση των προβλημάτων αυτών είναι απαραίτητη μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν για να δούμε με ποιον τρόπο κατασκευάζονταν τα μεταλλικά τυπογραφικά στοιχεία.

ιστορικά στοιχεία

Η ιδέα μα και η χρήση για πρώτη φορά ξέχωρων χαρακτήρων αποδίδεται στην Ανατολή. Η Κίνα και η Κορέα ακόμα ανταγωνίζονται για την πατρότητα της εφεύρεσης που στην Ευρώπη διεκδικούν αρκετές χώρες. Ακόμα κι εμείς επιδεικνύουμε περήφανα το δίσκο της Φαιστού. Η αιτία για τη μη καθιέρωσή της, σε αντίθεση με την ευρεία διάδοση του ξυλόγραφου, πρέπει να αναζητηθεί στο μεγάλο αριθμό των ιδεογραμμάτων που ήταν απαραίτητα στις γραφές εκείνων των χωρών.

Παρόλα αυτά, σε ευρωπαϊκό έδαφος τα μεταλλικά τυπογραφικά στοιχεία χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά γύρω στα 1440. Κατά την κατασκευή τους σημαντικό ρόλο έπαιξε η γνώση που προϋπήρχε και εφαρμοζόταν σε τέχνες όπως η σιδηρουργία, η αργυροχρυσοχοΐα και η σπλοποιία.

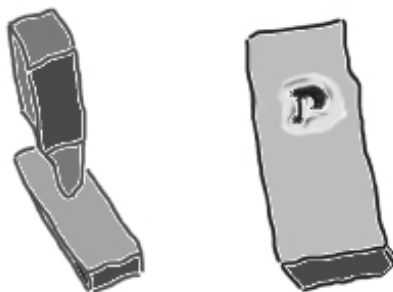
Παρά τις από καιρό σε καιρό αμφισβητήσεις της πρωτοπορίας, ή ακόμα και της τεχνικής του Γουτεμβέργιου από διάφορους ιστορικούς, τα δείγματα που έχουμε στα χέρια μας λένε το εξής: από το 15ο αιώνα, ως την εμφάνιση και καθιέρωση της μηχανικής στοιχειοθεσίας στα τέλη του 19ου αιώνα, οι βασικές αρχές που εφάρμοσε ο Johannes Gutenberg στον τρόπο κατασκευής και χρήσης των τυπογραφικών στοιχείων παρέμειναν ίδιες.

Το βασικό συστατικό των πρώιμων 'κινητών' τυπογραφικών στοιχείων ήταν ο μόλυβδος. Διάφορα μέταλλα, όπως ο κασσίτερος, το αντιμόνιο, ο σίδηρος και ο χαλκός χρησιμοποιήθηκαν στην πορεία για να παρασκευαστούν ανθεκτικά κράματα με ιδιότητες που να ανταποκρίνονται στη συνεχή και επίπονη χρήση των στοιχείων από τους τυπογράφους.

Τα ποσοστά των μετάλλων διαφέρουν από εγχειρίδιο σε εγχειρίδιο και από στοιχειοχυτήριο σε στοιχειοχυτήριο. Τον 17ο αιώνα για παράδειγμα, ο Μοχοφ αναφέρει μόλυβδο και σίδηρο, ενώ σχεδόν δύο αιώνες μετά οι Legros και Grant εξηγούν πως "στις μέρες μας τα τυπογραφικά στοιχεία αποτελούνται βασικά από μόλυβδο, αντιμόνιο και κασσίτερο και σε μερικές περιπτώσεις προστίθεται μικρή ποσότητα χαλκού". Αλλά και στα τέλη του 1969 σε επιστολή του ο Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, ιδιοκτήτης του σημαντικού ελληνικού στοιχειοχυτηρίου 'ΠΑΠ', αναφέρει τα εξής: ...σχετικώς διά τας χρησιμοποιούμενας συνθέσεις τυπογραφικών μετάλλων εκ των οποίων κατασκευάζονται οι τυπογραφικοί χαρα-

εικ.1 Χάραξη του πατρότυπου

εικ.2 Δημιουργία της μήτρας

εικ.3 Χύτευση γράμματος

κτήρες, είναι οι ακόλουθοι: α) Αντιμόνιον από 20 έως 28%, β) κασσίτερος από 6 έως 12%, γ) μόλυβδος από 74 έως 60% (καθαρός), δ) χαλκός επί τοις χιλίοις 5%.

κατασκευή των μεταλλικών στοιχείων

Είναι χρήσιμο να παρακολουθήσουμε την πρακτική διαδικασία κατασκευής των μεταλλικών στοιχείων γνωρίζοντας και τα βασικά εργαλεία που οι πρώτοι τυπογράφοι/χαράκτες χρησιμοποίησαν.

Να τονίσουμε ότι παρά τις όποιες αμφισβητήσεις και διχογνωμίες, όλοι ανεξαιρέτως οι ιστορικοί της τυπογραφίας παραδέχονται πως κάποια από αυτά τα εργαλεία –ιδιαίτερα το εκμαγείο– ήταν αποτελέσματα ιδιοφυών τεχνικών εφαρμογών.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά. Ποια ήταν η αλληλουχία των εργασιών κατά την παραγωγή των τυπογραφικών στοιχείων;

πρώτα κατασκευαζόταν το πατρότυπο (αρσενικό)

Ο χαράκτης αφού αποφάσιζε για τη μορφή του γράμματος, το χάραζε στην κορφή μιας χαλύβδινης ράβδου. Το επόμενο στάδιο απαιτούσε τη σκλήρυνση του μεταλλικού πατρότυπου [εικ.1].

με τη βοήθεια του πατρότυπου έφτιαχναν τη μήτρα

Το πατρότυπο, με ένα χτύπημα εισχωρούσε σε μα-

λακό χαλκό και μ' αυτόν τον τρόπο κατασκευαζόταν η μήτρα [εικ.2].

στοίχιζαν τη μήτρα και την τοποθετούσαν στο εκμαγείο

Η ευθυγράμμιση των πλευρών της μήτρας ήταν απαραίτητη για να 'καθίσει' σωστά στο εκμαγείο. Θα την χρησιμοποιούσαν ξανά και ξανά, όσες φορές ήταν απαραίτητο για την παρασκευή ενός ικανού αριθμού μεταλλικών χαρακτήρων.

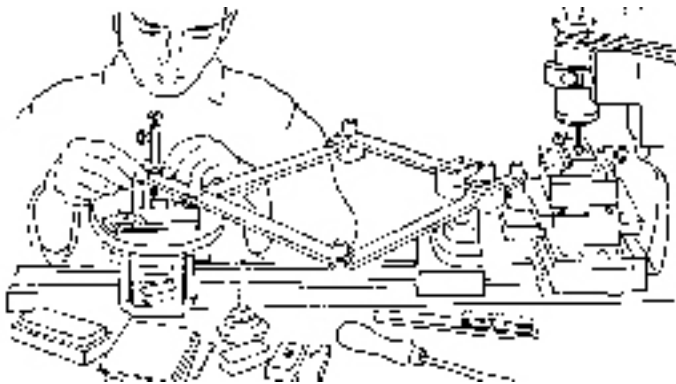
λιωμένο μέταλλο χυνόταν στο εκμαγείο

Η διαδικασία αυτή επαναλαμβανόταν για ολόκληρη τη σειρά των διαφορετικών γραμμάτων, ψηφίων, ή κοσμημάτων που ήθελε ο χαράκτης να κατασκευάσει [εικ.3].

το μεταλλικό στοιχείο έβγαινε από το εκμαγείο και αφαιρούσαν τα άχρηστα μέρη του και τα γρέζια ακολουθούσε η επεξεργασία του στοιχείου για να έρθει στο απαιτούμενο ύψος

τώρα πλέον ήταν έτοιμο να μελανωθεί και να τυπώσει

Στην πορεία της τυπογραφίας μέχρι την εμφάνιση της μηχανικής στοιχειοθεσίας, το μόνο που άλλαξε στη διαδικασία που περιγράψαμε παραπάνω ήταν

Χάραξη μητρών με τη χρήση παντογράφου.

τα βοηθητικά εργαλεία. Για παράδειγμα γνωρίζουμε πως οι στοιχειοχάρακτες, ήδη από τον 16ο αιώνα, χρησιμοποιούσαν βοηθητικά πατρότυπα για να 'χτυπούν' τα όμοια εσωτερικά των προς κατασκευή γραμμάτων (π.χ. το εσωτερικό των b, d, p και q).

Αλλά ακόμα και ο παντογράφος του Linn Boyd Benton στα 1885, αυτό που κατάφερε ήταν να χαράξει μηχανικά τα πατρότυπα. Βέβαια, η εφεύρεσή του οδήγησε στην ποιοτική εξέλιξη των μηχανών στοιχειοθεσίας, ενός χώρου που μονοπώλησαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 ως τα τέλη της δεκαετίας του 1950 (και στη χώρα μας ακόμα αργότερα) οι Μονοτυπικές και Λινοτυπικές μηχανές.

τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία

Είναι ιδιαίτερα εύκολο να παρακολουθήσει κανείς την ιστορία των ελληνικών στοιχείων στις γενικές της γραμμές. Όχι μόνο οι ελληνικές γραμματοσειρές είναι πολύ λιγότερες από τις ρωμανικές ή τις γοθτικές, αλλά και στην περίοδο από το τέλος του 15ου αιώνα, οπότε εμφανίστηκαν τα πρώτα ελληνικά βιβλία τον Άλδου Μανούτιου, ως το τέλος του 19ου που σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας εποχής τυπογραφικών πειραματισμών, η συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών στοιχείων μπορεί να καταταγεί σε λίγες ομάδες με μια ευδιάκριτη συνέχεια και παράδοση.

Αυτά ανέφερε ο Victor Scholderer στην *Ιστορική Εισαγωγή* του καταλόγου μιας έκθεσης πανομοιότυπων που απεικόνιζαν την εξέλιξη των ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων στο Βρετανικό Μουσείο στα 1927.

πρώιμη περίοδος

Τα τυπογραφικά μας στοιχεία, κύριο συστατικό της

ελληνικής γραφικής επικοινωνίας, ακολούθησαν την ιστορική περιπλάνηση της τελευταίας. Με άλλα λόγια γεννήθηκαν, και για τρισήμιση αιώνες χρησιμοποιήθηκαν στο εξωτερικό, κυρίως στην Ιταλία.

Όπως αναφέρει ο James Mosley στην πρώιμη περίοδο της τυπογραφίας τα ελληνικά στοιχεία αποτέλεσαν στην πραγματικότητα ένα βοηθητικό αλφάβητο που πήρε τα κύρια χαρακτηριστικά του από τα ρωμανικά στοιχεία.

Για παράδειγμα, όταν στα λατινικά βιβλία ήταν απαραίτητη η στοιχειοθεσία ελληνικού κειμένου, όσα ρωμανικά στοιχεία έμοιαζαν στα ελληνικά έπαιρναν τη θέση των τελευταίων για να αποφευχθεί η χάραξη πρόσθετων μητρών. Ο Proctor αναφέρει ως κοινό χαρακτηριστικό αυτών των στοιχείων ότι χωρίς εξαίρεση σχεδιάζονταν και στοιχειοθετούνταν από ανθρώπους που μητρική τους γλώσσα δεν ήταν τα ελληνικά και λίγο-πολύ είναι περισσότερο πιθανό να τους ήταν μια εντελώς άγνωστη γλώσσα. Τα στοιχεία αυτά ήταν όρθια, ισοπαχή ως επί το πλείστον, τα γράμματα ήταν ξέχωρα χωρίς πολλά συμπλέγματα και οι φόρμες τους βασιζόνταν σε στρογγυλόσχημα παλαιογραφικά πρότυπα. Εδώ, στις σημαντικότερες προσπάθειες συγκαταλέγονται τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν από τον Nicolas Jenson και από τους αδερφούς Johannes και Wendelin de Spira στη Βενετία στις αρχές της δεκαετίας του 1470.

'πρώτη ελληνική τυπογραφική σχολή' και Άλδος Αυτά συμβαίνουν μέχρι το 1476, χρονιά που εμφανίζονται στην Ιταλία δείγματα της δουλειάς των μαστόρων που ανήκουν στην 'Πρώτη Ελληνική

de summo de condicione rati deo huic modis ueritas reperitur. Αφθαρτος
 κτίσθης αιωριος αιθερα μειωρτοις αικακοις αικακοις τρο-
 φερων πολυ μειζομε κισθου τοις δε κακοις αδικοις τε
 χολομ και θυμομ εγειρωμ id est icotturabilis et conditor spiritus
 in aere habitans. bonis bonis preferens. factis multo maiore procedem. in-
 factis aut de malis ipse et superior exaitans. Rursum a hoc loco emittens.
 quibus maxie facinoribus dicitur deus huiusmodi. φινγε δε λατρειας
 αμοκλιονς θεωζωρτι λατρενε μοιχειασ τε φυλασσε και
 αρτεμας ακριτομ ενμημ ιδιαμ γεμαμ παιδων τρεφε μηδε

Sweinhein και Pannartz, Subiaco, 1465.

Τυπογραφική Σχολή. Τώρα ξεκινά ένας διάλογος ανάμεσα σε ανθρώπους που έχουν την 'αίσθηση της γλώσσας' και την ικανότητα να υποστηρίζουν τις σχεδιαστικές επιλογές τους. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως οι περισσότεροι από αυτούς, αν όχι όλοι, ήταν έξοχοι καλλιγράφοι και άρα εξοικειωμένοι με τις φόρμες των γραμμάτων. Για παράδειγμα, ο Ιανός Λάσκαρις εκφράζει την άποψη πως τα μικρά κεφαλαία (καπιταλάκια) είναι η καθαρότερη μορφή στοιχείων που πρέπει να υιοθετηθεί η ελληνική τυπογραφία (ένα ιδεολόγημα που βάσιζε σε αρχαιοελληνικά επιγραφικά πρότυπα).

Ανθρωποι σαν τους Δαμιλά, Αλέξανδρο και Λαόνικο, Καλλιέργη, Σοφιανό και Δούκα σχεδιάζουν και χαράζουν τυπογραφικά στοιχεία για να τα χρησιμοποιήσουν στις εκδόσεις τους. Από την άλλη μεριά έχουμε τον περίφημο ελληνιστή τυπογράφο Άλδο Μανούτιο, που, με τη συνεργασία του ιδιοφυή στοιχειοχαράκτη Francesco Griffo, γράφει ένα λαμπρό κομμάτι της ιστορίας της ελληνικής τυπογραφίας στα τέλη του 15ου αιώνα σηματοδύνοντας την πορεία της για τα χρόνια που θα ακολουθήσουν.

Τα κυρτά ελληνικά (*italics*), βασισμένα σε καλλιγραφικά χειρόγραφα της εποχής, θα αποτελέσουν το πρότυπο για το σχεδιασμό των περισσότερων ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων στους επόμενους τρεις αιώνες και θα ανοίξουν το δρόμο στο σχεδιασμό των κυρτών λατινικών στοιχείων.

Μια διαφορετική ομάδα ελληνικών αντιπροσωπεύουν οι όμορφοι, καθαροί τύποι που βρίσκουμε στην *Καινή Διαθήκη* της Πολυγλωσσικής Βίβλου του καρδινάλιου Ximenez, που τύπωσε στην Alcalá της Ισπανίας ο Arnaldo Guillén de Brocar στα 1514 σε

επιμέλεια του Δημητρίου Δούκα. Σε αυτά τα στοιχεία βάσιζε ο Robert Proctor τη δημιουργία των δικών του 'Otter Greek' στα 1903 και τη σχεδιαστική λογική τους υιοθέτησε ο Victor Scholderer για τα 'New Hellenic' το 1927.

Με την Αλδινή λογική, δηλαδή της χάραξης με πρότυπο το καλλιγραφικό χειρόγραφο της εποχής τους, ολοκληρώθηκε στη Γαλλία κατά τη δεκαετία του 1540 η κοπή των περιφημων 'grecs du roi'. Την εργασία εξετέλεσε με υποδειγματικό τρόπο ο έξοχος χαράκτης Claude Garamont 'ξεσηκώνοντας' τα χειρόγραφα γράμματα του Άγγελου Βεργίκιου, 'βασιλικού καλλιγράφου' του Francois I. Το αντίτιμο που πλήρωσε η ελληνική τυπογραφία για τη μαεστρία του Garamont ήταν βαρύ και η διάρκεια αποπληρωμής υπερβολικά μεγάλη. Πρωτοφανής αριθμός συμπλεγμάτων και συντμήσεων πονοκεφάλιασε τους –συνήθως αλλόγλωσσους– στοιχειοθέτες για δυόμιση περίπου αιώνες στην προσπάθεια των τυπογράφων να μιμηθούν το όμορφο οπτικό αποτέλεσμα του συνδυασμού των 'καλλιγραφικών' ελληνικών του Garamont με την ανυπέβλητη ποιότητα εκτύπωσης τους από τον Robert Estienne. Τα στοιχεία αυτού του είδους, που κατατάσσουμε στην ομάδα Galalde (από τα ονόματα των Aldus και Garamont), κυριαρχούν στην ελληνική τυπογραφία μέχρι την εμφάνιση των στοιχείων της μεταβατικής περιόδου και των μοντέρνων χαρακτήρων των Didot και Bodoni στα τέλη του 18ου αιώνα. Χαρισματικοί τεχνίτες όπως οι Haultin, Granjon, Jannon και Kis ασχολήθηκαν με τη σχεδίαση ελληνικών αλφαβήτων κατά το 16ο και 17ο αιώνα. Σε γενικές γραμμές το έκαναν χωρίς ουσιαστικές αποκλίσεις από τη

Λόγους ἐπιχρηματικούς· καλεῖται ἑξ ἑκαστοῦ κρητικὸν ἐπιχρηματικὸν δὲ τῶν ὡς
καλεῖται τὸ ὑπερῶν ἐπὶ τὸ κρητικὸν ἑμφραγμα δὲ τὸ ὑπερῶν ἐς τὸ κρητικὸν μετὰ
σφραγίδος κ' ἔχει ἢ μὴ μὴ τῶν δὲ ἐν τῷ ὡς ἑμφραγμα κ' ἔχει τὸ ὑπερῶν ἐπιχρηματικὸν
τῶν ἐπιχρηματικῶν δὲ ἐξ ἑκαστοῦ δὲ κρητικὸν ἑμφραγμα κ' ἔχει τὸ ὑπερῶν Ἀυτίκα δὲ πρὸς
θεωρεῖται ἕως ἐκαστοῦ

ΣΑΛΚΟΣ ΕΙΣ ΕΥΧΕΙΝΤΑ ΕΦΕΡΤΗΜΕΚΟΝ· ΑΥΤΙΚΑ ΔΗΓΕ
ΑΛΙΟΝ ΜΕΝ ΚΑΘΙΣΤΕΝΘΗΝ ΕΠΙΛΥΧΙΜΟΧ ΑΝΘΙΤΟ ΕΚΧΥΝ
ΚΥΣΙΛΙ ΕΠΙΘΕΤΟΥΣΑ ΤΕΤΙΝ ΧΥΣΙΜΑ· ΑΣΠΙΤΕΡΑ ΔΕ
ΛΕΚΟΝ ΕΚΚΑΣΤΙ ΧΕΙΡΙΛΗΝΕ ΔΕΜΙΚΑ ΠΡΑΛΑ ΔΙΕΝΕ·
ΤΟΥ ΔΕΥΡΕΔΕ ΙΚΑΚΟΤΟ ΕΡΕΚΑΥΗΝ ΟΙΟΣ ΠΥΛΕΡΟΝ
ΕΙΛΑΤΙΑΝΕ ΡΟΔΑΤΗΝ ΝΕ· ΙΩΝ ΡΤΟΤΕΡΑΝ ΚΑΛΕΥΘΟΥ·
ΔΕΚΤΟ ΓΑΡ ΗΡΑΚΑΙΑ ΠΕΛΑΓΙΟΜ ΟΥΡΟΘΙΧΟΙΤΟ·
ΠΕ ΔΕ ΜΕΤΑΙΣΑΣ ΡΗΓΕΛΗΝ ΣΚΕ· ΟΚ· ΕΥΤΙ ΤΙΣ ΒΑΡ
ΔΥΓΙΟΧ ΟΝ ΡΑ ΤΕ ΤΗΡΕΚ ΑΠΟΠΤΟΘΗ ΕΚΕΤΟ ΗΝΑΡΗ·
ΔΙΗΠ· ΑΛΙΘΟΝ ΜΗΚΟΡ ΜΕΤΑΚΙΣΕΥΑΙ· ΟΥΔΕ ΡΕΚΤΡΙΑ
ΡΟΙΜΗΚΗΚ· ΡΕΘ ΓΑΡ ΔΥΤΟΙ ΕΚΙ ΠΥΛΟΝΟΙΣΙ ΚΟΝΗΤΕ
ΕΚΑΣΤΕ· ΟΥΤ ΕΥΕΠΛΑΧΟΝ ΜΕΜΕΒΙ ΑΠΕΙΤΟΝ ΟΥΡΑ ΚΑΜΕ·
ΟΛΑ ΤΟΥΤΑ ΕΙΛΑΤΙΑΝΕ ΜΙΓΑ ΤΕΣΤΕΜΕΛΑΝΗ ΔΕ ΣΙΝ·
ΚΟΙΤΑ ΚΙΚΑΝΗΩΣ ΜΕΛΕΚ ΔΕ ΟΙ ΕΠΑΓΕΤΟ ΕΡΗΝΗ· ΚΑΘΕΚ

βυλο λυκοδεν
ταυνλας δε
γραφου μενω
υπερ τωσων
φιντερω πινη
τυμφοσηρα
αυμ οκατο
δε αν τω κ τ
εμμλοτικω
πισανια τ υ
λας φασιτ υ
ερβρυχιων
μεοαι μη νι
καπορος εν τω
δωτερω τ ε
ταρνη μινωμ

ὑπο τωσων φασιτ αυτον αρτελιπαι τινυμ φωνο δε εφλατωνιος υπερ με
ως· Τερω τω εκκαλομικ δε τυντυ το κεν· Ειλατιλας· ηραφουλας μη ελα
σιλως μετὰ εσφ τινος ελεσα υρος εστιν ο εφλυφμενος καλα δε πικος ηραφου
κος τινωμικ δε εσφρετ ο εφλυφμενος λασιμικ ηραφουλας εδδελφικ· εμφορ υ
ωνος μη ελεμικως φυτελα· Προτιρωσε· αυτι τ ες τα υμωσροδου της κελου
ρου· Ηυ τε τις βικ· κυμικωσι ποικαι τ λουσαφασιτηρε· ως ημωσρησας
εφρος εφραφω λαρμεκα τωραδνη· Αισομικωσι· καυμικωσι τω λιμου τω
δδ· τακωτω γχως η μωδ ηερμικωσι ες τινωστικωσ· αυει το αυρωμικωσι μη
επι τωσων αυλην εστι· Ερι εφωσμοσι· εινωλακικαι η εν· τρωσμοσι αυτι τωσ
ηρωσμη τουσ εφωσμοσιν ες τωσ εφωμικωσι τρωλωσασ· Ος τωσ εφωσμοσικ
διδλας ως ηης μη εφρωμικη η εικω

Μικρά κεφαλαία (καπιταλάκια) του Λάσκαρη, Απολλώνιος Ρόδιος από τον Lorenzo di Alopa, Φλωρεντία, 1496.

σχεδιαστική λογική που αναφέραμε. Στα βασικά χαρακτηριστικά των ελληνικών Galalde ανήκουν ο μεγάλος αριθμός συμπλεγμάτων και εναλλακτικών γραμμάτων (όπως διπλά θήτα, βήτα, γάμα κ.λπ.) καθώς και η έντονη κλίση προς τα δεξιά (και σπανίως προς τα αριστερά).

η 'μεταβατική περίοδος'
Με την παρακμή, στα μέσα του 16ου αιώνα, του φαινομένου της 'Πρώτης (και ίσως της μοναδικής) Ελληνικής Τυπογραφικής Σχολής' ο διάλογος ανάμεσα σε Έλληνες και ξένους σχεδιαστές/στοιχειογράφακες μετατρέπεται σε μονόλογο. Οι Έλληνες

αὐτῆς αὐτῶν ἐπέσει. Εἰ δὲ ὅτι πῆ ἔργον πολιτικῶν
 ἴσται, ἢ δὲ τῶ ἐπιπέθῃ τῶ ἰμῶ ζυώεσιν, ἔ. πρὸς
 ἐκείνον τὰ αὐτὰ πᾶντε δρᾶ. ὁπόστος ἢ ἡμῶ
 κἀμνοι τὸ σῶμα, ἐκείνη αὐτὴ ἐκ ἀπαλλάττεται.
 οἱ δὲ ἔ. δὲ ὀλίγου χρόνου ἴδου, ὅππῃ πῆ ἀπρέ-
 μα, ὡσπερ ἀσπαζυμῆν ἢ τῶ ἀσπασίμῳ ἐπι-
 φεσῆται, οἷα ΦιλοΦρονεμῆν ἢ δὲ πῆ αὐτῶ
 ζυωούσα σινάπῃ ἄλλοτε ἄλλω τῶν ποδῶν,
 ἔσπομῆσκει, ὅπ κὲ αὐτῆ ἀρᾶ μετὰ δότῃ
 οἷα τὸ σῶμα, κἀ μῆν πολὺ φθορῆς ὄσιν, ὡς ἔ-
 πῃ ἐξῶ ἴδου μῆν δόκῶ ἄλλῳ κῶα. ἔ. ὅσων
 ὄσῃται, τῆ φανῆ σημαίνει καὶ ὅπ σκυλακαιο-
 μῆν μάμῃ ἐκολοζέτο, εἰ πῆ εἰς τῆ ἔπ μᾶσι-
 γα ὄσῃται, πρὸς τῶ ὄσῃται, ἔ. ὑ-
 ποπῆξῃσῃ λιπῆ, ἢ τῶ σῶμα ἰφασίμῃ τῶ
 σῶμα ὡς Φιλοῦσα, ἢ ὅππῃ πῆσκει ἐκρέ-
 μαται τῆ αὐτῶ, ἔ. ἢ πρὸς τῶ ἀνῆσι, πρὶν τῆ
 ἀπῆλῃ δότοπῆσῃ τῆ δῆμῆν. ὡς ἔ. αὐ
 ὄσῃται μῆν δόκῶ ἔ. τῶ ὄνομα ἀναζυμῆσαι τῆ
 κῶα, ὡς ἢ ἔ. ὑπὲρ τῶ δότοπῆσῃ αὐτῆ, ὅ-
 π ἰμῶ ἀρᾶ ἔ. πῆ τῶ ἄσῃ τῶ ἄσῃ τῶ ἄσῃ, Ορ-
 μῆ ὄνομα, ἀκῶα, ἢ σφῆτα, ἔ. ἔ. ἔ. ἔ.

C. ii j

Αρριανού Κυνηγητικός των Sebastien και Gabriel Cramoisy, βασιλικών αρχιτυπογράφων, Παρίσι, 1644, με στοιχεία στη λο-
 γική των grecs du roi του Garamont.

περιορίζονται σε εργασίες επιμελητών ή χορηγών
 εκδόσεων και τα γνωστά τυπογραφεία του Σάρρου,
 του Θεοδοσίου και του Γλυκού στη Βενετία (1670-
 1820) τυπώνουν βιβλία χωρίς προσωπικότητα,

χωρίς ίχνος τυπογραφικού πειραματισμού, υιοθετώ-
 ντας τις μπαρόκ διευθετήσεις των ιταλών συναδέλ-
 φων τους.

Η πολιτικοοικονομική κατάρρευση της Βενετι-

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ

ΟΜΟΛΟΓΙΑ

ἐπὶ τῇ

ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΠΑΤΟΥ

ὑπὸ

ΠΑΝ. ΑΡΙΣΤΟΦΡΟΝΟΣ

Ἐν Ὁξφόρδῃ

ἐν τῷ Τυπογραφίῳ τοῦ Πανεπιστημίου

Ἰωάννης Τζῶνσον Τυπογράφος

1937

Πλάτωνος Ακαδημία από τον John Johnson, αρχιτυπογράφο του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, με στοιχεία Otter Greek, Οξφόρδη, 1937.

κής Δημοκρατίας στο τέλος του 18ου αιώνα, είχε άμεσο αντίκτυπο στην εκεί ελληνική κοινότητα αλλά και στην τυπογραφία της περιοχής. Τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία παραμένουν εγκλωβισμένα στη σχεδιαστική λογική του 16ου αιώνα, κάτι που γίνεται φανερό, όχι μόνο από τα βιβλία, μα και από δειγματολόγια σαν αυτό του τυπογραφείου Γλυκύ που εκδόθηκε στη Βενετία στα 1812. Την αρνητική αυτή πραγματικότητα συντηρούν, εκτός των άλλων, και οι αλλαγές που έχουν επέλθει στην ελληνική βιβλιαγορά. Έχει πλέον παρέλθει η εποχή

του έντονου αναγεννησιακού ενδιαφέροντος για τα ελληνικά γράμματα, η ξένη αγορά έχει ήδη αρκετές εκδόσεις ελλήνων κλασικών, και η αγορά στην Ελλάδα περιορίζεται στη ζήτηση εκκλησιαστικών κυρίως βιβλίων. Ακόμα περισσότερο, ο χώρος των εκκλησιαστικών εκδόσεων, από φύση συντηρητικός, έχει συνηθίσει πια σε μια τυπογραφική παράδοση και οποιαδήποτε αλλαγή δε μοιάζει καλοδεχούμενη.

Οι παράγοντες αυτοί ακινητοποιούν την ελληνική τυπογραφία και της στερούν οποιαδήποτε προοπτική αισθητικών βελτιώσεων ή αλλαγών.

Μηναίον του Σεπτεμβρίου, Νικόλαος Γλυκός, Βενετία, 1771.

Θα χρειαστεί να φυσήσει η αύρα του Διαφωτισμού για να ξεκινήσουν πάλι οι Έλληνες να γυρεύουν το χαμένο νήμα του διαλόγου με τους ξένους μαστόρους, αυτή τη φορά ως μαθητές στα 'θρανιά' των τυπογραφείων των –Γάλλων κυρίως– φιλελλήνων τυπογράφων. Καθώς η Ιταλία σταματά να αποτελεί το μοναδικό σημαντικό τυπογραφικό κέντρο για το ελληνικό έντυπο, χώρες όπως η Αυστρία, η Αγγλία,

η Γερμανία, η Γαλλία και οι Κάτω Χώρες φιλοξενούν τους Έλληνες και τις τυπογραφικές τους περιπέτειες που πληθαίνουν καθώς πλησιάζουμε προς τον 19ο αιώνα. Το Ιάσιο, το Βουκουρέστι και η Κωνσταντινούπολη πλουτίζουν ακόμα περισσότερο τον ελληνικό τυπογραφικό χάρτη. Παρόλα αυτά, κάθε προσπάθεια αλλαγών στη σχεδίαση των ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων αυτήν την εποχή κατα-

Ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία του John Baskerville, Birmingham, 1763.

γράφεται αποκλειστικά στο ενεργητικό των ξένων δημιουργών.

Για παράδειγμα, σημαντικά βήματα για τον περιορισμό ή και την απαλοιφή ακόμα των ελληνικών τυπογραφικών συμπλεγμάτων γίνονται στην Ολλανδία κατά την τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα. Ο Heinrich Wetstein ακολούθησε πιστά αυτόν το δρόμο στις εκδόσεις του *Opuscula Mythologica Physica et Ethica* (1688), Διογένης Λαέρτιος (1692) και *Καινή*

Διαθήκη (1698). Ξεκινά έτσι μια εποχή που στοιχειοχυτήρια, τυπογράφοι/χαράκτες, εκδότες ή και λόγιοι ακόμα δίνουν το όνομά τους στις προσπάθειες απελευθέρωσης των ελληνικών χαρακτήρων από τα δεσμά του παρελθόντος. Ανάμεσά τους ο γερμανός εκδότης Georg Goschen και ο εφευρετικός άγγλος τυπογράφος και καλλιγράφος John Baskerville. Τα ελληνικά του Baskerville, όπου τα κεφαλαία ακολουθούν την επικλινη φορά της σχεδίασης των πεζών,

Ω Σ οἱ μὲν περὶ νηὸς εὐστέλοιο μάχοντο·
 Πάτροκλος δ' Ἀχιλλῆϊ παρίστατο, ποιμένι λαῶν,
 Δάκρυα θερμὰ χέων, ὥστε κρήνη μελάνυδρος,
 Ἦτε καὶ αἰγίλιτος πέτρης ἀνοφερὸν χέει ὕδωρ.
 Τὸν δὲ ἰδὼν ἄκλειρε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς,
 Καί μιν φωνήσας ἔπεια πτέροντα προσήυδα·

Τα τυπογραφικά στοιχεία του Alexander Wilson για τον Όμηρο των αδερφών Foulis, Γλασκώβη, 1756.

- εἰσιδεῖν, γίγαντι
 γηγενέτα προσόμοιος,
 ἀστερωπὸς ἐν γραφαῖσιν,
 οὐχὶ πρόσφορος ἀμερίῳ γέννα, 130
- ΠΑΙ.** τὸν δ' ἐξαμείβοντ' οὐχ ὄρατ' Δίρκης ἕδωρ
 λοχαγόν; **ΑΝ.** ἄλλος ἄλλος ἅδε τευχέων τρόπος.
 τίς δ' ἐστὶν οὗτος; **ΠΑΙ.** παῖς μὲν Οἰνέως ἔφυ
 Τυδεύς, Ἄρην δ' Αἰτωλὸν ἐν στέρνοισι ἔχει.
ΑΝ. οὗτος ὁ τὰς Πολυνείκευς, ὦ γέρον, 135
 αὐτοκασιγνήτας νύμφας
 ὁμόγαμος κυρεῖ;
 ὡς ἀλλόχρωσ ὕπλοισι, μιξοβάρβαρος.
- ΠΑΙ.** σακεσφόροι γὰρ πάντες Αἰτωλοί, τέκνον,
 λόγχαισ τ' ἀκοντιστήρει εὐστοχώτατοι. 140
- ΑΝ.** σὺ δ', ὦ γέρον, πῶς αἰσθάνει σαφῶσ τάδε;
ΠΑΙ. σημεῖ' ἰδὼν τότε ἀσπίδων ἐγνωρίσα,
 σπανδύσ ὄτ' ἦλθον σὺ κασιγνήτω φέρων,
 ἃ προσδεδουρκῶσ, οἶδα τοῖσ ἠπλισμένουσ.
- ΑΝ.** τίς δ' οὗτος ἀμφὶ μνήμα τὸ Ζήθου περᾶ, 145

Ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία του Richard Porson, Cambridge, 1826.

δεν χρησιμοποιούνται καθώς αφήνουν αδιάφορους τους ανθρώπους του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, για τις εκδόσεις του οποίου είχαν σχεδιαστεί και κοπεί λίγο μετά το 1760. Μεγάλη επίδραση όμως προς την κατεύθυνση της ουσιαστικής αλλαγής της σχεδιαστικής λογικής των ελληνικών χαρακτήρων άσκησε και ο σκωτσέζος στοιχειοχύτης και πανεπιστημιακός Alexander Wilson, τα ελληνικά του οποίου έμελλε να χρησιμοποιήσουν για την έκδοση του Ομήρου οι αδερφοί Robert και Andrew Foulis στη Γλασκώβη στα 1756. Αυτές τις σειρές γραμμάτων θα μπορούσαμε να κατατάξουμε στην ομάδα των

ελληνικών στοιχείων της 'μεταβατικής περιόδου'.

Σε γενικές γραμμές η σχεδίαση των ελληνικών στοιχείων μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα συνεχίζει στην παράδοση των Galalde, καθώς η ομάδα της 'μεταβατικής περιόδου' δεν δείχνει ικανή να την ανατρέψει. Η μη ενασχόληση ελλήνων με τη χάραξη πατροτύπων στερεί από τα αλφάβητά μας το σημαντικότερο χαρακτηριστικό τους: τη σχεδίαση με γνώμονα την αίσθηση της γλώσσας. Αλλά οι προτεραιότητες των Ελλήνων της εποχής ήταν διαφορετικές. Πλησίαζε η ώρα του ξεσηκωμού.

Ἐκσώζεται μὲν δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ
 Δάφνης, δύο κινδύνους παρ' ἐλπίδα πᾶσαν
 διαφυγῶν, ληστῆριου καὶ ναυαγίου. Ἐξελθὼν
 δὲ, καὶ τὴν Χιόαν ἐπὶ τῆς γῆς γελῶσαν ἄμα
 καὶ δακρῶσσαν ἑυρίων, ἐπιπίπτει τε αὐτῆς
 τοῖς κόλπῳις, καὶ ἐπυρσθάνειο, τί βουλομένη
 συρίσαιεν. Ἡ δὲ αὐτῷ διαγῆται πάντα· τὸν
 δρόμον τὸν ἐπὶ τὸν Δόρκων, τὸ παιδεύμα
 τῶν βοῶν, πῶς κέλευσθῆι συρίσαι, καὶ ὅτι
 τέθνηκε Δόρκων· μόνον αἰδεσθῆισα τὸ φίλημα
 οὐκ ἔειπεν. Ἔδοξε δὲ τιμῆσαι τὸν ἐνεργέτην·

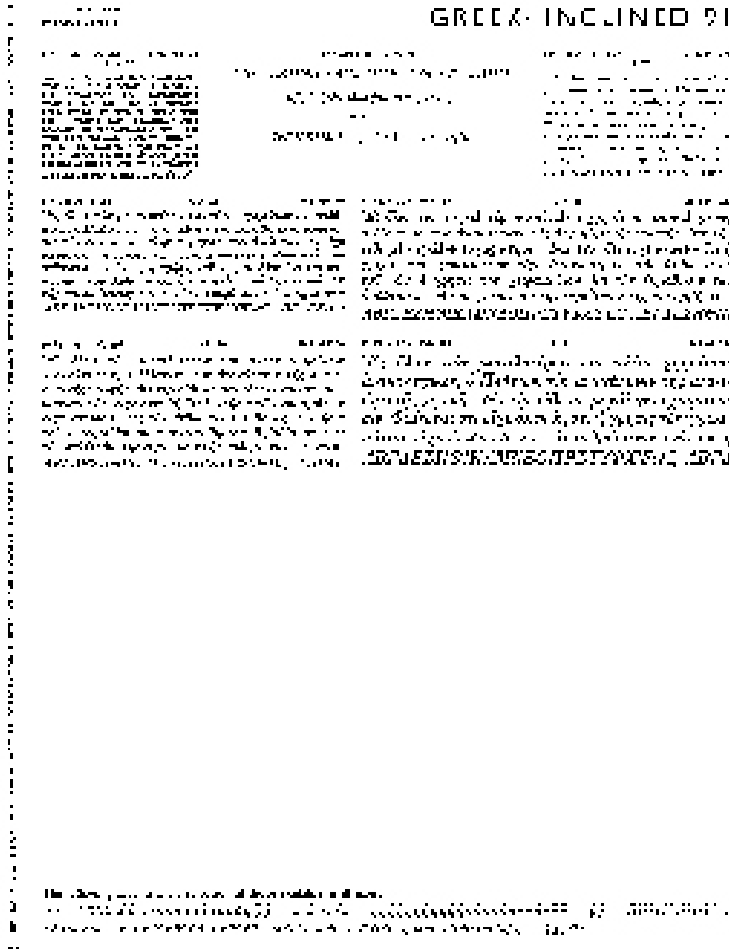
Ελληνικά 'μοντέρνα' επικλινή τυπογραφικά στοιχεία του Giambattista Bodoni, Parma, 1786.

τα 'μοντέρνα' στοιχεία Didot
 Τα τέλη του 18ου και οι δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα χαρακτηρίζονται από μια εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των ελληνικών βιβλίων, κυρίως για σχολική χρήση. Γραμματικές, λεξικά αλλά και επιστημονικές και λογοτεχνικές εκδόσεις έρχονται να προστεθούν στη μεγάλη κατηγορία των θρησκευτικών εκδόσεων. Αυτό ήταν αποτέλεσμα των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ζυμώσεων και αλλαγών που πραγματοποιούνταν όχι μόνο στο χώρο των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού μα και μέσα στη χώρα.

Η συμβολή του κινήματος του νεοελληνικού Διαφωτισμού ήταν καθοριστική, καθώς, μεταξύ άλλων, οδήγησε στην παραγωγή μεγάλου αριθμού μη-θρησκευτικών βιβλίων μα και στην έκδοση της πρώτης ομάδας των ελληνικών εφημεριδοπεριοδικών. Ως παραδείγματα αναφέρουμε την *Εφημερίδα* των αδερφών Πούλιου (1790), τον *Ερμή το Λόγιο των Γαζή*, *Φαρμακίδη* και *Κοκκινάκη* (1811), τον *Ελληνικό Τηλέγραφο* του Δημητρίου Αλεξανδρίδη (1812), και

την *Καλλιόπη* του Σταγειρίτη (1819), όλα στη Βιέννη, καθώς και το *Μουσείον* (1819), την *Αθηνά* (1819) και τη *Μέλισσα* (1819) στο Παρίσι. Οι Έλληνες συντάκτες τους, που μερικές φορές, όπως στην περίπτωση της *Εφημερίδας*, είναι και τυπογράφοι, δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διευθέτηση των εντύπων τους. Στις εκδοτικές τους αγγελίες αναφέρονται στην ποιότητα του χαρτιού και των χαρακτήρων, εκφράζουν έμπρακτα τις πειραματικές τους διαθέσεις, και απολογούνται για την τακτική εμφάνιση λαθών στα έντυπά τους.

Βέβαια είναι πολύ νωρίς ακόμα για να διακρίνουμε κάποιου είδους συνεισφορά στο τεχνικό κομμάτι της σχεδίασης και χάραξης πατροτύπων. Αυτό συνεχίζει να αποτελεί εργασία που διεκπεριώνεται κατά κανόνα από ξένους. Τα στοιχειοχυτήρια αποτελούν πλέον μεγάλες επιχειρήσεις με οργανωμένο δίκτυο πωλήσεων και παρουσιάζουν τακτικά στα δειγματολογία τους ελληνικές γραμματοσειρές, συνήθως κάτω από τον τίτλο 'εξωτικά'! Κάποια από αυτά, όπως για παράδειγμα το αγγλικό στοιχειοχυ-

Τα ελληνικά επικλινή της Σειράς 91 της εταιρίας Monotype, 1910.

τήριο Caslon και το γαλλικό Didot, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ελληνικής τυπογραφίας αφού ήταν οι βασικοί τροφοδότες των πιεστηρίων μας κατά την περίοδο της επανάστασης αλλά και μετά.

Στα τέλη του 1808 ολοκληρώνεται από τον Richard Austin η κοπή των τυπογραφικών στοιχείων που έγιναν με πρότυπο τα χειρόγραφα του ιδιόρρυθμου καθηγητή των ελληνικών στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, Richard Porson. Στην Αγγλία οι χαρακτήρες του Porson άσκησαν σημαντική επίδραση, αντιγράφηκαν ευρέως από διάφορα στοιχειοχυτήρια και χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα σε ψηφιακή μορφή για τη στοιχειοθεσία ελληνικών κειμένων. Αλλά και στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκαν

στις πρώτες τυπογραφικές προσπάθειες κατά την περίοδο της επανάστασης και αργότερα κατέλαβαν μια θέση στα δειγματολόγια μας άλλοτε με την ονομασία 'αγγλικά' αλλά κυρίως με τον τίτλο 'πελασικά'.

Στα 1818, πέντε χρόνια μετά το θάνατο του ιταλού δεξιτέχνη τυπογράφου και σχεδιαστή γραμμάτων Giambattista Bodoni, τυπώνεται η δεύτερη έκδοση του *Manuale Tipografico*. Στις σελίδες του παρελαύνουν οι πειραματικοί σχεδιασμοί του για τα κεφαλαία ελληνικά, που τους περισσότερους θα μπορούσαμε σήμερα να κατατάξουμε στην κατηγορία των 'διαφημιστικών χαρακτήρων'. Υπάρχουν και 34 πεζές σειρές, δείγμα της εμμονής και του πάθους του Bodoni για το ελληνικό αλφάβητο. Τα γράμματα του μαζί με αυτά των γάλλων Didot αποτελούν τη

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΡΙΤΗ ΤΗ 9 Δεκεμβρ 1790.

Τῷ Φιλολογικῷ.

Ἡ ἐπιπέδωσις τῶν χαρακτῶν ἐστὶν ἡ ἀριστοτέρα καὶ ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς.

Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς. Ἡ ἀπαιτούμενη ἔστιν ἡ ἀπαιτούμενη ἐκ τῆς φύσεως τῆς γραμμῆς.

Εφημερίς, Βιέννη, 1790.

βάση για την κατηγορία των 'μοντέρνων' ή Didone (από τους Didot και Bodoni).

Η διαφορά των 'μοντέρνων' από τα 'παλαιού ύφους' αλφάβητα έγκειται στο ότι τα πρώτα χαρακτηρίζει η απουσία βραχυγραφιών και συμπλεγμάτων καθώς και η έντονη αντίθεση μεταξύ των παχέων και λεπτών γραμμών των χαρακτήρων τους. Σε μεγάλο βαθμό η σχεδίασή τους υπαγορεύεται –και η σωστή εκτύπωσή τους διασφαλίζεται– από τις εξελίξεις που συντελούνται στον τομέα της παραγωγής χάρτου καλής ποιότητας στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα καθώς και από τις αυξημένες δυνατότητες της μεταλλικής πρέσας των αρχών του 19ου αιώνα έναντι του παλαιού ξύλινου χειροκίνητου πιεστήριου. Η επίδραση ενός από τους τύπους του Bodoni, επικλινούς στη φόρμα με έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ παχέων και λεπτών γραμμών, μπορεί να ανιχνευθεί στα ελληνικά αλφάβητα που κατασκεύαζαν τα γερμα-

νικά στοιχειοχυτήρια αλλά και στη σειρά 91 της Monotype που παρουσιάστηκε πολύ αργότερα, στα 1910.

Η Λειψία και η Φρανκφούρτη, και κατόπιν η Βιέννη και το Παρίσι αποτελούν εναλλακτικές αξιώσεων στα στοιχειοπαραγωγικά κέντρα της Ιταλίας, δηλαδή τη Βενετία, τη Νάπολι και το Μιλάνο για την προμήθεια ελληνικών χαρακτήρων. Η Λειψία, με παράδοση σημαντικών στοιχειοχυτηρίων με ευρύ πελατολόγιο, με καλής ποιότητας υλικό αλλά χωρίς εντυπωσιακές επεμβάσεις στο σχεδιασμό των γραμμάτων, ταυτίζεται με τα κυρτά ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία σε σημείο που αυτά να τιτλοφορούνται 'Λειψίας' στα τυπογραφικά δειγματολόγια.

Τα κυρτά τυπογραφικά στοιχεία, σε πολλές παραλλαγές, χρησιμοποιούνται ευρέως στην ελληνική τυπογραφία των βιβλίων αλλά και στην εκτύπωση των πρώτων ελληνικών εφημεριδοπεριοδικών που εκδίδονται στη Βιέννη. 'Αντίπαλός' τους είναι τα

En Parisius,
1819.

Τετραδάκιον
28.

Α Θ Η Ν Α ,

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗ-
ΜΟΝΙΚΗ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ.

ΤΕΤΡΑΔΙΟΝ *

Ἡ πραγματικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου ἔτους τῆς ἐν Πάρισι αἰχμῆς τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς καταστάσεως ἰστίαν, ὅπου πολλοὶ τῶν συμφορῶν, πλοῦσις ἀποκατάστασις τρυφῆς, πλοῦσις πάλιν θέρμη, περιβόητος ἀνοστήσιμος καὶ ἴδιον αἰτῆν ἐκ περιέργου τῶν Ἑλλανοῦν γινόμεσιν, καὶ τὴ δὲ μὲν καὶ τὴν φεβρίαν αἰχμῆς κατὰ τῆς ἀμελείας, καὶ εὐρωπαϊκῆν πᾶν κατέκρινε μὲν τρυφῆν καὶ τὴν ἀμελείαν.

Τοιοῦτοι ἀνδρες-φίλοι-ἀγαθὸι διηγεῖσθε δὴ θάνα μὲν γὰρ καὶ πᾶσι ἀφρονταὶ ἢ ἀφροσύνη, ἀνοστήσιμος ἀνοστήσιμος ἀφροσύνη, καὶ μὴ ἀνοστήσιμος ἀφροσύνη. Ἡ ἀφροσύνη

Το 'πρώτον τετράδιον' της Αθηνᾶς τυπωμένο από τον Didot, Παρίσι, 1819.

Didot, μια ὀρθίας σχεδίασης σειρά με 'αχλαδοειδεῖς' ακρέμονες, που εμφανίζεται γύρω στα 1790. Υπεύθυνος γι' αυτά είναι ο Firmin Didot (1764-1836), γιος του François Ambroise (1730-1804) και πατέρα του 'δικού' μας Αμβρόσιου Φερμίνου Διδότου (1790-1876). Τα στοιχεία του ἔχουν σαφὴ ἰχνη τῆς ἐπίδρασης ἀπὸ τῆ σχεδιαστικὴ λογικὴ τοῦ πατέρα του ἀλλὰ καὶ τοῦ Bodoni. Το ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο εἶναι πλέον οἱ βασικοὶ τύποι τῶν ἐλληνικῶν τυπογραφικῶν ἀλφαβήτων φαίνεται στὴν προκύρηξη ἐκδόσεως τοῦ τυπογραφείου Κωνσταντινουπόλεως που δημο-

σιεῦει ο *Ερμῆς ο Λόγιος* (4.2.1820) ὅπου ἀναφέρεται ...κεκοσμημένη με χαρακτήρας καθαρούς και ωραίους και ομοίους με εκείνους δι' ὧν τυπωθεῖσα ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ πρό τινων χρόνων ἡ ἐμπορικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Παπαδοπούλου, ἢ με ἐκείνους τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ κυρίου Κοραῆ ἐν Παρισίοις...

Ὁ Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος ἦταν ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα που χρησιμοποίησε, στα 1813, τα μοντέρνα ὀρθία γράμματα τῆς σχεδιαστικῆς λογικῆς Didot. Τα φύλλα τῆς πρώτης χρονιάς τυπώνονταν ἀπὸ τὸν Βιεννέζο τυπογράφο A. Strauss με μί-

ΑΠΛΑ ΝΕΑ

1) Τὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν...

Τὸ Στοιχειοχυτήριον δ' «Φοίνιξ» Π. Πετράκου ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1905. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τυπογραφικῶν εἰδῶν ἐπιμελήθη ἐκ Παρισίων τελειοτάτος στοιχειοχυτικὸς μηχανεὶς, ἐκ τῶν ἐπιπέδων αὐτοῦ ἐξήχθησαν οἱ εὐαγγέλιος βιβλίου διὰ τῆς Γρομμπατόλφου.

3) Τὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν...

Τὸ Στοιχειοχυτήριον δ' «Φοίνιξ» Π. Πετράκου ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1905. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν στοιχείων καὶ λοιπῶν τυπογραφικῶν εἰδῶν ἐπιμελήθη ἐκ Παρισίων τελειοτάτος στοιχειοχυτικὸς μηχανεὶς.

2) Τὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν...

Τὸ Στοιχειοχυτήριον δ' «Φοίνιξ» Π. Πετράκου ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1905. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν στοιχείων καὶ λοιπῶν τυπογραφικῶν εἰδῶν ἐπιμελήθη ἐκ Παρισίων τελειοτάτος στοιχειοχυτικὸς μηχανεὶς, ἐκ τῶν ἐπιπέδων αὐτοῦ ἐξήχθησαν οἱ εὐαγγέλιος βιβλίου διὰ τῆς Γρομμπατόλφου.

4) Τὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν...

Τὸ Στοιχειοχυτήριον δ' «Φοίνιξ» Π. Πετράκου ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1905. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν στοιχείων καὶ λοιπῶν τυπογραφικῶν εἰδῶν ἐπιμελήθη ἐκ Παρισίων τελειοτάτος...

5) Τὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν...

Στοιχειοχυτήριον δ' «Φοίνιξ» Π. Πετράκου. Ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1905.

Η σχεδίαση Didot με την ονομασία 'Απλά Νέα' σε διαφορετικά μεγέθη από προπολεμικό δειγματολόγιο του στοιχειοχυτηρίου 'Ο Φοίνιξ, Π.Α. Πετράκου', στην Αθήνα.

ισορροπημένη, καλλιγραφικού ρυθμού, πλάγια γραμματσοσειρά. Πιθανώς ο εκδότης της, Δημήτριος Αλεξανδρίδης, να προτιμούσε τα περισσότερο 'τυπογραφικά', όρθια στοιχεία από εκείνα με τα οποία τυπώνονταν οι *Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη* και ο *Ερμής ο Λόγιος*. Τα τελευταία, λόγω της εμφανούς κλίσης τους προς τα δεξιά, θύμιζαν τις παλαιού ύφους γραμματσοσειρές, ενώ ο Αλεξανδρίδης ήταν άνθρωπος της προόδου που ήδη είχε χαρακτηρίσει τα Didot 'όμορφα'.

Μια ενδιαφέρουσα παρέμβαση σχετικά με τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία που χρησιμοποιούσαν τα τυπογραφεία της Βιέννης, δημοσιεύθηκε στη *Wiener allgemeine Literaturzeitung* από τον Βαρθολομαίο Κόπιταρ, το 1813. Ο γνωστός φιλέλληνας εκτελούσε εκείνη την εποχή χρέη επίσημου λογοκριτή της εφημερίδας του Αλεξανδρίδη. Ο

Κόπιταρ ξεκινά τη σημείωσή του με την ευχή οι Έλληνες να αποκτήσουν τυπογραφικά στοιχεία καλύτερα από τα 'μίζερα' γράμματα του Trattner και εξηγεί πως προτιμά τις σειρές του Baskerville και της Γλασκώβης περισσότερο από τις νέες παρισινές γραμματσοσειρές αλλά και από τις προσπάθειες των Bodoni, Goschen και Tauchnitz. Κατόπιν προτρέπει τους στοιχειοχαράκτες να ζητούν συμβουλές από σοφούς και φιλόκαλους λόγιους, και αναρωτιέται αν η ελληνική τυπογραφία θα μπορούσε να έχει, όπως η λατινική, μια 'antiqua', παράλληλα με την ήδη υπάρχουσα 'cursive'. Όσον αφορά τα Didot, ο Κόπιταρ ήταν κριτικός μόνο σε σχέση με την εκτέλεση του σχεδίου και όχι με τη γενική ιδέα. Τέλος, κατά την άποψή του 'δεν θα ήταν λάθος αν τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία μιμούνταν λιγάκι τα λατινικά ή τα ρώσικα'.

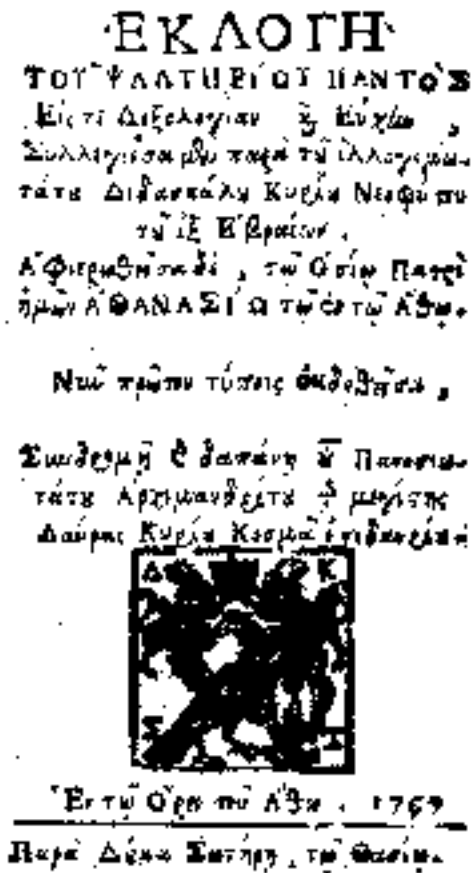

Δειγματολόγιο Νικολάου Γλυκύ, Βενετία, 1812.

Το μοντέρνο, όρθιο στοιχείο του Didot, που τελικώς επικράτησε στην ελληνική τυπογραφία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ανέτρεψε μια παράδοση τριακοσίων χρόνων. Η μάχη ανάμεσα σε αυτό και στα αγγλικά στοιχεία, όπως αυτά του χυτηρίου Caslon για παράδειγμα, ξετυλίγεται μπρος στα μάτια μας καθώς φυλλομετρούμε τις πρώτες επαναστατικές εφημερίδες. Τα *Χρονικά του Μεσολογγίου* τυπώνονται από τον Απρίλη του 1824 σε αγγλικό πιεστήριο με αγγλικό υλικό σταλμένο από το Βρετανικό Φιλελληνικό Κομιτάτο. Αντιθέτως, ο *Φίλος του Νόμου* στην Ύδρα τυπώνεται από το Μάη του 1824 και μετά με τα στοιχεία και την πρέσα των καταστημάτων Didot, που έχουν σταλεί στην επαναστατημένη Ελλάδα από τους φιλέλληνες Γάλλους τυπογράφους.

Τελικά η πλάστιγγα θα γείρει υπέρ των Didot, οι οποίοι επέβαλαν το υλικό τους στα τυπογραφεία του πρώτου Ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Τα στοιχεία τους σε αρκετές παραλλαγές, πιο γνωστά

ως 'Απλά', αποτέλεσαν, και σε μεγάλο βαθμό αποτελούν, την προσφιλέστερη επιλογή του Έλληνα τυπογράφου για τη στοιχειοθεσία κειμένου. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε πως οι τελευταίοι, στα μέσα του 19ου αιώνα, θεωρούσαν κάθε άλλο γράμμα ως 'παλιομοδίτικο', κάνοντας αγώνα για να αποκτήσουν τα μοντέρνα όρθια του παρισινού στοιχειοχυτηρίου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εφημερίδας *Η Εποχή*, που τυπώνόταν στο τυπογραφείο του Κωνσταντίνου Ράλλη. Στο πρώτο φύλλο της 9ης Οκτωβρίου 1834 ο εκδότης εξηγεί ότι η αργοπορία των νέων χαρακτήρων τους οποίους προ τεσσάρων μηνών περιεμένομεν από το χυτήριο των κ. Διδότων εκ Παρισίων είναι το μόνο αίτιον το οποίον μας υπεχρέωσε να βραδύνομεν έως σήμερον την έκδοσιν της εφημερίδος μας. Αι ζητήσεις όμως πολλών μας ανέπεισαν να την εκδώσωμεν με τους παλαιούς μας χαρακτήρας έως ότου φθάσωσιν οι νέοι... Και είναι συνηθισμένο φαινόμενο σε διάφορες ανα-

Η αγιορείτικη έκδοση με τα στοιχεία του Σωτήρη Δούκα, 1759.

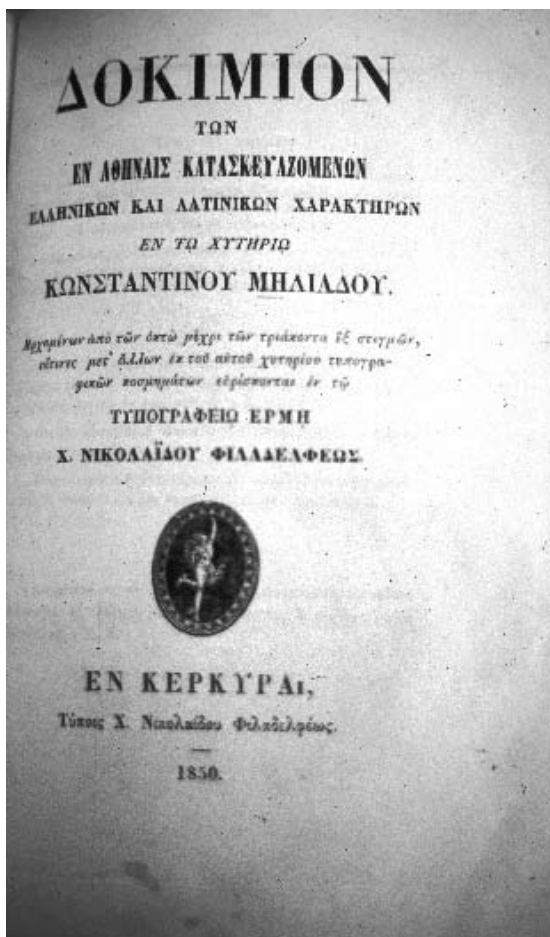
κοινώσεις τυπογραφείων να βρίσκουμε προτάσεις όπως η εξής: *Ο Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, τυπογράφος προσφάτως ἔφερε ἀπὸ τὸ Παρίσι μία πλήρη τυπογραφία... αποτελούμενη ἀπὸ δύο μεταλικά πιεστήρια, τὰ καλύτερα στὸ εἶδος τους, καὶ ἀπὸ διάφορους χαρακτήρες, ἑλληνικοὺς καὶ λατινικοὺς...* Η κυριαρχία των Didot εδραιώθηκε απόλυτα το 1910, όταν μπήκαν στο δειγματολόγιο της *Monotype* ως 'σειρά Upright 90' επιβεβαιώνοντας τη γενική αποδοχή ενός σχεδιασμού που αμφισβητούσε την παλιότερα κυρίαρχη άποψη πως οι ελληνικοί χαρακτήρες είναι από τη φύση τους κάποιας μορφής πλάγια. Οι επικλινείς χαρακτήρες πήραν τη θέση του βοηθητικού αλφάβητου και χρησιμοποιήθηκαν είτε για έμφαση στο

κείμενο είτε στη στοιχειοθεσία των παραπομπών. Γενιές Ελλήνων διδάχτηκαν την 'όμορφη γραφή' στα μαθήματα της καλλιγραφίας με βάση τις φόρμες των 'Απλών' και ίσως έτσι να εξηγείται εν μέρει η διαχρονικότητα αυτού του τυπογραφικού χαρακτήρα.

η ελληνική πραγματικότητα

Οι λιγοστές σημαντικές εργασίες που προέρχονται από ξένους συγγραφείς αφορούν χαρακτες, στοιχειοχυτήρια και ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία που φτιάχτηκαν και χρησιμοποιήθηκαν εκτός Ελλάδας. Το πρώτο ειδικό βιβλίο εκδόθηκε το 1900, συγγραφέας του ήταν ο Robert Proctor και αφορούσε τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία του 15ου αιώνα. Είκοσι επτά χρόνια αργότερα κυκλοφόρησε ο οδηγός του Victor Scholderer για τα ελληνικά στοιχεία της περιόδου 1465-1927. Παρά τις σύντομες αναφορές, που τυπώνονται σε αρκετά βιβλία ιστορίας της τυπογραφίας, αλλά και κάποια σχετικά με την ελληνική τυπογραφία άρθρα, ως επόμενη –μετά τον Scholderer– σημαντική συνεισφορά πρέπει να θεωρείται το βιβλίο του Nicolas Barker για τα ελληνικά του Άλδου, που εκδόθηκε το 1992. Τέλος, το πιο πρόσφατο βιβλίο σε αυτήν τη μικρή λίστα είναι η μελέτη του John Bowman για τα ελληνικά στοιχεία στη Βρετανία από τα τέλη του 18ου ως τις αρχές του 20ού αιώνα, μια έκδοση του 1998.

Δυστυχώς, οι πληροφορίες για την εντός Ελλάδας πραγματικότητα είναι πολύ περιορισμένες. Και πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς; Στην αρνητική εικόνα που αφορά τη διάσωση, την καταγραφή αλλά και την πρόσβαση στα όσα υπάρχουντα αρχεία μας, να προσθέσουμε πως ο αριθμός των τυπογραφικών δειγματολογίων που βρίσκονται στις ελληνικές βιβλιοθήκες είναι αμελητέος, κυρίως επειδή ποτέ δεν αντιμετωπίστηκαν ως σημαντικές πηγές για τη μελέτη της ιστορίας της τυπογραφίας. Αν υποθέσουμε ότι αυτού του είδους η αντιμετώπιση αλλάζει, τότε ίσως καταφέρουμε να διασώσουμε το όποιο υλικό υπάρχει, αν και η εφήμερη φύση του κάνει μια τέτοια ευχή να φαντάζει μη πραγματοποιήσιμη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν στοιχειοχυτήρια ή ότι δεν εξέδωσαν δειγματολόγια. Τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια του 20ού αιώνα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των τυπογραφείων των Βαλκανίων και της Ανατολής. Για παράδειγμα, η επιχείρηση του Καρπαθάκη αποτέλεσε βασικό

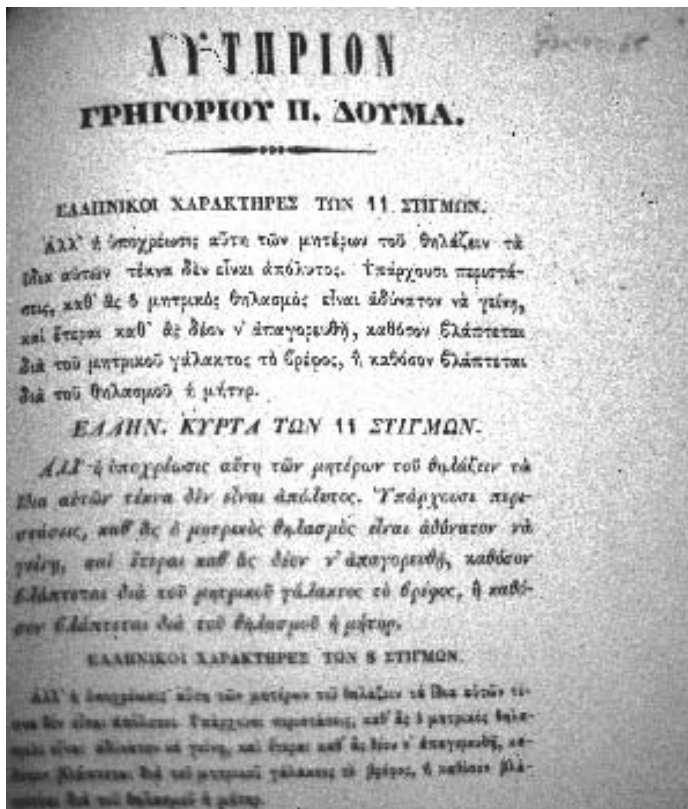
Έντυπο τυπωμένο στην Κέρκυρα από τον Χ. Νικολαΐδη Φιλαδελφέα για τους πελάτες του 'Ερμή' του, όπου δειγματίζονται ελληνικοί και λατινικοί χαρακτήρες και κοσμήματα του στοιχειοχτυηρίου Κωνσταντίνου Μηλιάδη. Συνδυάζεται η προβολή κεφαλαίων και πεζών, μοντέρνων όρθιων και κυρτών στοιχείων, 1850.

προμηθευτή της τούρκικης τυπογραφικής αγοράς στα τέλη της δεκαετίας του 1920, όταν με απόφαση της κυβέρνησης Ατατούρκ υιοθετήθηκε η χρησιμοποίηση 70 λατινικών έναντι των 612 αραβικών χαρακτήρων. Μερικά από τα μεγάλα αυτά στοιχειοχτυήρια είχαν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από τον 19ο αιώνα.

Το παλαιότερο γνωστό 'δοκίμιο χαρακτήρων' ελληνικής τυπογραφικής επιχείρησης των αρχών του 19ου αιώνα προέρχεται από το τυπογραφείο του 'Νικολάου Γλυκού', 'εν Βενετία 1812'. Πρόκειται βέβαια για παρουσίαση των στοιχείων και των 'καλλοπισμάτων' που είχε το τυπογραφείο στην κατοχή του για να διεκπεραιώνει τις εργασίες του και όχι για δειγματολόγιο στοιχειοχτυηρίου. Η 'είδησις' εξηγεί: *Ιδού η έκθεσις και αι ονομασίαι των διαφόρων Χαρα-*

κτήρων της Τυπογραφίας μου, και των λοιπών όλων, όσα συντείνουσι προς καλλωπισμόν του Τύπου των Βιβλίων, διά να τα έχη καθείς υπό τους οφθαλμούς, και να εκλέξη οποίον Χαρακτήρα θέλει, όταν χρειασθή να μου παραγγείλη τον τύπον τινός Βιβλίου διά ίδιόν του λογαριασμόν...

Στο δειγματολόγιο Γλυκού το 'Τέξτον Άλδου', στη σχεδιαστική λογική των ελληνικών στοιχείων των μέσων του 16ου αιώνα για τα εκκλησιαστικά κείμενα, πλαισιώνεται από δείγματα που στοιχειοθετούνται με τους παλαιού ύφους, κυρτούς χαρακτήρες. Τα πλάγια στις λατινικές σειρές κατέχουν τη θέση βοηθητικού αλφάβητου και από τα ελληνικά αποσπάσματα απουσιάζουν οι 'μοντέρνες', όρθιες ή επικλινείς, σειρές. Οι τέσσερις σελίδες των κεφαλαίων γραμμάτων παρουσιάζουν μια εντυπω-

Δειγματολόγιο του χυτηρίου Γρηγορίου Δουμά στο οποίο παρουσιάζονται μοντέρνα όρθια και κυρτά ελληνικά στοιχεία, χωρίς χρονολογία.

σιακά αρνητική εικόνα που περισσότερο δυσφημεί παρά διαφημίζει το τυπογραφείο.

Η διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών, δηλαδή των δειγματολογίων των τυπογραφείων και των στοιχειοχυτηρίων αντίστοιχα, είναι σημαντική και νομίζω προφανής. Υπάρχει όμως και η ενδιάμεση κατάσταση, των τυπογραφικών καταστημάτων που διατηρούν και τμήμα στοιχειοχύτευσης παράγοντας ποσότητα στοιχείων προς πώληση σε συναδέλφους τους τυπογράφους. Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι το τυπογραφείο/χυτήριο να έχει στην κατοχή του τις μήτρες που είναι αναγκαίες για την πολλαπλή αναπαραγωγή/χύτευση των στοιχείων. Με βάση το παραπάνω θα μπορούσε κάποιος να δεχθεί πως υπάρχει σημαντικό μερίδιο αλήθειας στην υπερβολική –σε πρώτη ανάγνωση– παρατήρηση του Βίλμπεργκ πως *άπαντα τα εν Ελλάδι χρησιμοποιηθέντα από του 1828 μέχρι περίπου του 1845 εγχώρια στοιχεία κατεσκευάσθησαν υπό του Κ. Δημίδου, όστις είναι ο πρώτος εισαγωγών την τέχνην ταύτην και επί*

έτη πολλά ο μόνος εξασκήσας αυτήν εν Ελλάδι.

Ο Γρεβενιώτης Κωνσταντίνος Δημίδης φαίνεται πως είναι ο μόνος στη μετεπαναστατική Ελλάδα που καταφέρνει και χαράζει αρσενικά αποδεκτής ποιότητας. Το 1828 αναγγέλει προς τους 'φίλτατους ομογενείς Έλληνες' τη σύσταση τυπογραφείου στο Ναύπλιο με συνεργάτη τον Κ. Τόμπρα και αναφέρει: *Διασωθείς, αγαθή τύχη, εκ Κυδωνιών, και αποφυγών τον θάνατον και την αιχμαλωσίαν, μετέβην εις Ψαρά, όπου εδούλευον την αυτήν τέχνην. Εν τω μεταξύ δε ευκαιρίας τυγχάνων, κατεσκεύαζον τα πρωτότυπα των χαρακτήρων, τας μήτρας, τας χύτρας κτλ... Αν δε τις πατριώτης φιλόκαλος θέλη να συστήση τυπογραφίαν ιδίαν, και έχει χρείαν χαρακτήρων, ημπορούμεν προθύμως να του χύσουμεν οπόσους θέλει. Θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε πως το μονόφυλλο αυτό αποτελεί το πρώτο εμπορικό δειγματολόγιο αφού, λίγο πριν την υπογραφή του, 'Ο Πατριώτης Κ. Δημίδης εκ Γρεβενών' επισημαίνει τα εξής: Οι μεν χαρακτήρες της ημετέρας τυπογραφίας προς το παρόν είναι*

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ
EN LYONNAIS

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

ΧΥΤΗΡΙΟΝ

Προσέβητο εν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἰδρυματι τοῦ Παρισιῶ 1889 ἐπὶ Κρατοῦ
Κριτικῆ καὶ δι' ἄρτιον ἐπὶ κτ' ἂ' ἰσοπαροῦ ἔσθλοισι.

Τὰ ἑπιπέτρα Καταστήματα εἰσέρχονται πάντοτε τοῖς ἐν
Ἑλλάδι τοῖς Ἐπιστολίαις καὶ τῇ Ἐξωτερικῇ καὶ Ἑλλήνας
τυπογράφους ἵνα ἴδωσιν καὶ ἀπολαύσασθαι τὰ **ΧΥΤΗΡΙΑ**
τῶν τυπογραφικῶν μηχανημάτων καὶ κατετοιμασμένων
αὐτῶ ἐξῆς ἡδὴ πρὸς τὰ ἔργα τῆς Εὐρώπης, προσέβηθεν
τον γρηγορώτατον καὶ ἀποδοτικῶτα καλλιτέχνῳ χέει.
μετασκευῶν εἰς τὰς εἰδήσεις ταύτας καὶ
ΛΕΩΝΙΔΑΝ ΜΗΛΙΑΔΗΝ
παιδῶνται δι' ἄρτιον μεταλλῶν ἐν τοῖς Ἑσθίτοις
καὶ διὰ τῆς Περσεύου τοῦ **Κουστήριος** ἐπὶ τῆς Κουδύου ἰ-
στορίας, ἀπὸ τῶν ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ ἐπιπέτρων καὶ τελευ-
τήτων. Οὕτω δὲ τὸ ἔργον **ΧΥΤΗΡΙΑ**, ἐπὶ τῶν
ἰσοπαροῦν τοῦ κ. **Ρυθιδιαδοῦ**, ἰσοπαροῦνται δι' ἄρτιον
ὄλιγον καὶ πλεονεξίας μηχανημάτων, ἀναλαμβάνουσι τὴν
ἰσοπαροῦν διασφάλισι παραγγελίας στοιχείων Ἑλ-
λαδικῶν καὶ Ἑλληνικῶν, Ἑσθίτων, διασπαστικῶν,
κατασκευῶν, κτλ. καὶ.

Ἐπὶ ταῖς τὰς χυτῆρας ἐπιπέτρων διατάξαι καὶ ἰσοπαροῦν δι'
ἐν γρηγορῶτα στοιχείῳ ἔργῳ εἰς τῆς Ἑλλήνας ἢ ἑσθίτων καὶ
ἰσοπαροῦν τοῦ παραγγέλλονται. Διὰ τῆς τεχνικῆς δὲ πλεονεξίας τῶν **Χυ-**
τηρίων καὶ, δι' ἰσοπαροῦνται ἐπιπέτρων ἐπιπέτρων ἐπὶ τῆς ἑσθίας.

— — — — —

ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ καὶ ΤΙΜΟΛΟΓΙΑ

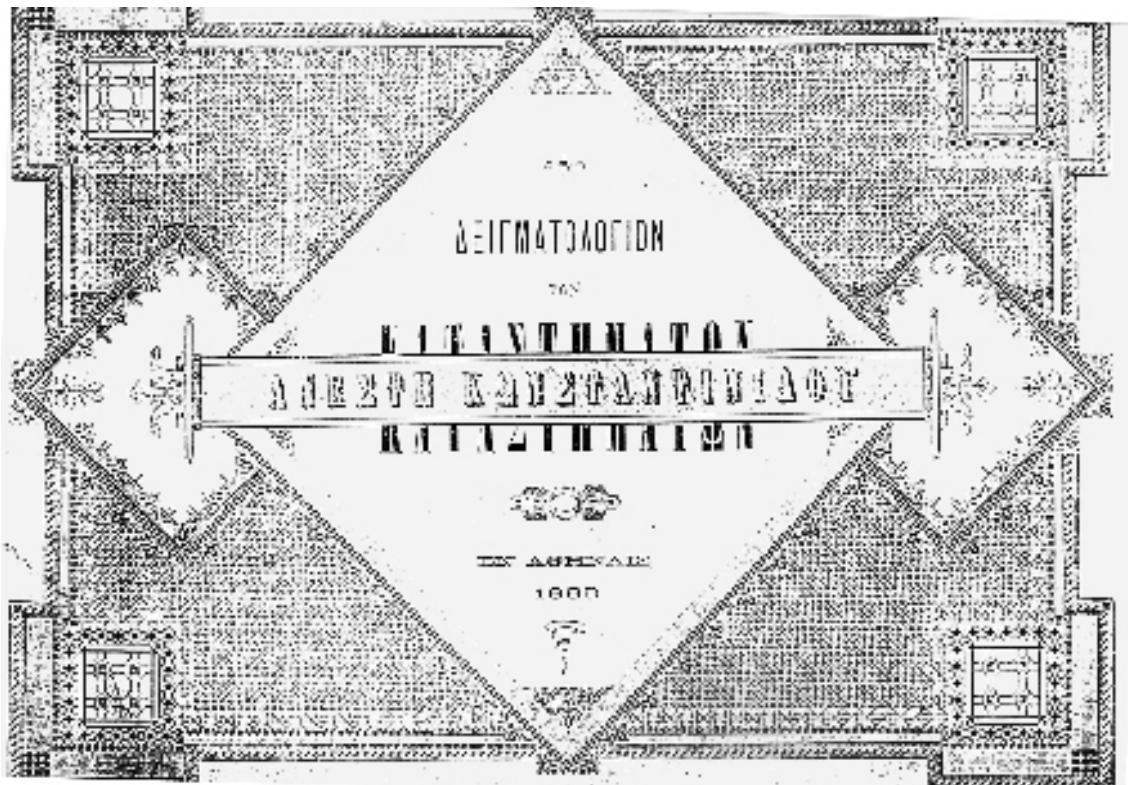
ἰσοπαροῦν εἰς πάντα εἰσέρχονται ἐπιπέτρων τεχν. τελεῶν

Διαφημιστικό του χυτηρίου των καταστημάτων του Ανέστη Κωνσταντινίδη στο οποίο διαφημίζεται η πρόσληψη του Λεωνίδα Μηλιάδη στη θέση του διευθυντή, Αθήνα, 1890.

οι ορώμενοι και αναγινωσκόμενοι είναι δε φανερόν εις τον αναγινώσκοντα, ότι έχουσι και ελαττώματα, πλην ολ' αυτά με τον καιρόν θέλουν διορθωθῆι και μεταρρυθμιστῆι ἐπί το κρείττον' προσέτι θέλει πλουτισθῆι και με διαφόρων μεγεθῶν χαρακτήρας, τόσοσιν Κεφαλαιώδεις, ὅσον και μικροῦς.

Οι ελάχιστες σποραδικές προσπάθειες πριν ή ακόμη και κατά την επανάσταση, όπως του ελβετού ορολογιοποιού Wasser για παράδειγμα, αλλά και τα τυπωμένα αποτελέσματά τους, όσο κι αν βοήθησαν την υπόθεση της ελληνικής τυπογραφίας σε δεδο-

μένες στιγμές, ποιοτικά δεν συνιστούν άξια λόγου εγχειρήματα. Πιο συγκεκριμένα για τα στοιχεία του Wasser, με τα οποία τυπώνονται τα πρώτα δεκατέσσερα φύλα της εφημερίδας *Ο Φίλος του Νόμου* στην Ύδρα το 1824, θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: Ως προς τη σχεδίασή τους τα στοιχεία αυτά απέχουν από τη λογική των μέχρι τότε εισαγόμενων από το εξωτερικό στοιχείων. Μοιάζουν σα να έχουν 'γραφει' με στυλό και εύκολα θα τα χαρακτηρίζαμε μονογραμμικά και ισοπαχή. Στη διευθέτησή τους δεν υπάρχει η αίσθηση της γραμμής βάσης με απο-

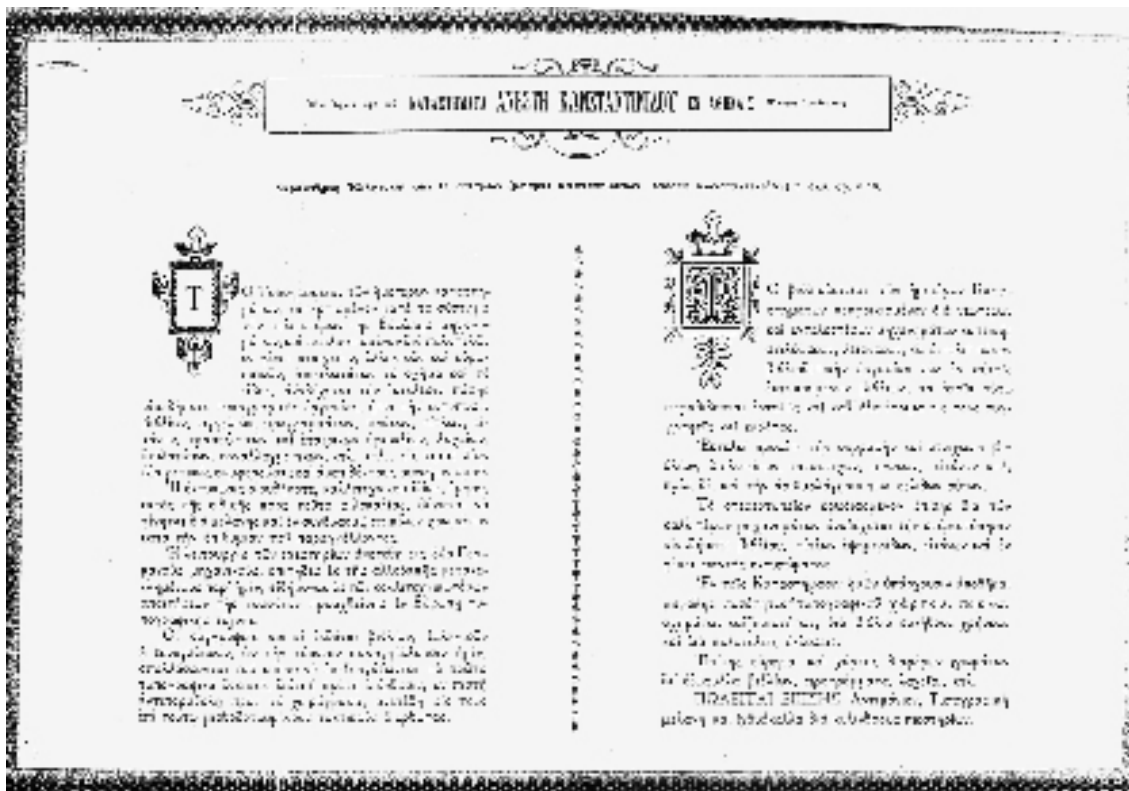
Δειγματολόγιο του χυτηρίου των καταστημάτων του Ανέστη Κωνσταντινίδη *Οδηγός του Έλληνα Τυπογράφου*, Αθήνα, 1888-89.

τέλεσμα να 'χορεύουν', άλλα πάνω κι άλλα κάτω. Μερικά από αυτά δεν τυπώνονται καθαρά και ο αναγνώστης χρειάζεται να μαντέψει τα γράμματα. Τέλος, τα διακρίνει μια ελαφρά κλίση προς τα δεξιά. Παρόλα αυτά υπάρχουν χαρακτήρες, όπως το λ, μ και ς, οι οποίοι είναι όρθιοι, αλλά και η χάραξη κάποιων δύσκολων γραμμάτων όπως το ζ και το ξ έχει αντιμετωπιστεί με σοβαρότητα. Το αποτέλεσμα είναι ένας τύπος πιο κοντά σε αυτούς που χρησιμοποιούνται σήμερα στην ελληνική τυπογραφία. Το πιθανότερο είναι πως ο Wasser χάραξε τα στοιχεία του ακολουθώντας τα σχέδια κάποιου Έλληνα που είχε πραγματικά την 'αίσθηση της γλώσσας'. Βέβαια τα τεχνικά προβλήματα, που μπορεί να εκτεινόταν από την έλλειψη των απαραίτητων εργαλείων και υλικών γι' αυτήν τη δουλειά έως την άγνοια του ελβετού για τους κανόνες της χάραξης, χύτευσης

και ευθυγράμμισης των στοιχείων, είναι κάτι περισσότερο από εμφανή στο τελικό αποτέλεσμα. Έτσι, με το που φτάνουν στο νησί τα τυπογραφικά υλικά του εργοστασίου Didot κανείς δεν αναρωτιέται για το αν θα συνεχίσει η εφημερίδα να τυπώνεται με τα στοιχεία του Wasser.

Θα μπορούσαμε ακόμα να αναφέρουμε και το τυπογραφείο που ήταν καρπός των προσπαθειών του αρχιμανδρίτη Κοσμά του Επιδαύριου στη Λαύρα του Αγίου Όρους στα 1759. Οι πληροφορίες σχετικά με τα χαμηλής ποιότητας, παλαιού ύφους τυπογραφικά στοιχεία του μοναδικού γνωστού βιβλίου που τυπώθηκε εκεί με τίτλο *Εκλογή του Ψαλτηρίου Παντός*, οδηγούν στο συμπέρασμα πως κατασκευάστηκαν από τον Θάσιο τυπογράφο Σωτήρη Δούκα με τη χρήση μητρών που προϋπήρχαν.

Ο Δημίδης ήταν ο δεύτερος Έλληνας μετά τον

Από το δειγματολόγιο του χυτηρίου των καταστημάτων του Ανέστη Κωνσταντινίδη Οδηγός του Έλληνοσ Τυπογράφου, Αθήνα, 1888-89.

Κωνσταντίνο Τόμπρα που μαθήτευσε κοντά στους Didot στο Παρίσι. Για τον Τόμπρα, τον πιο γνωστό από τους τυπογράφους της Επανάστασης, παρόλο που ο Didot γράφει πως ήταν ικανός χαρακτήρας και χύτης στοιχείων, δεν έχουμε πληροφορίες που να μαρτυρούν συμμετοχή του σε τέτοιες εργασίες. Αντίθετα ο Δημίδης συνεχίζει ακόμη και στα τέλη της δεκαετίας του 1850 να θεωρείται 'εθνικό κεφάλαιο'. Να τι γράφουν οι Ελλανοδίκες των Ολυμπίων του 1859 της 'κλάσεως 20', που αφορά το 'σχέδιον και πλαστικήν εφηρμοσμένην εις την βιομηχανίαν. Τυπογραφία, Λιθογραφία, Φωτογραφία κ.λπ.:

1. Τυπογλυπτική και τυποποιία.

Βραβεία.

Αργυρούν Α' τάξεως.

Εις τον Κωνσ. Δημίδην, διά τύπους και μήτρας διαφόρων κεφαλαίων και μικρών γραμμάτων, σημείων

εκκλησιαστικής μουσικής και τυπογραφικών καλλιπιδμάτων' έτι δε χυτήρια τύπων, διαστημάτων κενών και διαστήχων, τινά των οποίων εισί της εφευρέσεώς του.

Ο Κύριος Κ. Δημίδης, σπλοποιός πρώην, εξ επαγγέλματος διδαχθείς εν Παρισίοις, ευδοκιμεί και εις την τυπογλυπτικήν και τυποποιάν αλλ' ουχι διά της ανηκούσης εντελείας και ακριβείας, ως οι εξ επαγγέλματος τοιοῦτοι. Μ' όλον τούτο είναι πολύτιμος δι' ημάς, επειδή δεν έχομεν μέχρι τούδε καλήτερον.

Στην κορυφή των ονομάτων των τριών Ελλανοδικών βρίσκεται αυτό του 'υποεφόρου της Βασιλικής Βιβλιοθήκης' Γεώργιου Αποστολίδη Κοσμητή. Ο Αποστολίδης ήταν πρώην διευθυντής του Εθνικού Τυπογραφείου και εκδότης του μηνιαίου εφημεριδοπεριοδικού με τίτλο Η Αιγιναία, που εκδιδόταν στην Αίγινα το 1831. Η Αιγιναία, εκτός των διαφόρων άρθρων της, αφιέρωνε μέρος των σελίδων της για

τη δημοσίευση των διαταγμάτων της κυβέρνησης Καποδίστρια. Την ίδια περίοδο ο Δημίδης είναι συνétairos του δημοσιογράφου και τυπογράφου Εμμανουήλ Αντωνιάδη, φλογερού αγωνιστή ενάντια στην καποδιστριακή πολιτική. Ίσως η αντιμετώπιση του Δημίδα από τους Έλληνοδίκους με τη λογική 'αφού δεν έχουμε άλλον καλός είναι κι αυτός', ιδιαίτερα δε η δημοσίευσή της, να οφείλεται σε κάποια παλιά αντίθεση των δύο, μεγάλων πια σε ηλικία ανδρών. Σίγουρα είναι δυσανάλογη σε σχέση με τα όσα περί της προσφοράς του Δημίδα υποστηρίζει ο Βίλμπεργκ, αλλά και με τα όσα δημοσίευσε η εφημερίδα *Μέριμνα* στο επικήδειο άρθρο της γι αυτόν στο φύλλο της 21 Μαρτίου 1869.

Στις κατηγορίες των βραβείων των *Ολυμπίων* γίνεται σαφής διαχωρισμός της τυπολυπτικής και της τυποποιίας από την τυποχτυτική. Η πρώτη κατηγορία αφορά τεχνίτες που χαράζουν αρσενικά και κατασκευάζουν μήτρες, η δεύτερη τεχνίτες που χυτεύουν μεταλλικά στοιχεία. Ως 'βιβλιοπώλης, τυπογράφος και χύτης' υπογράφει τις ανακοινώσεις του στα 1838 ο Κωνσταντίνος Γκαρμπολάς. Το δειγματολόγιό του με χρονολογία 1841 περιέχει "χαρακτήρες ελληνικούς και γαλλικούς, κεφαλαία, αριθμούς, γραμμάς και κοσμήματα διαφόρων ειδών". Στα 'ελληνικά', που οι χαρακτήρες κειμένου παρουσιάζονται σε μεγέθη από επτάμιση έως δεκαέξι στιγμές, κυριαρχούν οι γαλλικής σχεδίασης μήτρες, και δεν γίνεται καμία προσπάθεια κατηγοριοποίησης εκτός του μεγέθους. Το ίδιο ισχύει και στα "Δείγματα των χαρακτήρων του τυπογραφείου των παρισινών αποκρύφων" των Γ. Καψάλη και Α. Πατρίκιου, που τυπώθηκαν στη Σμύρνη το 1847. Εδώ όμως, στα 'κεφαλαιώδη', κάτω από τον υπέρτιτλο 'ποικίλα', εμφανίζονται χαρακτηρισμοί όπως σκιώδη, παχέα, αρχαία, κυρτά, αιγυπτιακά, επιμήκη, λουγδουνικά, μεδιολανικά και τυρρηνικά. Τυπογραφικά στοιχεία μπορούσαν οι ενδιαφερόμενοι να προμηθευτούν και από το Βασιλικό τυπογραφείο, που διέθετε τμήμα χτυτηρίου, και μάλιστα σε τιμές ανταγωνιστικές.

Το 1859 το 'αργυρούν Α' τάξεως' στην τυποχτυτική απονεμήθηκε στον Κωνσταντίνο Μηλιάδη *διά διάφορα είδη κεφαλαίων και μικρών τύπων, ήτοι στοιχείων ελληνικών τε και ρωμαϊκών και διάφορα είδη καλλωπισμάτων τυπογραφικών, συζευκτικών και μεσοστήτων γραμμών, κ.λπ, του τυποχτυτηρίου του. Ο Κύριος Κ. Μηλιάδης εξέχει των άλλων ομοτέχνων του*

κατά την ευθυγραμμίαν και την τυπομετρικὴν ακρίβειαν... Σύμφωνα με το κείμενο των Έλληνοδικών, αποτέλεσμα της ποιοτικής εργασίας του Μηλιάδη ήταν να προμηθεύει με στοιχεία όχι μόνο τους Έλληνες τυπογράφους αλλά και πολλά καταστήματα της Ανατολής καθώς και των Επτανήσων που την εποχή εκείνη βρίσκονταν κάτω από ξένη κατοχή.

Στον Μηλιάδη ανήκει το πρώτο αμιγές στοιχειοχτυτικό 'εν Ελλάδι και Ανατολή συσταθέν κατάστημα κατά το 1837', και το παλαιότερο γνωστό 'δοκίμιο' χαρακτήρων που χυτεύθηκαν από το βραβευμένο Έλληνα τεχνίτη φέρει ως χρονολογία έκδοσης το 1850. Στην πραγματικότητα αποτελεί δείγμα έμμεσης διαφήμισης, αφού τυπώθηκε από τον Χρήστο Νικολαΐδη Φιλαδέλφεια στην Κέρκυρα για λογαριασμό του τυπογραφείου του *Ερμής*. Ο Φιλαδέλφειας με αυτόν τον τρόπο παρουσίαζε το 'οπλοστάσιο' της επιχείρησής του διαφημίζοντας παράλληλα τη συνεργασία του με έναν σημαντικό τεχνίτη στοιχειοχτυτή. Στο δειγματολόγιο αυτό παρουσιάζονται "Ελληνικοί και Λατινικοί χαρακτήρες από 8 έως 36 στιγμές" καθώς και αριθμός κοσμημάτων και τυπογραφικών οδηγιών.

Τα τυπογραφεία πληθαίνουν και η δεκαετία του 1870 είναι σημαντική καθώς στο χώρο του τύπου εμφανίζονται και γρήγορα κυριαρχούν οι ημερήσιες εφημερίδες. Η νέα πραγματικότητα δημιουργεί αυξημένες ανάγκες ως προς την παραγωγή τυπογραφικών στοιχείων και το αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση αρκετών μικρών επιχειρήσεων. Έτσι, την τέχνη της στοιχειοχτυσίας, που βέβαια είναι περισσότερο μηχανική απ' ό,τι η χάραξη, μαθαίνουν και αρχίζουν να εξασκούν διάφοροι μαστόροι. Αυτό επιβεβαιώνεται από το αχρονολόγητο δειγματολόγιο του στοιχειοχτυτηρίου του Γρηγορίου Δουμά αλλά και από τα ονόματα που εμφανίζονται στον κατάλογο των "εγγραφέντων μετόχων στη μετοχική των εργατών τυπογράφων εταιρία Γουτεμβέργιος". Για τις χρονιές 1870-72 βρίσκουμε τις εξής εγγραφές: α) Ανδρέας Κόκκινος, ιδιοκτήτης στοιχειοχτυτηρίου με ημερομηνία εγγραφής 1 Μαρτίου 1869 (ήταν εγγεγραμμένος και στη λίστα του 1870, αλλά η συνδρομή του ακυρώνεται το 1871), β) Κωνσταντίνος Ασόγλου, ιδιοκτήτης στοιχειοχτυτηρίου με ημερομηνία εγγραφής 1 Μαρτίου 1869 (παραμένει και στη λίστα του 1872), γ) Γεώργιος Ιωαννίδης, στοιχειοχτυτής (στη λίστα του 1872), και δ) Ευαγγέλης Σουμελής,

στοιχειοχύτης, που εγγράφεται τον Ιούνιο του 1872.

Στην έκθεση των *Ολυμπίων* του 1870 ο γιος του Κωνσταντίνου Μηλιάδη, Λεωνίδα, βαδίζοντας στα χνάρια του πατέρα του βραβεύεται με το αργυρό βραβείο πρώτης τάξης για μια ολοκληρωμένη σειρά ελληνικών και γαλλικών χαρακτήρων και άλλων τυπογραφικών κοσμημάτων. Το βραβείο του απονεμήθηκε όχι μόνο για την ποιότητα κατασκευής των τυπογραφικών του στοιχείων αλλά προπαντός για τη διάδοση των προϊόντων σε ολόκληρη την Ελλάδα και την Ανατολή. Αργότερα θα τιμηθεί με το Σταυρό του Σωτήρος για την προσφορά του στην τέχνη της στοιχειοχυσίας. Στον εμπορικό οδηγό του 1875, του Μιλτιάδη Μπούκα, κάτω από τον τίτλο 'στοιχειοχυτήρια', διαβάζουμε τα εξής: "Μηλιάδη Κ., και Γιού, οδός Σαρρή, αριθ. 37. Βραβευθέντες δις δι' αργυρού Βραβείου Α' τάξεως εις αμφοτέρας τας Ολυμπιακάς εκθέσεις. Το πρώτον εν Ελλάδι και Ανατολή συστηθέν κατάστημα κατά το 1837 και εσχάτως πλουτισθέν διά χυτικής μηχανής εκ των λαμπροτέρων της τελευταίας εφευρέσεως τού εν Παρισίοις διασήμου μηχανικού Foucher, και διαφόρων ελληνογαλλικών νεωτάτων ευρωπαϊκών μητρών του περιφήμου χύτου René". Ο Α. Foucher ήταν κατασκευαστής τυπογραφικών μηχανημάτων, μεταξύ άλλων και μιας από τις πρώτες στοιχειοχυτικές, με έδρα το Παρίσι στην οδό 62 Bd Jourdan. Ο δε Adolphe René ήταν ιδιοκτήτης του παρισινού στοιχειοχυτηρίου Fonderie René Adolphe & Cie, στην οδό 30 rue de Madame.

Η επόμενη εικοσαετία είναι περίοδος ανακατατάξεων και αλλαγών καθώς η Ελλάδα προσπαθεί να ανακτήσει τον χαμένο χρόνο. Ο εξηλεκτρισμός της χώρας προχωρεί με γοργά βήματα, το σιδηροδρομικό και υπόλοιπο συγκοινωνιακό δίκτυο επαυξάνεται και βελτιώνεται, οργανώνονται οι τηλεγραφικές και ταχυδρομικές υπηρεσίες, και εμφανίζονται θετικά δείγματα βιομηχανικής ανάπτυξης. Βέβαια και στο εξωτερικό ο χώρος των γραφικών τεχνών γνωρίζει σημαντικές αλλαγές. Για παράδειγμα η πρώτη λινοτυπική μηχανή εγκαθίσταται στη *The New York Tribune* στα 1886. Τρία χρόνια αργότερα εμφανίζεται η πρώτη μονοτυπική για να αποδειχθεί σύντομα πως η μηχανική στοιχειοθεσία αποτελεί το μέλλον και καθορίζει τις εξελίξεις στην αγορά αλλάζοντας πρακτικές τεσσάρων αιώνων στον τομέα της στοιχειοθεσίας. Το γεγονός πως οι περισσότερες μεγάλες ελληνικές εφημερίδες χρησιμοποιούσαν

ήδη στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα λινοτυπικές μηχανές στα τυπογραφεία τους, δείχνει τα αναπτυγμένα ανακλαστικά των ελληνικών επιχειρήσεων απέναντι στις νέες τεχνολογίες που εμφανίζονταν στο εξωτερικό.

Βέβαια εκτός των θετικών σημείων υπήρχαν και τα αρνητικά. Ειδικά στο θέμα της σχεδίασης και χάραξης των γραμματοσειρών μάς είναι εύκολο να τα εντοπίσουμε αφού η κάλυψη των αναγκών καθοριζόταν από τα κέντρα παραγωγής των νέων μηχανημάτων. Ετσι, ξένες εταιρίες όπως η αγγλική *Monotype* και η αμερικάνικη *Linotype*, που κυριαρχούσαν στο χώρο της μηχανικής στοιχειοθεσίας, δρομολογούν πλέον τις όποιες εξελίξεις στη σχεδίαση των ελληνικών τυπογραφικών αλφαβήτων, συνεχίζοντας την παράδοση που θέλει την ελληνική τυπογραφία δέσμια των ξένων σχεδιαστικών επιλογών.

Η βιομηχανική περίοδος της τυπογραφίας οδήγησε στην ίδρυση μεγάλων καταστημάτων, εξοπλισμένων με πολλαπλά εσωτερικά τμήματα για την κάλυψη κάθε ανάγκης. Ενα τέτοιο κατάστημα ήταν του Ανέστη Κωνσταντινίδη στο οποίο βρίσκουμε το Λεωνίδα Μηλιάδη, που είχε πουλήσει το πατρικό στοιχειοχυτήριο, διευθυντή του τμήματος χυτηρίου στα 1890. Πέντε χρόνια νωρίτερα ο Κωνσταντινίδης είχε αγοράσει την επιχείρηση του Ανδρέα Κορομηλά, που εκτός των άλλων διατηρούσε τη μεγαλύτερη συλλογή τυπογραφικών χαρακτήρων και μητρών στην Ελλάδα. Όπως μας πληροφορεί ένα από τα διαφημιστικά του 1890, που κυκλοφόρησε ο Κωνσταντινίδης, "Δειγματολόγια και Τιμολόγια πέμπονται εις πάντα αιτούντα ελεύθερα ταχυδρομικών τελών". Και στην κορυφή φιγουράρει η υπενθύμιση για τη βράβευση του χυτηρίου στην Paris Exposition Universelle του 1889! Ποιος θα μπορούσε να αμφισβητήσει τη σημαντική πρόοδο που συντελέστηκε σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα; Αυτό επιβεβαιώνεται και από το ογκώδες, εντυπωσιακό δειγματολόγιό του με τίτλο "Οδηγός του Έλληνα Τυπογράφου", που κυκλοφόρησε στα 1888-89 και παρουσιάζει –εκτός των διακοσμητικών κλισέ και ξυλογραφιών– μεγάλη ποικιλία γραμμάτων που φτάνουν μέχρι τις 360 στιγμές! Το εισαγωγικό κείμενο χαρακτηρίζεται από την αναγγελία μιας 'επιθετικής πολιτικής' απέναντι στον ανταγωνισμό: *Επιθυμούντες να διευκολύνομεν τους εν τε τω εσωτε-*

ρική και τη Ανατολή τυπογράφους απεφασίσαμεν να ελαττώσωμεν από τούδε σπουδαίως και επαισθητώσας τιμάς των στοιχείων, διαστήχων, γραμμών διαστημάτων κλπ. των ημετέρων χυτηρίων επ' αναλογία ποικιλομένη κατά 30-40% εις το έσχατον τουτέστι σημείον όπερ επιτρέπει ημίν ο ελεύθερος διαγωνισμός και ο δεν δύνανται να διαγωνισθώσιν ουδ' αι τιμαί των έξωθεν εκ της αλλοδαπής εισαγομένων στοιχείων... Δέχεται το χυτήριο ημών παλαιούς χαρακτήρας, παραδιδόμενους εις αυτό δαπάναις του αποστέλλοντος, αντί αντιτίμου οριζομένου μετά την αποστολήν δείγματος. Ακολουθεί ένας πίνακας σχετικά με την πολιτική των εκπτώσεων ανάλογα με το ύψος της παραγγελίας. Τέλος, ο πελάτης ενημερώνεται πως Αι τέσσαρες ημών μηχαναί νεώταται. Το μέταλλον κάλλιστον και στερεώτατον.

Στα 1892 ιδρύεται το γνωστό τυπογραφείο της Εστίας με τμήμα χυτηρίου, και λίγο πριν το γύρισμα του αιώνα οργανώνεται το κατάστημα του Θεόδωρου Αποστολόπουλου, στην αρχή ως βιβλιοπωλείο, αργότερα ως τυπογραφείο και ένα από τα σημαντικότερα χυτήρια με σημαντική παρουσία και στον επόμενο αιώνα. Σώζεται ένα δικό του "Δειγματολόγιον και τιμολόγιον" με χρονολογία 1906, ενώ σύμφωνα με τους καταλόγους του 1899-1903 η επιχείρηση, που ξεκίνησε γύρω στα 1890, αποτελούνταν από βιβλιοπωλείο, τυπογραφείο, βιβλιοδετείο, τμήμα στερεοτυπίας, στοιχειοχυτήριο, μητροποιείο, γαλβανοπλαστήριο, ξυλογραφείο κ.λπ. Δεν γνωρίζουμε εάν πράγματι το κατάστημα του Αποστολόπουλου προσέφερε όλες αυτές τις υπηρεσίες, αλλά το χυτήριο πέρασε αργότερα στα χέρια των Βίκτωρα Καρύδη και Αντώνιου Καρότση και με τον τίτλο 'Στοιχειοχυτήρια Αυγής Αθηνών' αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα ελληνικά στοιχειοχυτήρια του εικοστού αιώνα.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε περισσότερα ονόματα ελλήνων στοιχειοχυτών που εργάστηκαν προς τα τέλη του 19ου αιώνα, όπως του Μοίρα στην οδό Σαρρή για παράδειγμα (τον βρίσκουμε στην Αχαρνών το 1875), του Μπουκουνόπουλου στην οδό Κολοκοτρώνη, του Γκίτσα στην Αχαρνών, ή και τυπογραφεία που διατηρούσαν τμήματα στοιχειοχυσίας. Και είναι βέβαιο πως περαιτέρω έρευνες θα προσθέσουν κι άλλους τεχνίτες δίπλα σ' αυτούς που ήδη γνωρίζουμε. Εξάλλου, οι αγοραπωλησίες εξαπλισμού και οι σχετικές αγγελίες που εμφανίζονται

στις σελίδες των εφημερίδων, δείχνουν το ενδιαφέρον και δηλώνουν την ύπαρξη ενός επαγγελματικού χώρου στοιχειοχύτευσης τουλάχιστον κατά τη δεκαπενταετία 1885-1900. Για παράδειγμα, στο Άστυ της Πέμπτης 29 Ιανουαρίου 1898, δημοσιεύεται η "ειδοποίησις προς τους εντός και εκτός του κράτους τυπογράφους" ότι ο "Διονύσιος Κορομηλάς, οδός Ανδριανού αριθ. 214", εκτός των άλλων πουλά και μία "μηχανή προς κατασκευήν διαστημάτων των 6, 8, 9, 11, κ.τ.λ. μέχρι των 68 στιγμών". Την επόμενη δε χρονιά, στο Ημερολόγιον της Φύσεως του έτους 1899 του Φρ. Πρίντζη, βρίσκουμε ένα άρθρο του Θησέα Κωνσταντινίδη με τίτλο *Πώς καταρτίζεται εν βιβλίον*. Μεταξύ άλλων, ο γιος Κωνσταντινίδης περιγράφει τη διαδικασία κατασκευής των στοιχείων:

Πρώτον πρέπει να κατασκευασθούν οι τυπογραφικοί χαρακτήρες (στοιχεία). Το υλικόν δι' ου κατασκευάζονται τα στοιχεία είναι μίγμα μολύβδου, αντιμωνίου, χαλκού, κασσιτέρου, και ζιγγου, κατά την κάτωθι αναλογίαν.

Μόλυβδος	οκάδες	100
Αντιμώνιον	οκάδες	30
Κασσίτερος	οκάδες	4
Ζίγγος	οκάδες	5
Χαλκός	οκάδες	3

Όλοι οι χαρακτήρες των στοιχείων είναι αποτυπωμένοι εις τεμάχιον χαλκού έχοντος μήκος 5 και πάχος 1 εκατοστού, το οποίον ονομάζεται μήτρα. Ταύτα πάντα οφείλουν να έχωσι το αυτό βάθος, ίνα και τα στοιχεία έχωσι το αυτό ύψος, τούτο δε κατορθούται δι' ενός μικρού εργαλείου ονομαζομένου Βαθυμέτρου. Το τεμάχιον τούτο τίθεται εις την υπάρχουσαν θέσιν της χυτικής μηχανής, επί της οποίας γίνεται η εφαρμογή αυτής, τουτέστι η αναλογία του πήχως ως και η ευθυγραμμία αυτού. Τούτου τελεσθέντος (όπερ είναι και το σπουδαιότερον μέρος της τέχνης) άρχεται της χύσεως εκάστου στοιχείου κατ' αναλογίαν της χρήσεως εκάστου γράμματος του αλφαβήτου. Έκαστον τοιούτον μηχανήμα χύνει περί τας 3-4 χιλιάδας στοιχείων εκάστην ώραν εργαζόμενον άνευ διακοπής. Μετά την χύσιν των στοιχείων, οι διά την εργασίαν ταύτην υπάρχοντες μικροί εργαταί λαμβάνουσιν αυτά και λειαίνουσι επί πλακών εκ σμύριδος και κατόπιν θέτουν ταύτα κατά σειράν εις τους πήχεις, ους παραλαμβάνει ο αρχιτεχνίτης του χυτηρίου αποκόπτων εις το κοπτικόν μηχανήμα παν περιττόν και εξέχον μέρος, εις τρόπον ώστε επί του κορμού των στοιχείων ουδέν άλλο

να υπάρχει ειμή ο οφθαλμός του γράμματος, και τελειώνει τοποθετών εις σελίδας (πακέτα). Ούτως αφού κατασκευασθούν, παραδίδονται εις τον τυπογράφον, όστις άρχεται της διαλύσεως, ήτοι της τοποθετήσεως εκάστου γράμματος εις την οικείαν υποδιαίρεσιν της γραμματοθήκης. Σε υποσημείωση σημειώνεται πως Η ανωτέρω περιγραφή της κατασκευής των στοιχείων έχει γείνη επί τη βάσει των εν Ελλάδι υπαρχόντων μηχανημάτων, ήτοι ολίγω παλαιότερων. Εν Ευρώπη υπάρχουσιν ήδη τελειότερα μη χρήζοντα μετά την χύσιν ουδεμιάς άλλης εργασίας ως εξερχόμενα εντελώς έτοιμα προς εκτύπωσιν.

Παρόλα αυτά θα πρέπει να διευκρινήσουμε κάτι, που από τη μέχρι στιγμής έρευνα στην περίοδο αυτή, μοιάζει βέβαιο: κανείς από τους Έλληνες στοιχειοχύτες δεν προσέφερε διαφορετικές σχεδιάσεις, αφού δουλειά τους ήταν να κατασκευάζουν στοιχεία από υπάρχουσες μήτρες. Και οι μήτρες, όπως αναφέραμε, κατασκευάζονταν στο εξωτερικό. Η 'δημιουργική' δουλειά των ελλήνων στοιχειοχυτών έφτανε –όταν αυτό ήταν απαραίτητο– μέχρι την αντιγραφή της μήτρας που είχε σχεδιάσει και χαράξει ο ξένος τεχνίτης. Αυτό έγινε ευκολότερο με την εφαρμογή του ηλεκτρογαλβανισμού (τα 'μπάνια', όπως τα ονόμαζαν), δηλαδή με την ηλεκτρολυτική διαδικασία επιμετάλλωσης μιας μεταλλικής επιφάνειας από ένα άλλο μέταλλο. Έτσι, από μια σειρά χαρακτήρων που αρχικά αγόραζαν, κατάφερναν να δημιουργήσουν μήτρες προς πολλαπλή αναπαραγωγή. Γι' αυτό και ο Ανέστης Κωνσταντινίδης σε μια διαφημιστική του καταχώριση στα 1905 τονίζει: *Τα χυτήρια των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου εργαζόμενα πάντοτε επί πρωτοτύπων μητρών (και ουχί εκ γαλβανισμού) και με μέταλλον απ' ευθείας εξ Ευρώπης κομιζόμενον, προμηθεύουσι άπαντα σχεδόν τα Τυπογραφεία Αθηνών, Επαρχιών και Ανατολής. Διά των στοιχείων των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, εκτυπούνται αι πλείστα εν Αθήναις και Επαρχίαις εκδιδόμεναι Εφημερίδες ως και αι εν Αμερική ακόμη, Ατλαντίς και Θερμοπούλαι. Το δειγματολόγιον των στοιχείων με τιμάς λίαν συμφερούσας πέμπεται παντί τω αιτούντι δωρεάν.*

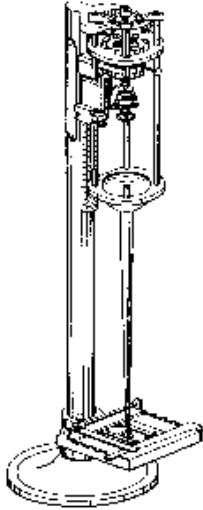
Αναμφισβήτητα η προσφορά των ελλήνων στοιχειοχυτών στον τομέα της παραγωγής ήταν σημαντική, ειδικά για τον εξοπλισμό των τυπογραφικών καταστημάτων που δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να προμηθευτούν στοιχεία από το

εξωτερικό. Παρόλα αυτά, τις φόρμες των ελληνικών αλφαβήτων συνέχιζαν να καθορίζουν οι σειρές που σχεδιάζονταν και παράγονταν από τα στοιχειοχυτήρια του εξωτερικού. Αυτοί οι περιορισμοί, όχι μόνο δεν ξεπεράστηκαν, αλλά έγιναν περισσότερο εμφανείς μετά την εισαγωγή της μηχανικής στοιχειοθεσίας στην πατρίδα μας.

Με τον ερχομό του επόμενου αιώνα αρχίζει και ξεκαθαρίζει το τοπίο καθώς τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια αρχίζουν πια να λειτουργούν ως αυτόνομες επιχειρήσεις που εξειδικεύονται στην παραγωγή στοιχείων εισάγοντας και πουλώντας παράλληλα υλικά, μηχανές και έπιπλα απαραίτητα για τα τυπογραφεία. Η σημαντικότερη όμως αλλαγή είναι πως δειλά-δειλά αρχίζουν να μιλούν για κάποιο πρόγραμμα σχεδιασμού χαρακτήρων και μερικά από αυτά τολμούν να υπερβούν τα όρια που μέχρι τότε καθόριζαν τη λειτουργία τους: από την 'τυποχυτική' να περάσουν στην 'τυπογλυπτική'. Έχοντας να αντιμετωπίσουν μια μεγάλη παράδοση και την τεχνογνωσία των ξένων μονάδων είναι επόμενο πως δεν θα μπορούσαν να αλλάξουν την ελληνική πραγματικότητα στο χώρο του σχεδιασμού των τυπογραφικών στοιχείων. Ακόμα περισσότερο όταν την ίδια περίοδο μεγάλοι ξένοι σχεδιαστές ασχολούνται με το σχεδιασμό των ελληνικών γραμμάτων. Οι Eric Gill, Jan Van Krimpen, Giovanni Mardersteig, Matthew Carter, Hermann Zapf, Adrian Frutiger, Kris Holmes, Charles Bigelow, για να αναφέρουμε μερικούς από τους γνωστότερους, έδωσαν πράγματι έξοχα δείγματα δουλειάς. Στοιχειοχυτήρια με παράδοση όπως αυτά της Monotype, Linotype, Stempel, Haas, Deberny et Peignot, Nebiolo κ.ά. τόλμησαν την παραγωγή μεγάλου αριθμού ελληνικών αλφαβήτων. Η κριτική προσέγγιση αυτής της παραγωγής αποτελεί μέρος της τόσο απαραίτητης, αλλά δυστυχώς ανύπαρκτης, έρευνας στο χώρο της γραφικής μας επικοινωνίας. Κομμάτι μιας τέτοιας ερευνητικής διεργασίας θα πρέπει να είναι και η ιστορική προσέγγιση στη λαμπρή συνεισφορά των ελληνικών στοιχειοχυτηρίων του 20ού αιώνα.

η μηχανική στοιχειοθεσία

Διάφορες προσπάθειες προς την κατεύθυνση της μηχανικής στοιχειοθεσίας είχαν πραγματοποιηθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1820. Όλες απέτυχαν και ξεχάστηκαν γρήγορα καθώς

Η στοιχειοχαρακτική μηχανή του Linn Boyd Benton.

οι εφευρέτες τους εστίαζαν στην ήδη υπάρχουσα τεχνολογία. Πάσχιζαν δηλαδή να κατασκευάσουν μια μηχανή που θα αρμολογούσε όσο το δυνατόν γρηγορότερα κείμενο από χαρακτήρες στοιχειοχυτηρίου. Αντίθετα, οι δύο μεγάλοι κερδισμένοι, ο Ottmar Mergenthaler και ο Tolbert Lanston, προσέγγισαν το θέμα διαφορετικά από τους ανταγωνιστές τους. Κατασκεύασαν μηχανές-χυτήρια, που είχαν τη δυνατότητα να παράγουν νέο υλικό για κάθε καινούρια εργασία.

Οι καθοριστικές σημασίας αλλαγές στο πεδίο της στοιχειοθεσίας κειμένου και κατ' επέκταση της βιομηχανίας των εκτυπώσεων, σηματοδοτούνται μόνο μετά το 1885. Εκείνη τη χρονιά ο Linn Boyd Benton παρουσιάζει το μηχανικό παντογράφο του, κάνοντας εφικτή τη μαζική παραγωγή-χάραξη μεταλλικών μητρών. Χωρίς την εφεύρεσή του η ανάπτυξη της μηχανικής στοιχειοθεσίας θα ήταν αδύνατη. Τον Ιούλιο του 1886 εμφανίζονται στη *New York Tribune* τα πρώτα κείμενα που στοιχειοθετήθηκαν με τη λινοτυπική μηχανή του Ottmar Mergenthaler. Η μηχανική στοιχειοθεσία ανατρέπει μια παράδοση χειροστοιχειοθεσίας τετρακοσίων ετών. Για τα επόμενα ογδόντα χρόνια περίπου, μέχρι δηλαδή την εμφάνιση της φωτοστοιχειοθεσίας, οι βασικές τεχνικές αρχές της λινοτυπικής του Mergenthaler θα υιοθετούνται σε κάθε αντίστοιχη προσπάθεια. Το ίδιο συμβαίνει και με τη μονοτυπική μηχανή του Tolbert Lanston, που εμφανίστηκε ένα χρόνο μετά, το 1887. Στα 1897 ιδρύθηκε η εταιρία με την επω-

νυμία 'The British Lanston Monotype Corporation' και το πρώτο σύστημα εγκαταστάθηκε το 1901 στο Λονδίνο. Η βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο μηχανές είναι πως η πρώτη παράγει συμπαγείς αράδες προς σύνθεση, ενώ η άλλη μεμονωμένους χαρακτήρες. Το παραπάνω καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τα πεδία εφαρμογής: λινοτυπικές μηχανές χρησιμοποιούνται κατά κόρον για τη στοιχειοθεσία εφημερου υλικού, όπως τα διαφημιστικά και οι εφημερίδες, όπου οι διορθώσεις δεν είναι πρωτεύουσας σημασίας· οι μονοτυπικές για τη στοιχειοθεσία βιβλίων και άλλων, προορισμένων να 'διατηρηθούν', εντύπων.

Φυσικά υπάρχουν και άλλες σημαντικές διαφορές, όχι μόνο στον τρόπο λειτουργίας των δύο μηχανών αλλά και στις εξελίξεις που υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν από τη μεριά των δύο εταιριών, δηλαδή της *Lino*type και της *Monotype*. Για παράδειγμα, η λινοτυπική μηχανή χρειάζεται ένα χειριστή αφού είναι μια ολοκληρωμένη μονάδα που αποτελείται από τέσσερα τμήματα:

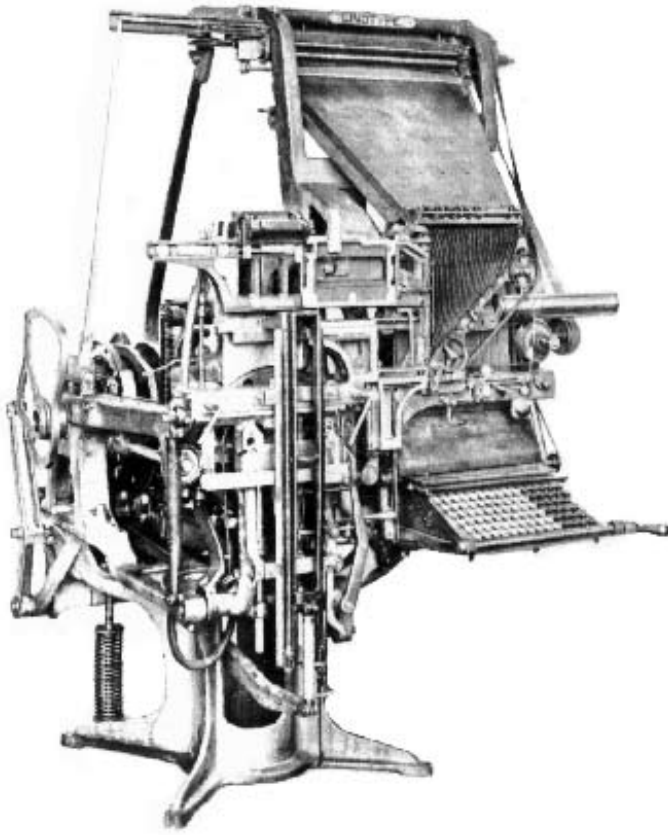
- α) τις αποθήκες, όπου βρίσκονται οι μήτρες των χαρακτήρων,
- β) το πληκτρολόγιο και τα σχετικά με αυτό μέρη,
- γ) το μηχανισμό λειτουργίας του χυτηρίου και
- δ) το μηχανισμό διανομής των μεταλλικών ράβδων.

Παράγει συμπαγείς μεταλλικές ράβδους. Κάθε φορά που επιλέγουμε ένα χαρακτήρα (γράμμα, διάστημα κ.λπ.) με το πληκτρολόγιο, η αντίστοιχη μήτρα ελευθερώνεται από το σύστημα αποθήκευσης και παίρνει θέση στο χώρο συλλογής των αράδων. Η ολοκληρωμένη –στα μεγέθη που έχει καθορίσει ο στοιχειοθέτης– αράδα, στέλνεται στο χυτήριο της μηχανής και διαμορφώνεται σε συμπαγή ράβδο. Οι μήτρες επαναφέρονται στη θέση τους στο σύστημα αποθήκευσης. Η συμπαγής ράβδος μεταβιβάζεται στη διεκπεραίωση αποτελώντας πλέον μία από τις αράδες τού προς εκτύπωση υλικού.

Η μονοτυπική μηχανή αποτελείται από δύο αυτόνομες μονάδες:

- α) το πληκτρολόγιο και
- β) το χυτήριο, και χρειάζεται δύο χειριστές.

Στο πληκτρολόγιο 'δακτυλογραφείται' το κείμενο και παράγεται ένα ρολό διάτρητης χαρτοταινίας πλάτους 110χλμ και χωρητικότητας 40.000 χαρακτήρων περίπου. Κάθε τρύπα στην ταινία αντιστοιχεί σε

Η βελτιωμένη λινοτυπική του Mergenthaler (Linotype Model 1) στη σχεδίαση της οποίας βασίστηκαν όλα τα μετά του 1890 μοντέλα.

ένα χαρακτήρα, διάστημα κ.λπ. Η χαρτοταινία μεταφέρεται στο χυτήριο. Πεπιεσμένος αέρας περνά μέσα από τις τρύπες και ενεργοποιεί το μηχανισμό του χυτηρίου με αποτέλεσμα κάθε μεμονωμένος χαρακτήρας να τοποθετείται σε αράδες που το μήκος τους έχει προκαθοριστεί από το χειριστή του πληκτρολογίου. Και στις δύο μηχανές το υλικό μπορεί μετά την εκτύπωση να σταλεί στο χυτήριο για να ξαναχρησιμοποιηθεί.

Ο τριπλασιασμός της ταχύτητας σύνθεσης του υλικού προς εκτύπωση μάς δίνει μια απάντηση στο ερώτημα γιατί κατάφερε η μηχανική στοιχειοθεσία να ανατρέψει την παράδοση τεσσάρων αιώνων χειροστοιχειοθεσίας. Ακόμα και στην πατρίδα μας, με τираζ μικρότερα από εκείνα άλλων χωρών, η ταχύτητα και η οικονομία αποτελούν κινητήρια δύναμη, θεμελιώδη στοιχεία για σημαντικές αλλαγές. Το κείμενο που συντάχθηκε για να πείσει το Διευθυντή της εφημερίδας Ακρόπολις να εγκαταλείψει τη λινοτυπία για χάρη της μονοτυπίας είναι ενδεικτικό:

Κύριε Διευθυντά!

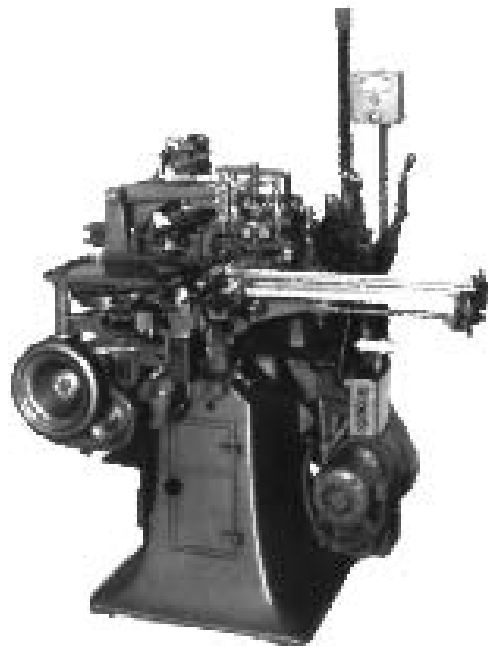
Αι μηχαναί περί των οποίων έκαμα λόγον είναι και αύται στοιχειοθετικά διαφέρουσαι όμως κατά πολύ των εν χρήσει λινοτυπικών. Αύται διαιρούνται εις δύο τελείως χωριστά μέρη ή μηχανήματα.

α) Εις το μηχανήμα της γραφής (οποίον περίπου προς τας των χρήσει γραφομηχανάς), ελαχίστων διαστάσεων, απλούστατον, με κομβία άτινα πιεζόμενα διατρύπουσι εις διάφορα σημεία ταινίαν χάρτου εξελισσομένην από τινος κυλίνδρου.

και β) Εις το μηχανήμα της στοιχειοπαραγωγής, πολυπλοκότερο τούτο, μικρότερης διαστάσεως μιας λινοτυπικής μηχανής (έχει το 1/3 του ύψους όχι δε μείζονας τας άλλας διαστάσεις).

Το μηχανήμα τούτο παράγει τα στοιχεία συνθέτει αυτά εις στίχους ους παραλαμβάνη και αποθέτη εις επί τούτω στιχοδεκτικόν επίπεδον μήκους 1 μετρ. περίπου, εντεύθεν δε παραλαμβάνει ο επί της σελιδοποιήσεως υπάλληλος.

Αύτη περίπου είναι η λειτουργία των μηχανημά-

Monotype. Πληκτρολόγιο και μονάδα χύτευσης.

των. Τα πλεονεκτήματα δε, άτινα κατά την γνώμην μας έχει το σύστημα τούτο είναι τα εξής.

α) Οτι δίδει τους στίχους συντεθειμένους εκ στοιχείων αυτοτελών και δυναμένων ν' αντικαθίστανται, ούτως πλέον να μην απαιτείται διά την διόρθωσιν ενός στοιχείου η αναστοιχειοθέτησις ολοκλήρου του στίχου (εάν είναι πλατύς απαιτεί βεβαίως χρόνον πολύν διά να αναστοιχειοθετηθή ... χωρίς να υπάρχει πεποίθησις ότι ο αναστοιχειοθετηθείς εξήλθεν αλάνθαστος).

β) Δίδει εν και το αυτό μηχανήμα τύπους και μεγέθη στοιχείων διάφορα, αλλασσομένου μόνον ενός μικρού οργάνου. Δίδει δηλ. τύπους μεν οίους δήποτε μεγέθη δε από 6 στιγμών μέχρι δεκαοκτώ. Μοι είπον ότι δύναται δι' ετέρας μικράς αντικαταστάσεως τινών βραχιόνων να δώση μεγέθη μέχρι 36 στιγμών οπότε στοιχειοθετεί και άσπασας τας επικεφαλίδας.

Ως προς τον χρόνον

Η μεν γραφομηχανή ουδεμίαν απαιτούσα χρονοτριβήν εξ οιουδήποτε λόγου φθάνη εις ταχύτητα τας συνήθους γραφομηχανάς (γραφη δηλαδή και 12 και 15 χιλ.

στοιχείων καθ' ώραν). Η δε μηχανή της παραγωγής, ως συνήθη ταχύτητα δίδει 9-10 χιλιάδας στοιχεία καθ' ώραν. Εάν δε ληφθή υπ' όψιν ότι εις εργάτης εν λινοτυπική μηχανή εργαζόμενος ηναγκασμένος εις διαφόρους βραδύτητας και χρονοτριβάς –εκτός των λόγων βλάβηςκαθυστερήσεων–, τας συνήθεις, στοιχειοθετή 4-5 χιλ. καθ' ώραν έχομεν ως αποτέλεσμα ότι μια μηχανή του συστήματος τούτου φθάνει εις ταχύτητα δυο λινοτυπικάς μηχανάς.

Ως προς την τιμήν

Τιμάται 22-25 χιλ. δραχ. έναντι 19 χιλ. όπου τιμώνται αι λινοτυπικάί. Αλλ' εάν ληφθή ότι 2 λινοτυπικάί παράγουσιν έργον ίσον προς το έργον μιας εκ τούτων αποδεικνύονται ευθυνότεραι.

Ως προς το προσωπικόν

Εις εργάτης δύναται να παρακολουθή δυο μηχανάς παραγωγικάς. Ούτως χρειάζεται

α) Εις εργάτης δι' εκάστην γραφομηχανήν και

β) Εις εργάτης ανά δυο παραγωγικάς.

– Εν Αμερική και αλλαχού εις τας γραφομηχανάς

εργάζονται κορίτσια.

– Διά την στοιχειοθέτησιν και εν γένει παρασκευήν όλης της ύλης του φύλλου με αναλογία 2 λινοτυπικών προς 1 μονοτυπικήν ο χρόνος και πάλιν είναι ολιγώτερος.

... Το αυτό ποσόν της ύλης διά το οποίον ένας λινοτυπιστής θα εχειάζετο 38 ώρας ή τέσσαρες λινοτυπισταί εργαζόμενοι 10 ώρας αποδίδουν δύο μονοτυπισταί (γραφείς) και είς μηχανικός εργαζόμενοι 10 περίπου ώρας και ούτοι. Υπάρχει δε εξοικονόμησις όχι μόνον χρόνου αλλά και ενός προσώπου.

... Θα ήτο δυνατόν να ζητηθή και ληφθή και η αντιπροσωπεία του εργοστασίου ενταύθα, καθόσον έχει μεν αντιπρόσωπον από 2 ετών, εν τούτοις όμως κατωρθώθη αι μηχαναί αύται να είναι τελείως άγνωστοι εις την Ελλάδαν ενώ αλλαχού εξετόπισαν ολοσχερώς τας λινοτυπικάς. Νομίζω δε ότι υπό τοιούτους όρους η προμήθεια τοιούτων μηχανημάτων δεν θ' απαιτήσεται αι μεγάλην προκαταβολήν.

Δεν νομίζω δε ανάξιον και το να ζητηθή η αντιπροσωπεία του εργοστασίου της ημετέρας καθ' ας πλείστα νέα τυπογραφεία και εφημερίδες θα ιδρυθώσιν εις τα νέα μέρη ...

(Αρχείο Γαβριηλίδη, ΕΛΙΑ, 503/20)

Η αναφορά "εις τα νέα μέρη" μας δίνει ένα στοιχείο σχετικά με την ημερομηνία σύνταξης της επιστολής, τοποθετώντας την γύρω στα 1913. Κανένα από τα προτεινόμενα σχέδια δεν πραγματοποιήθηκε, το πιθανότερο λόγω των οικονομικών προβλημάτων, και η Ακρόπολις συνέχισε μέχρι και το θάνατο του ιδιοκτήτη της, Βλάση Γαβριηλίδη, στα 1920, να στοιχειοθετείται στις λινοτυπικές μηχανές.

Δεν αποτελεί βέβαια έκπληξη που και σε αυτόν τον τομέα των τυπογραφικών τεχνών οι εφημερίδες οδηγούν τις εξελίξεις. Παρά τα προβλήματα που έθετε το ελληνικό αλφάβητο με το πολυτονικό σύστημα γραφής, η μηχανική στοιχειοθεσία κατάφερε να κατακτήσει και την ελληνική αγορά. Το Νέον Άστρo δημοσιεύει στις 17 Αυγούστου 1909 μια ανακοίνωση ενημερώνοντας τους αναγνώστες του ότι: *Από 1ης Σεπτεμβρίου τα γραφεία του Νέου Άστρωσ μετὰ των τυπογραφείων και των μηχανοστασίων μας μεταφέρονται εις την επί της οδού Κοραή υπ' αριθ. 4 διώροφον οικίαν ένθα μέχρι τούδε τα γραφεία της 'Εθνικής Ασφαλιστικής Εταιρίας'. Εις την δεξιάν πτέρυγα του κάτω ορόφου ετοποθετήθησαν ήδη και συναρμολογήθησαν τελείως ΑΙ ΛΙΝΟΤΥΠΙΚΑΙ ΜΗΧΑΝΑΙ* διά των

οποίων θα στοιχειοθετήται καλλιτεχνικώτατα το Νέον Άστρo εντός ολίγου, ήτοι μόλις οι τυπογράφοι εκμάθουν τελείως τον ευχερέστατον άλλως τε χειρισμόν αυτών.

Λίγους μήνες μετά, την 1 Δεκεμβρίου 1909, η Πατρίς γιορτάζει τα είκοσι χρόνια από την ίδρυσή της στο Βουκουρέστι και τα τέσσερα στο νέο 'σπίτι' της, την Αθήνα. Διαφημίζοντας τον εξοπλισμό του τυπογραφείου, αναφέρει σχετικά με τις λινοτυπικές μηχανές της: *Η τελευταία πρόοδος, η εισαχθείσα εις την έκδοσιν της Πατρίδος, είναι αι λινοτυπικά μηχαναί, αι θαυμασιώς λειτουργούσαι εις τα τυπογραφεία της εφημερίδος. Εκάστη λινοτυπική μηχανή αποτελεί θάυμα λεπτότητος μηχανισμού, ταχύτητος εργασίας και αντιλήψεως ακόμη, η οποία φθάνει το ανθρώπινον... Αι λινοτυπικά μηχαναί εξασφαλίζουν ταχύτητα εις την στοιχειοθέτησιν της εφημερίδος και προ πάντων εξασφαλίζουν την καθαράν εκτύπωσιν αυτής, αφού συνθέτουν με νέα πάντοτε στοιχεία. Εβελτίωσαν δε κατά πολύ τας συνθήκας της εργασίας του στοιχειοθέτου, όστις πλέον εργάζεται χωρίς να είναι καταδικασμένος εις την ορθοστασίαν και εις τας πνιγηράς του αντιμονίου αναθυμιάσεις.*

Τρεις λινοτυπικά μηχαναί εκτελούν ολόκληρον την στοιχειοθετικήν εργασίαν της Πατρίδος εφωδιασμένοι με περισσήν ποικιλίαν στοιχείων και εγαζόμενοι απταιστως χάρις εις την αντίληψιν των ελλήνων εργατών, οίτινες ταχύτατα εξησκήθησαν εις τον χειρισμόν των.

Αλλά και πολύ αργότερα, το 1925, ο εξοπλισμός με λινοτυπικές διαφημίζεται δεόντως. Για παράδειγμα, ο Αγών της 20 Ιουνίου 1925 δημοσιεύει μια φωτογραφία της μηχανής στην τέταρτη σελίδα αναφέροντας: *Η Λινοτυπική μηχανή του Αγώνος, Συστήματος Μεργκεντάλερ. Αι τελειόταται αύται εγκαταστάσεις μαρτυρούν την σοβαρότητα του Αγώνος. Και στη σελίδα 3, κάτω από τον τίτλο ΛΙΝΟΤΥΠΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ, διαβάζουμε: Στα εργαστήρια του Αγώνος εκτελούνται λινοτυπικά συνθέσεις ελληνικών φυλλαδίων, βιβλίων και κάθε είδους εντύπων. Εργασία ασυγκρίτως ταχύτερα και φθηνότερα από κάθε άλλον τρόπον στοιχειοθετήσεως.*

Όπως οι πρώτοι κατασκευαστές διαφήμιζαν τις μεταλλικές πρέσες λέγοντας πως 'τώρα πλέον δεν χρειάζεται οι πιεστές να βγαίνουν στη σύνταξη νωρίς, αφού ο χειρισμός είναι πολύ πιο εύκολος από εκείνον των ξύλινων πιεστηρίων', έτσι διαφημίστηκε και η λινοτυπική μηχανή. Ταχύτητα, ευκολία χειρισμού, καλύτερευση των συνθηκών εργασίας. Όχι

SALONIKA FAIR, Greece

At this exhibition a Model "C4" with quadder and stick attachment and carrying Visilite magazines was on show. The stand was arranged by Intertype distributor for Greece, E. T. Dialismas and Company of Athens, under the personal supervision of Mr. John Dialismas. Considerable interest was aroused among visiting printers and also the general public—to whom the modern Intertype is something of a mystery. It is not yet possible to judge the success of this venture—the exhibition being purely domestic—but there is every reason to believe that the enterprise of Mr. Dialismas will be well rewarded in the near future.

Visitors to the fair watch a demonstration on the "C4" Intertype.

Παρουσίαση της C4 Intertype στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (από το περιοδικό *Intertype Interludes*, τόμος 4, τεύχος 3, Χειμώνας 1959).

πως με τη λινοτυπική ο εργαζόμενος δούλευε σε υγιεινό περιβάλλον, αφού το χυτήριο βρισκόταν στο ίδιο σώμα με το πληκτρολόγιο. Ακόμα και στις μονοτυπικές μηχανές, όπου το χυτήριο μπορούσε να δουλεύει μακριά, ανεξάρτητα από το πληκτρολόγιο, για λόγους οικονομίας τοποθετούσαν πολλές φορές τις δύο μονάδες στον ίδιο χώρο. Και παρόλο που ο στοιχειοθέτης πληρωνόταν ανέκαθεν καλύτερα από τον πιεστή, συνήθως ούτε αυτός δεν προλάβαινε να χαρεί τη σύνταξή του.

Σε υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Αθηνών, που υποβλήθηκε στη Βουλή το 1911, αναφέρεται ότι: *διά την τυπογραφικήν τέχνην χρειάζεται διπλή ενέργεια, σωματική και πνευματική, ήτις εξαντλεί τον τυπογράφον. Τα τυπογραφικά στοιχεία, μετά των οποίων οι τυπογράφοι διατελούν εις διαρκή και άμεσον επαφήν, συνιστάμενα εκ μολύβδου και αντιμονίου, επιδρώσιν επιβλαβώς και πολλάκις θανατηφόρως επί της υγείας των. Κρούσματα μολυβδίασεως και δηλητηριάσεως δι' αντιμονίου καθημερινώς σημειώνονται εις την τάξιν των, την οποίαν μαστίζει κυριολεκτικώς η ανθρωποφθόρος φυματίσις. Ωχροί και κίτρινοι, όρθιοι από πρωίας μέχρις εσπέρας, ως επί το πλείστον μέσα εις τρώγλας και καταγώγια, εις ατμοσφαίραν κεκορεσμένην από αέρια δηλητηριώδη, κακώς δε διαιτώμενοι, λόγω αθλίων συνθηκών περί την πληρωμήν, εξαντλούμενοι σωματικώς και διανοητικώς, διεξάγουσιν απεγνωσμένον τον προς τον θάνατον αγώνα. Αρκεί να*

σημειωθεί ότι, κατά της υμετέρας Αλληλοβοηθητικής Αδελφότητας των Τυπογράφων, επί 650 εργαζομένων εν Αθήναις, απεβίωσαν κατά την τελευταίαν 15ετίαν: 75 εκ φυματίσεως των πνευμόνων και του λάρυγγος, 3 εξ αποπληξίας, 2 εξ άλλων νόσων και εις μόνον εκ γήρατος!

Το θέμα συζητείται ακόμα, εξήντα χρόνια μετά, όπως φαίνεται από τον τίτλο της εφημερίδας *Η Τυπογραφία* της 1 Μαρτίου 1974:

Ανθυγιεινόν επίδομα εις τους μονοτύπες. Χορηγείται με απόφαση του Πρωτοβαθμίου Διαιτητικού Δικαστηρίου Αθηνών επίδομα ανθυγιεινής εργασίας ύψους 10% επί των αποδοχών στους μονοτύπες (χειρισταί χυτηρίου και 'κλαβιέ') που εργάζονται σε τυπογραφεία της περιοχής Αθηνών, Πειραιώς, Περιχώρων. Το επίδομα αυτό δικαιούνται οι μονοτύπες εφόσον επί του χυτηρίου μονοτυπίας δεν υπάρχει απορροφητική συσκευή για τις αναθυμιάσεις. Οι χειρισταί διατηρητικών μηχανών μηχανών μονοτυπίας, εφόσον είναι εγκατεστημένοι σε ξεχωριστή αίθουσα από εκείνη που λειτουργεί το μηχάνημα χυτηρίου, δεν δικαιούνται ανθυγιεινού επιδόματος.

Η παρουσία των λινοτυπικών μηχανών στην πατρίδα μας ήταν σημαντική και διαρκής για τα επόμενα 65 χρόνια, μέχρι δηλαδή και τη δεκαετία του 1980. Για παράδειγμα, στο τυπογραφείο 'Τυποεκδοτική' (Καρακουλίδη) στη Δράμα, τρεις (!) λινοτυπικές συνέχιζαν να λειτουργούν το 1990. Στην ελληνική

III PC 5-6 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 5-8 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 5-10 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 5-12 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-6 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-8 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-10 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-12 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-8 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-10 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

III PC 1-12 "Ό,τι καλό έχω μέσα μου το χρωστώ στα θιβλία: από νέος άκόμα είχα καταλάβει, ότι ή τέχνη είναι πιο μεγαλόψυχη από τους ανθρώπους. Άγαπώ το θιβλία: το καλό μου"

Τυποϊμπορτέξ ε.π.ε.

αποκλειστικοί αντιπροσωποί -
εισαγωγείς των ρωσικής προελεύσεως
μηχανημάτων γραφικών τεχνών

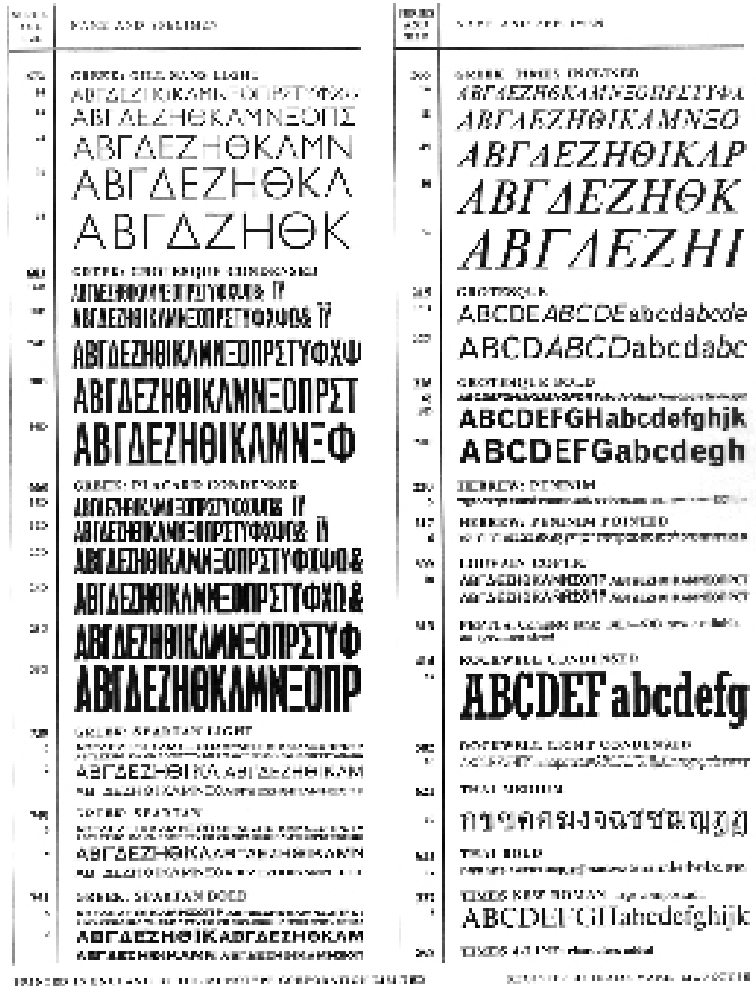
Γ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 19 - ΤΗΛ. 038.757 - 367.700
ΑΘΗΝΑΙ Τ.Τ. 102

Δειγματολόγιο στοιχείων ρωσικής κατασκευής λινοτυπικών μηχανών από την Τυποϊμπορτέξ ΕΠΕ.

αγορά, δέκα περίπου χρόνια μετά το δεύτερο μεγάλο πόλεμο, οι μηχανές της *Linotype* ανταγωνίζονται αυτές του εργοστασίου *Harris-Intertype*, που αντιπροσωπεύει στην Ελλάδα η εταιρία Κάρολος Μ. Σουσματζιάν & Σια, καθώς και τις λινοτυπικές μονάδες που εισήγαγαν από την τότε Σοβιετική Ένωση. Για παράδειγμα σε διαφημιστική καταχώριση των αρχών του 1974, η 'Τυποϊμπορτέξ', αντιπρόσωπος της σοβιετικής 'Techmashexport', ισχυρίζεται πως "στην Ελλάδα λειτουργούν ήδη 60 λινοτυπικές Η-14 χωρίς κανένα πρόβλημα". Παράλληλα, αρχίζει η μονοτυπία να διεκδικεί σημαντικό μερίδιο στην ελληνική αγορά της μηχανικής στοιχειοθεσίας.

Σύμφωνα με τα αρχεία της αγγλικής *Monotype*,

μερικές από τις στοιχειοθετικές μηχανές της έρχονται και εγκαθίστανται αρκετά νωρίς στο Εθνικό Τυπογραφείο, στην Αθήνα. Για παράδειγμα, αυτές με αριθμό εργοστασίου 3612 και 3639 στις 22 Νοεμβρίου 1912, η 4252 στις 29 Ιουνίου 1914, οι 4780 και 4796 στις 13 Μαΐου 1919, οι 7916 και 7917 στις 6 Σεπτεμβρίου 1924 και οι 22155, 22156, 22157, 22209, 22210 στα 1947. Μεταξύ άρθρων, που δημοσίευσε η *Ημερησία* με αφορμή τη Διεθνή Εκθεση Θεσσαλονίκης, υπάρχει και ένα αφιερωμένο στο περίπτερο της 'Ελεκτροτύπ'. Στην πρώτη σελίδα του φύλλου της Κυριακής 14 Σεπτεμβρίου 1952 τυπώνεται μία φωτογραφία μονοτυπικού συγκροτήματος από την έκθεση, ενώ σε σημείο του άρθρου, που δημοσιεύ-

Τα ελληνικά Gill της Monotype, όπως παρουσιάστηκαν στο *Monotype News Letter 59*, τον Ιούλιο του 1960.

θηκε στην τέταρτη σελίδα, διαβάζουμε ότι εις την χώραν μας αι μονοτυπικά μηχαναί εισήχθησαν, κατά πρώτον, εις το Εθνικόν Τυπογραφείον, που διαθέτει σήμερα περί τα 20 μονοτυπικά συγκροτήματα... Επίσης μονοτυπικά μηχανήματα διαθέτουν το στρατιωτικόν τυπογραφείον, η Α.Ε. Δημητράκος, και τα τυπογραφεία Γερτρούδη Χρήστου και Υιοί και Α. Κλεισιούνη.

Την 'Ελεκτροτύπ' ξεκίνησε ο Παναγιώτης Μπουτόπουλος στην οδό Κάνιγγος 6 στα 1937. Τον Αύγουστο του 1951 ζητά άδεια από τη 'Διεύθυνση Επαγγελματικής Εκπαίδεύσεως' του Υπουργείου Βιομηχανίας για να ιδρύσει "εργαστήριον Μονοτυπίας προς εκμάθησιν του χειρισμού και της λειτουργίας της Μονοτυπικής μηχανής". Επίσης αιτείται

να του επιτρέψουν να εισάγει χωρίς τελωνειακούς δασμούς δύο μηχανήματα, που προσφέρει δωρεάν η αγγλική εταιρία για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Πάντως, με βάση τα αρχεία της *Monotype*, η πρώτη στοιχειοθετική μηχανή που καταγράφεται στο όνομα του Μπουτόπουλου έχει ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1953. Στο αντίπαλο στρατόπεδο βρισκόταν η δυναμική εταιρία 'Α. Χρυσσοχοΐδου & Υιοί' που αντιπροσώπευε τη *Linotype* αλλά και τη *Societa Nebiolo Torino*.

Όμως η μηχανική στοιχειοθεσία δεν ενδεικνύεται για τα εκατοντάδες μικρά καλλιτεχνικά τυπογραφεία, στον οποίων το βασικό οπλοστάσιο παρέμεναν τα μεταλλικά στοιχεία για χειροστοιχειοθεσία.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΑΚΜΝΖΞΙΨΡΤΥΦΧΨΩΣ

αβγδεζηθικλμναρσξφυω

1216367890 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

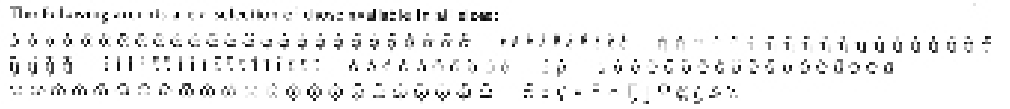
Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Εξ όλων τῶν μεγαλυτέρων καὶ πλέον χρησίμων ἀνακαλύψεων, ὁ Πλάτων, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀλφάβητικῆς γραφῆς, εἶναι τὴν εἰς μετὰ μεγάλην εὐχαρίστησιν. φαίνεται ὅτι εἶχε σκεφθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν γραμμάτων εἶχε ἐπιδράσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βιβλίου, ἢ τῶν φελλῶν διὰ τὴν ἐπιρροήν τῆς κοινωβιότητος λέγεται ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἦτο μίς ἀμφιπλοία αὐτοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀπαραίτητος ἀνακαλύψεως.

Μερικές από τις πιο πολυχρησιμοποιημένες από τους Έλληνες τυπογράφους και εκδότες γραμματοσειρές της Monotype, Greek New Hellenic, 192 (Αττικά), 1927.

“ΕΛΕΚΤΡΟΤΥΠ,, Α.Ε.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

•
ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΩΝ ΑΓΓΛΙΚΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ
MONOTYPE CORPORATION LIMITED

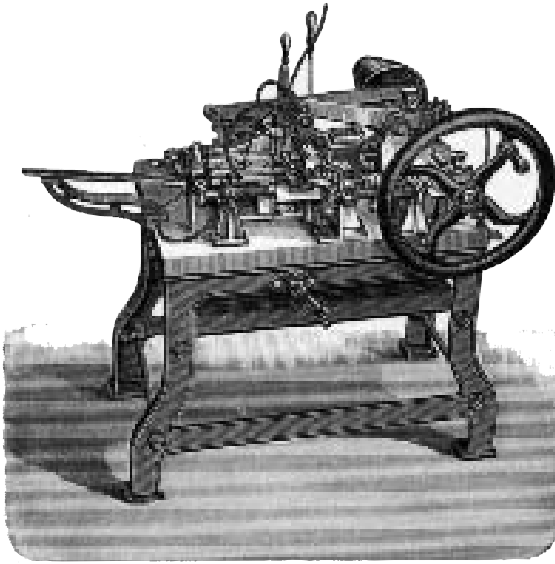
ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΩΝ
1958

★

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΚΛΗΙΤΤΟΣ 65 - ΤΗΛΕΦ. 26.000
ΑΘΗΝΑΙ

Δειγματολόγιον Τυπογραφικών Χαρακτήρων της ΕΛΕΚΤΡΟΤΥΠ Α.Ε., αποκλειστικού αντιπρόσωπου της Monotype στην Ελλάδα, Αθήνα 1958. Δεκαεξασέλιδο σχήματος 160x225mm που περιείχε ελληνικά δείγματα των σειρών 565, 566, 567, 90, 91, 192, 92, και λατινικά της σειράς 27 (Neo Didot) σε διάφορες στιγμές.

Ατμοκίνητη στοιχειοχυτική μηχανή του γερμανικού εργοστασίου Küstermann.

Από την άλλη, οι γραμματοσειρές με τις οποίες μπορούσε να εφοδιασθεί μια λινοτυπική ή μονοτυπική μονάδα, μπορεί να υπερτερούσαν ποιοτικώς, δεν προσέφεραν όμως την επιθυμητή από τους τυπογράφους ποικιλία. Το πρόβλημα εντοπίζεται και σε επιστολές που δημοσιεύθηκαν στον ειδικό τύπο στα τέλη της δεκαετίας του '50. Μία από αυτές τις επιστολές ανήκει στο γνωστό –από τις εκδόσεις 'Άλφα'– τυπογράφο-εκδότη Ι.Μ. Σκαζίκη και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Η Τυπογραφία*, την Τετάρτη 18 Νοεμβρίου 1958:

Μόνον όμως από τα χέρια ειδικευμένου τεχνίτη ημπορούν να βγουν βιβλία με σελίδες καλά ισορροπημένες, που τα λευκά και τα μαύρα των βρίσκονται σε αρμονική σχέση μεταξύ των καθώς και τα περιθώρια με το κείμενο, σελίδες καμωμένες με τα καταλληλότερα για κάθε περίπτωση στοιχεία, ώστε το μάτι να θέλγεται από την πρώτη κιόλας στιγμή, και η ανάγνωση να γίνεται χωρίς την παραμικρή προσπάθεια.

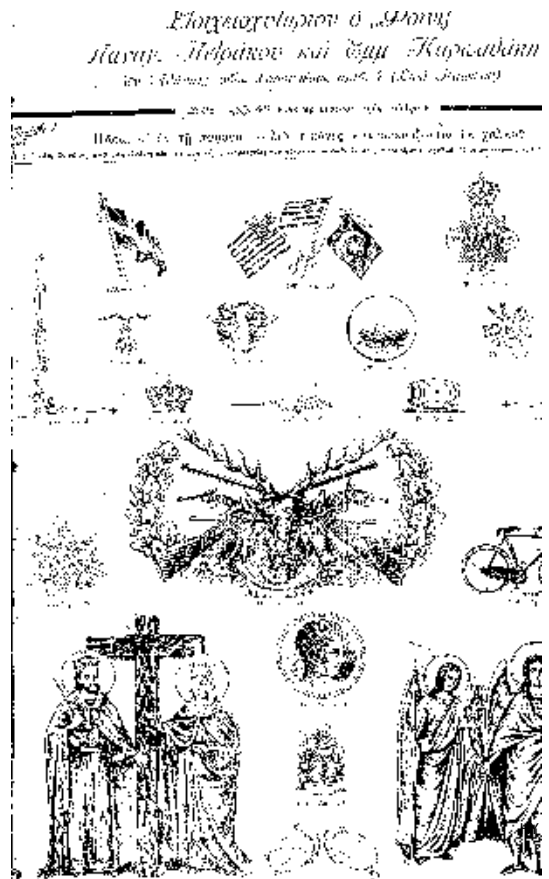
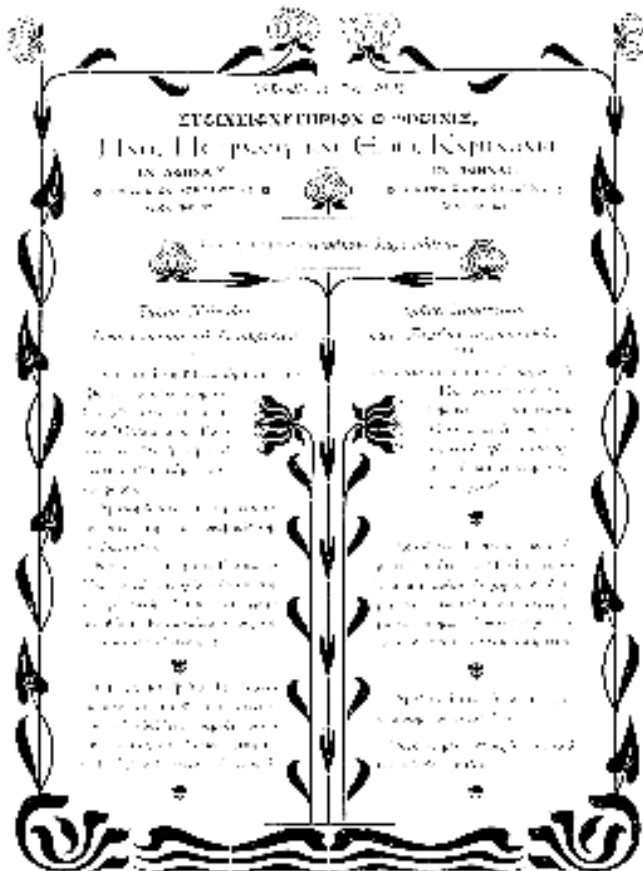
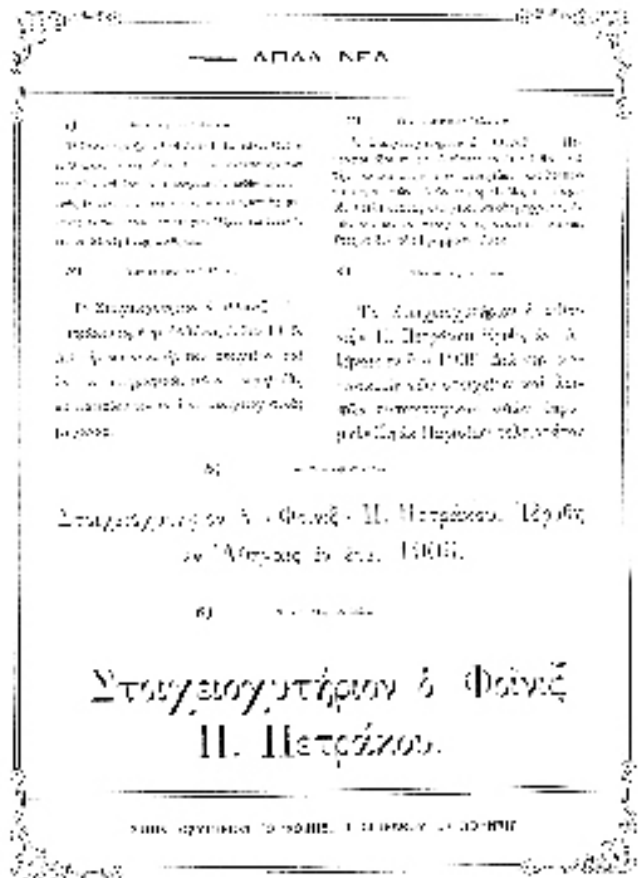
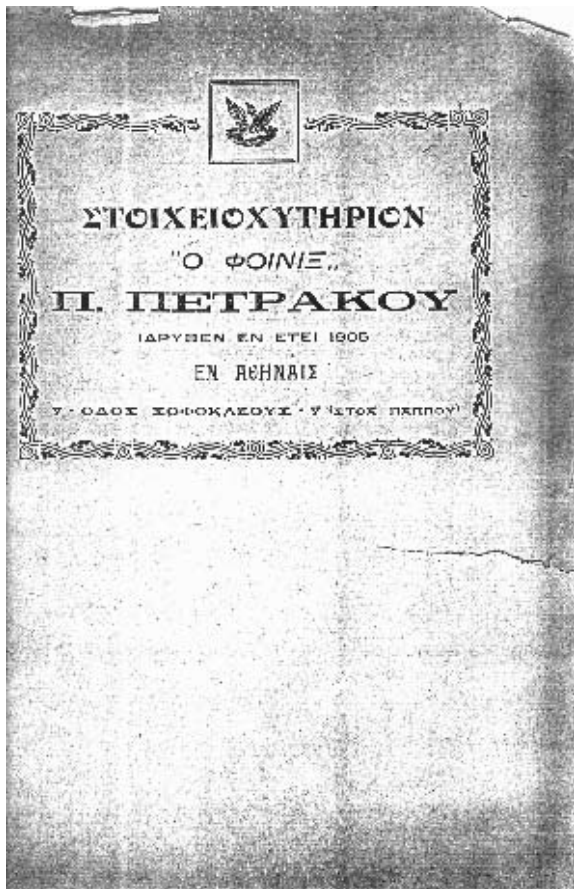
Δεν υπάρχει μεγάλη ποικιλία τυπογραφικών στοιχείων, ολίγα δε από τα υπάρχοντα ανταποκρίνονται εις τα απαιτήσεις της αισθητικής. Οι λόγοι είναι πολλοί, μεταξύ των οποίων ο κυριώτερος ότι, ακόμη και μετά τη σύσταση του Ελληνικού Κράτους, σχεδόν μόνον οι

ξένοι ασχολήθηκαν με την χάραξη ελληνικών στοιχείων, οι οποίοι όμως μοιραίως ευρίσκοντο υπό την επήρεια του χαρακτήρος του λατινικού αλφαβήτου. Ενώ, εάν οι Έλληνες καλλιτέχναι είχαν καταπιασθή σοβαρά με τον τομέα αυτόν των γραφικών τεχνών, θα εδημιουργείτο παράδοσις και θα υπήρχε ποικιλία και ποιότης ρυθμού. Η έλλειψις αυτή γίνεται ακόμη πιο αισθητή κάθε φορά που θέλουμε να συνθέσουμε ένα ωραίο εξώφυλλο με τυπογραφικά στοιχεία: τις περισσότερες φορές αναγκαζόμεθα να καταφύγουμε στη σχεδίαση και τσιγκογράφηση των απαραίτητων τίτλων κ.λπ.

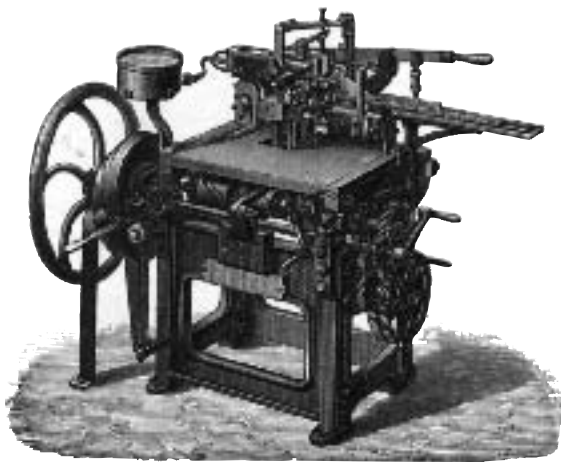
Το πρόβλημα των στοιχείων δεν ελύθη ούτε και με τον εφοδιασμόν των τυπογραφείων, κατά τα τελευταία ιδίως έτη, με μονοτυπικά μηχανάς, διότι πέραν της δυνατότητος χρησιμοποίησεως καινούργων στοιχείων προετοιμασίας της προς στοιχειοθέτησιν ύλης χωρίς χρονικόν περιορισμόν και της αφθονίας, από απόψεως υλικού, η μονοτυπία, από απόψεως ποικιλίας στοιχείων, ουδέν πλεονέκτημα παρουσιάζει. Μόνον δε με την χρησιμοποίησιν του μικτού συστήματος –τυπογραφικών χαρακτήρων στοιχειοχυτηρίων, ευρωπαϊκών και εγχωρίων, και μονοτυπίας– επέρχεται κάποια βελτίωσις της καταστάσεως. Τα ίδια ισχύουν, με ολιγώτερα μάλιστα πλεονεκτήματα από την μονοτυπία, και διά την λινοτυπία, η οποία όμως σταθερώς χάνει έδαφος έναντι της πρώτης.

τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια του εικοστού αιώνα Ποια ήταν λοιπόν τα στοιχειοχυτικά καταστήματα που κάλυψαν τις ανάγκες των γηγενών τυπογράφων αλλά και των ελληνικών τυπογραφείων του εξωτερικού στη διάρκεια της κυριαρχίας του μεταλλικού στοιχείου στον 20ό αιώνα;

Τη 'φουρνιά' των μαθητευόμενων στον Κωνσταντίνου Μηλιάδη χυτών, ακολούθησαν περισσότερο οργανωμένες, επαγγελματικού επιπέδου προσπάθειες, που αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη των μεγάλων στοιχειοχυτηρίων του 20ού αιώνα. Δύο από αυτά λειτουργούν σχεδόν μονοπωλιακά ήδη από την πρώτη δεκαετία του 1900. Οι Βίκτωρας Καρύδης και Αντώνιος Καρότσης, μετά την αποχώρηση του Αποστολόπουλου, αναλαμβάνουν το στοιχειοχυτήριο 'Αυγής Αθηνών'. Ο πρώτος διευθύνει το εμπορικό κι ο δεύτερος το τεχνικό μέρος. Στα 1920 ανακαινίζουν το κατάστημά τους εξοπλίζοντάς το με στοιχειοχυτικές του βερολινέζικου

Η στοιχειοχυτική μηχανή του οίκου Foucher Frères, Παρίσι.

οίκου *Küstermann*. Οι γερμανικές στοιχειοχυτικές αποτελούν ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ των γαλλικών του Foucher και των αγγλικών των εργοστασίων της *Monotype* οι οποίες όμως έρχονται αργά, στη δεκαετία του 1950 στην Ελλάδα. Η αμιγής στοιχειοχυτική μηχανή της *Monotype*, η *Super Caster* ή *SUPRA*, που προσέφερε υπηρεσίες ολοκληρωμένου στοιχειοχυτηρίου, εμφανίστηκε στην Αγγλία το 1928. Η παραγωγή της κάλυπτε το φάσμα των απαιτούμενων υλικών για τη χειροστοιχειοθεσία, όπως γράμματα, διάστιχα, γραμμές, οδηγούς κ.λπ. χωρίς να είναι απαραίτητη η χρήση ηλεκτρολογίου. Από την οδό Ευριπίδου 6 πλέον, εκτός από μεταλλικά στοιχεία και τα συναφή, οι Καρύδης και Καρότσης λειτουργούν ως εμπορικοί αντιπρόσωποι προμηθεύοντας με πιεστήρια, κοπτικές μηχανές και εργαλεία τους Έλληνες επιχειρηματίες για 35 περίπου χρόνια. Το πρώτο τους δειγματολόγιο κυκλοφορεί το 1921 και δώδεκα χρόνια μετά τυπώνουν έναν από τους μεγαλύτερους καταλόγους που εμφανίστηκαν ποτέ στην Ελλάδα, σε σχήμα 17x25 και 402 σελίδες.

Το εργοστάσιο, όμως, που έμελλε να δημιουργήσει μια μεγάλη και ποιοτική παράδοση, ήταν αυτό του Εμμανουήλ Καρπαθάκη. Σε αυτό, σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός πως ο Καρπαθάκης είχε ήδη θητεύσει με επιτυχία στο χώρο της χαλκογραφίας. Συμφώνως με το *Πανελλήνιον Λεύκωμα, 1821-1921*, ο Καρπαθάκης συνεταιρίστηκε με τον

Παναγιώτη Πετράκο αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του στοιχειοχυτηρίου 'Ο Φοινίξ' το 1910. Το χυτήριο λειτουργούσε από το 1905, όταν ο Πετράκος συνεταιρίζεται μετά του εκ Παρισίων ελθόντος και εκεί εργασθέντος εις στοιχειοχυτικά εργοστάσια Απόστ. Παυλίδου... Το 1909 απέθανεν ο Παυλίδης, την δε διεύθυνσιν ανέλαβε μόνος ο Πετράκος, όστις τω 1910 συνεταιρίσθη μετά του Εμμ. Καρπαθάκη. Η συνεργασία Πετράκου-Καρπαθάκη εξηκολούθησε μέχρι του 1917, όποτε αποθανόντος του Π. Πετράκου η Κυρία τούτου εγένετο συνεταιίρος μετά του Καρπαθάκη εις το τμήμα των Στοιχειοχυτηρίων, ενώ το Τυπογραφείον αποκλειστικώς διευθύνετο υπό των υιών Πετράκου Περικλέους και Αλεξίου. Τον Δεκέμβριον του 1922 διελύθη ο ομόρρυθμος όυτος συνεταιρισμός αποχωρήσαντος τελείως του Καρπαθάκη, ανέλαβον δε οριστικώς την διεύθυνσιν του Χυτηρίου και του Οίκου εν γένει Πετράκου οι αρκετήν πείραν και ικανότητα αποκτήσαντες υιοί του... ο Περικλής Π. Πετράκος διευθύνει το χυτήριο, ο δε Αλέξιος το βιβλιοπωλείον.

Γ Ρ Α Φ Ο Μ Η Χ Α Ν Η Σ

Ἄρ. 36, Σ. 1, Β.

τὴν 16 Ἰαννουαρίου 1939

Ἀθήναι, Ἀπρίλιος 1939

Ἀξιότιμε Κύριε.

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσωμεν ὑμῖν τὰ παρὼν δειγματολόγιον τῆς Ἐταιρείας μας καὶ νὰ παρακαλέσωμεν ὑμᾶς ὅπως ὀπὸ εὐμενὲς πνεῦμα κρίνητε περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀξίας τῶν στοιχείων μας.

Τὰ στοιχεῖά μας ἐχῶσθησαν διὰ μητρῶν καινουργῶν, στερεοτάτων, κατασκευασμένων διὰ μέταλλου λίαν ἀνεκτικῶς οὐχὶ πλέον ἐκ χαλκοῦ, ὁ ὁποῖος μετὰ πάροδον μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος φθειρεται.

Αἱ μηχαναὶ καὶ αἱ μῆτραι ἔκανονίσθησαν μετὰ τωσαύτης ἀκριβείας, ὥστε τὸ δι' αὐτῶν χυνόμενον στοιχεῖον νὰ εἶναι μαθηματικῶν ἐξάπλευρον. Ὁ ὄφθαλμὸς εἶναι λείος, ἐπίπεδος καὶ βαθύς, ὥστε δι' ἀλλῆς μόνον ἐπαφῆς ἐπιτοχάνηται ἀριστος τύπος.

Ἡ συνθετικὴ ἀναλογία τῶν στοιχείων ἐγένετο ἐπὶ τῆ βάσει ὑποδείξεων εἰδικῶν, ὥστε ὁ πελάτης νὰ μὴ ἔχη ἑλλείψεις ἢ πλεονασμα ἀχρήστου ὕλικου.

Μία μικρὰ δοκιμὴ θὰ σᾶς πείσῃ περὶ τῆς ποιότητος τῶν εἰδῶν μας.

Ἐν παραλείπομεν δὲ νὰ σᾶς καταστήσωμεν γνωστὸν ὅτι ἰσχυρὰ παρ' ἡμῶν καὶ ἰσχυρὸν τμήμα Ἑλληνικῆς πρωτοτύπων μητρῶν διαφόρων βεβαίως διὰ προσθήκης νέων χαρακτηριστικῶν εἰδικῶν μηχανημάτων καὶ καταλλήλου προσωπικοῦ διδασχέντος παρ' εἰδικῶς μετακληθέντος Γερμανοῦ τεχνίτου, εἶναι δὲ εἰς θέσιν τὸ τμήμα τοῦτο νὰ κατασκευῆσῃ παντὸς εἴδους μῆτρας μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας εἰς τὴν συμμετρικὴν ἀπόθεσιν τῶν μικρύνσεων ἢ μεγεθύνσεων τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ τμήμα τοῦτο διὰ πρώτην φοράν λειτουργεῖ ἐν Ἑλλάδι, τολμῶμεν δὲ νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἀποτελεῖ καύχημα τῆς προσόδου τῆς Στοιχειοχυτικῆς ἐν τῇ Πατρίδι μας.

Ἐπιπέσο βέβαιοι ὅτι θέλετε τιμῆση ἡμᾶς διὰ τῆς ἀναθέσεως τῶν παραγγελιῶν σας, ὡν ταχίστην καὶ ἀριστήν ἐκτέλεσιν ἐγγυώμεθα, καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ὅπως δεχθῆτε τὴν ἐκφρασίν τῆς ὑπολήψεώς μας μεθ' ἧς διατελοῦμεν.

Π ρ ὄ θ υ μ ο ι

ΚΑΡΠΑΘΑΚΗΣ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ-ΒΑΤΙΣΜΩΝ

18

Προπολεμικό Δειγματολόγιον τυπογραφικῶν χαρακτήρων, Στοιχειοχυτήριον Καρπαθάκης-Αναγνωστόπουλος.

Το προηγούμενο απόσπασμα δημοσιεύθηκε στα 1923, οκτώ δηλαδή χρόνια μετά το θάνατο του Παναγιώτη Πετράκου και λίγο καιρό μετά την αποχώρηση του Καρπαθάκη από το συνεταιρισμό. Αφήνει αρκετά αναπάντητα ερωτηματικά για τις σχέσεις των Παυλίδη, Πετράκου, Καρπαθάκη και Αναγνωστόπουλου –ενός εκδότη, πρώην συνταίρου του Πετράκου–, που δυστυχώς ούτε τα πλούσια σε υλικό δειγματολόγια του 'Φοίνικα' διευκρινίζουν. Ο Καρπαθάκης εγκαταλείποντας την οικογένεια Πετράκου συνεταιρίζεται με τον Οδυσσέα Αναγνωστόπουλο για να οργανώσουν το στοιχειοχυτήριό τους, αρχικά στην οδό Μιχαήλ Βόδα 151 και αργότερα στην οδό Σαρρή 36 (40). Ως έτος ίδρυσης του νέου χυτηρίου εμφανίζεται το 1923. Το όνομα του Βαγιωνή ως τρίτου συνταίρου θα προστεθεί αργότερα, όπως στο προπολεμικό δειγματολόγιο που κυκλοφόρησε η εταιρία στα 1939.

Σε μια αδημοσίευτη επιστολή ο Δημήτρης Ανα-

γνωστόπουλος, χημικός στο επάγγελμα και γιος του συνταίρου τού Εμμανουήλ Καρπαθάκη, το Δεκέμβριο του 1992, αναφέρει κάποια στοιχεία αλλά και πάλι είναι δύσκολο αυτά να επιβεβαιωθούν. Γράφει λοιπόν:

Από το 1911, υπήρχε στην Ελλάδα ένας πρωτεργάτης στον τομέα αυτόν, ο αείμνηστος Εμμ. Καρπαθάκης, ο οποίος μετά της οικογένειας Πετράκου, είχαν το πρώτο Στοιχειοχυτήριο εν Ελλάδι. Κατά το 1922, ο προαναφερθείς Εμμ. Καρπαθάκης, ίδρυσε με τον πατέρα μου Οδυσσέα Αναγνωστόπουλο, νέαν Εταιρεία κατασκευής Τυπογραφικῶν στοιχείων, και γενικά παντός είδους χρησίμου στους τυπογράφους, μέχρι και τα ξύλινα έπιπλα, υπό την επωνυμίαν του ίδρυτού της.

Ο αείμνηστος Δημ. Λαμπράκης ήτο από του 1923 σε στενή συνεργασία μετά του Στοιχειοχυτηρίου 'Καρπαθάκης', όσον αφορά τις προμήθειες του Συγκροτήματος, ακόμα και τα πιεστήρια Frankenthal, που υπήρχαν παλαιότερα, και όσον αφορά την εξέλιξη

νέων σειρών στοιχείων. Η Εταιρεία 'Καρπαθάκης', είχε μάλιστα αφιέρωση και μία σειρά πεζών στοιχείων, με την ονομασία 'Λαμπράκη'..

Κατά τω 1936, η Εταιρεία 'Καρπαθάκης', μετεκάλεσε ξένους τεχνικούς για μηχανολογική ανανέωση της, και για οργάνωση νέου τμήματος Μητροποίαις, εσχέδιασε δε και κατεσκεύασε εξ αρχής την Σειρά γραμμάτων με την ονομασία 'ΟΛΥΜΠΙΑ' χαραγμένα όλα διά χειρός του αιμνήστου Εμμ. Καρπαθάκη, διότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν παντογράφοι για γρήγορες χαράξεις. Η Σειρά αυτή είχε μεγάλη επιτυχία στον εκδοτικό κόσμο.

Περί τω 1960, η Γεωγραφική υπηρεσία Στρατού ζητά την κατασκευή ειδικών Σειρών για την εκτύπωση των ονομασιών σε χάρτες. Την καλλιτεχνική σχεδίαση ανέλαβε ο αιμνήστος Καθηγητής της Σχολής Καλών Τεχνών, Κεφαλλινός. Με υποδείξεις του Καθηγητή, και συνεργαζομένου στην τελική σχεδίαση του τότε Ταγ/χου Κατωγά, εχαράχθησαν υπό του Στοιχειοχτηρίου 'Καρπαθάκης', οι Σειρές αυτές, αλλά μόνο για τον στενό χώρο της Γ.Υ.Σ.

...υπήρχαν ανέκαθεν στην Ελλάδα Στοιχειοχτηρία από του 1911. Η δε Εταιρεία 'Καρπαθάκης' είχε εξαγωγές σε όλο τον κόσμο όπου υπήρχαν Έλληνες.

Με την αλλαγή των μεθόδων Τυπογραφίας, εις βάρος των παλαιών συστημάτων, διαδεχθείς εις την Εταιρείαν 'Καρπαθάκης', προώθησα εν έτη 1970 την πώλησίν της, δεδομένου ότι είχα ολοκληρώσει άλλου είδους σπουδές, μη παρακολουθών έκτοτε την περαιτέρω εξέλιξη.

Το ότι γίνονταν αντιγραφές εκ των ξένων Λατινικών χαρακτήρων, έχει μία δόση αληθείας πάντοτε, διότι πως είναι δυνατόν να διαφέρουν από τα Λατινικά τα Α, Ε, Β, κ.λπ. αλλά πρέπει και να ξέρουν οι καταπιανόμενοι με το είδος πόσο δύσκολη είναι η σχεδίαση των ξ, π, φ, χ (ελληνικού), δ, κ.λπ. και αυτού του ι, ακόμα, σε Πεζά και σε Κεφαλαία.

Στο στοιχειοχτηρίο Καρπαθάκη στην οδό Σαρρή 'κόπηκαν' τα ειδικά καλλιγραφικά στοιχεία που χρειάστηκε για το βιβλίο της με τίτλο *Το γράψιμο και η αγωγή* η Μαρία Αμαριώτου στα 1935. Αλλά και 20 χρόνια μετά, η φήμη του στοιχειοχτηρίου οδηγεί την ομάδα του χαρακτή Γιάννη Κεφαλληνού στην πόρτα του για να φτιαχτούν τα στοιχεία που ονομάστηκαν Θεόκριτος και χρησιμοποιήθηκαν στην εκτύπωση του λευκώματος με τίτλο *Οι δέκα λευκαί λήκυθοι του Μουσείου Αθηνών* στα 1953-1955. Στις

μεταξύ τους συζητήσεις, οι παλιοί μαστόροι, πάντα μιλούσαν με θαυμασμό, αν όχι με δέος, για τον 'παπού', την ικανότητα και την τελειομανία του στη χάραξη των μητρών.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, ο Κεμάλ Ατατούρκ, κατευθύνει τα πράγματα έτσι ώστε να υιοθετήσει η Τουρκία το λατινικό αλφάβητο. Η πολιτική του απαιτεί σημαντικές ποσότητες τυπογραφικών στοιχείων. Το μεγαλύτερο γειτονικό στοιχειοχτηρίο, ικανό να καλύψει την τεράστια ζήτηση είναι του Καρπαθάκη. Σαν παραμύθι οι παλιοί τυπογράφοι διηγούνται πως τα πλοία, το ένα μετά το άλλο, έφευγαν από τον Πειραιά φορτωμένα με τυπογραφικά στοιχεία και προορισμό την Τουρκία. Κατά το αρχείο της *Μονοτυπε*, το στοιχειοχτηρίο 'Καρπαθάκης' αγόρασε μία στοιχειοχτική με αριθμό 72060 και ημερομηνία 21 Ιουλίου 1964. Αυτή πρέπει να ήταν και η τελευταία επενδυτική αναλαμπή της ιστορικής επιχείρησης, η οποία εξέπνευσε και πέρασε στα 1971 στα χέρια του Ιωάννη Σαρασίτη, ιδιοκτήτη του στοιχειοχτηρίου 'Βικτώρια'!

Στην πατρίδα μας, η εξάπλωση των μικρών, 'καλλιτεχνικών' –όπως ονομάζονται– τυπογραφείων, εξασφαλίζει την επιβίωση των στοιχειοχτηρίων και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι απαιτήσεις βέβαια από τη μεριά των τυπογράφων μεγαλώνουν, όπως αυξάνεται και ο ανταγωνισμός. Και αν κατά την προπολεμική περίοδο ο ανταγωνισμός επικεντρώνεται μεταξύ των δύο μεγάλων χυτηρίων που αναφέραμε προηγουμένως, δηλαδή ανάμεσα σε αυτό των 'Καρπαθάκη-Αναγνωστόπουλου' και σε εκείνο των 'Καρύδη-Καρότση', μετά τον πόλεμο οι συσχετισμοί αλλάζουν. Τον εξοπλισμό, τις μήτρες και τα μηχανήματα της 'Αυγής Αθηνών' αγοράζει στα μέσα της δεκαετίας του 1950 ο Ιωάννης Σαρασίτης και μετονομάζει την επιχείρηση σε 'Βιομηχανία τυπογραφικών στοιχείων Βικτώρια'. Έλεος, προστίθεται ένας σημαντικός αντίπαλος με αξιώσεις: Το στοιχειοχτηρίο 'ΠΑΠ' του Θεόδωρου Παρασκευόπουλου, που είχε ξεκινήσει τις εργασίες του στη Λάρισα στα 1954 και τρία χρόνια μετά μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Έτσι, μέχρι την εξαγορά του υλικού του στοιχειοχτηρίου 'Καρπαθάκης' από το 'Βικτώρια', τρία ήταν τα στοιχειοχτηρία που κάλυπταν στην αγορά των ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων.

Η πολιτική τους μετά τον πόλεμο, και πριν εμφανιστεί ο Παρασκευόπουλος, έτυχε σκληρής κριτικής

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΤΟ
ΤΑ ΔΕΚΑΤΕΤΡΑΣΤΙΧΑ

ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ, ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΣΕ ΔΥΟ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΑΝΤΙΤΥΠΑ, ΕΧΕΙ ΠΡΟΛΕ-
ΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΚΔΟΣΗ ΑΥΤΗ ΓΡΑΜΜΕΝΑ. — ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΛΕΥΚΑ MOUSSE NAVA RRE. — Η
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ ΣΕ ΜΗ-
ΧΑΝΗ ΜΟΝΟΤΥΠΙΑΣ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΡΥΘΜΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΩΝ 10 ΚΑΙ ΤΩΝ 12 ΚΑΙ Η
ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΤΕΛΕΙΩΣΕ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΔΕ-
ΚΕΜΒΡΙΟΥ ΧΙΛΙΑ ΕΝΝΕΑΚΟΣΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑ ΕΝΑ.

21

Μὲ γιορτερά τὰ ρούχα μου τὰ τρύπια
τάλλάζεις τῆς γιορτῆς μου ἐσύ ἢ κοφώννα....
Προτοῦ νὰ μοῦ θολώσουν καρδιοχτύπια
τὰ μάτια, ἀγνὰ μοῦ τάνοιξε μιὰ εἰκόνα.
Παιδί. Τοῦ πατρικοῦ σπητιοῦ ἀνθοκήπια,
γλυκοὶ βόγγοι ἀπὸ τὸν περιστεριώνα,
τὰ μεγάλα τὰδέρφια καὶ τὰ νήπια,
καὶ ἡ μάννα ἢ πιστὴ δούλα, ἢ καλὴ νόνα
τί θύμησιν μοῦ τῆ χαϊδολογᾶνε.
Καὶ μιὰ παιδοῦλα στῆ δουλεύτρα εἰρήνη
τοῦ ἀνθόζωστου σπιτιοῦ καὶ πάντα ἐμπρὸς μου,
σὰ νὰ μὴ ζούσε ἀσάλευτη· σὰ νὰ 'ναι
ἰδέα ζωῆς, φερμένη τοῦ ἄλλου κόσμου.
Καὶ τὸνομά της Φωτεινὴ. Εἶσ' ἐκεῖνη;

Τα Δεκατετράστιχα του Κωστή Παλαμά, στοιχειοθετημένα στη μονοτυπία του εκδοτικού οίκου 'Δημητράκος ΑΕ' με στοιχεία New Hellenic (Αττικά), που σχεδίασε ο Victor Scholderer για τη Monotype το 1927.

Δείγμα από το λεύκωμα Δέκα Λευκαί Λήκυθοι του Μουσείου Αθηνών, που ολοκλήρωσε ο Γιάννης Κεφαλληνός με τη βοήθεια των μαθητών του Λουίζα Μοντεσάντου, Γιώργη Βαρλάμου και Νίκου Δαμιανάκη.

από τους τυπογράφους στις αρχές της δεκαετίας του '50. Καθώς απαγορευόταν η εισαγωγή μετάλλου για λόγους συναλλάγματος, τα στοιχειοχτυκικά καταστήματα έλιωναν και χρησιμοποιούσαν ξανά και ξανά τα παλιά μέταλλα. Αλλά και ο εξοπλισμός τους ήταν απαρχαιωμένος, οι μηχανές ξεπερασμένες και οι μήτρες φθαρμένες. Παρά τις δανειοδοτήσεις του 'Σχεδίου Μάρσαλ' τα πράγματα φαίνεται ότι δεν βελτιώθηκαν και έτσι *Η Τυπογραφία* αναδημοσίευσε τα ίδια ακριβώς άρθρα δεκαπέντε χρόνια μετά, το 1965. Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν τη διαμόρφωση του χώρου που μας απασχολεί μέσα από τα λόγια των άμεσα ενδιαφερομένων, δηλαδή των ίδιων των επαγγελματιών τυπογράφων.

Ένα από τα άρθρα αυτά, με τίτλο *Τυπογραφικά στοιχεία και οι βιοτέχνες τυπογράφοι*, ήταν του τυπογράφου Νίκου Δαμιανού:

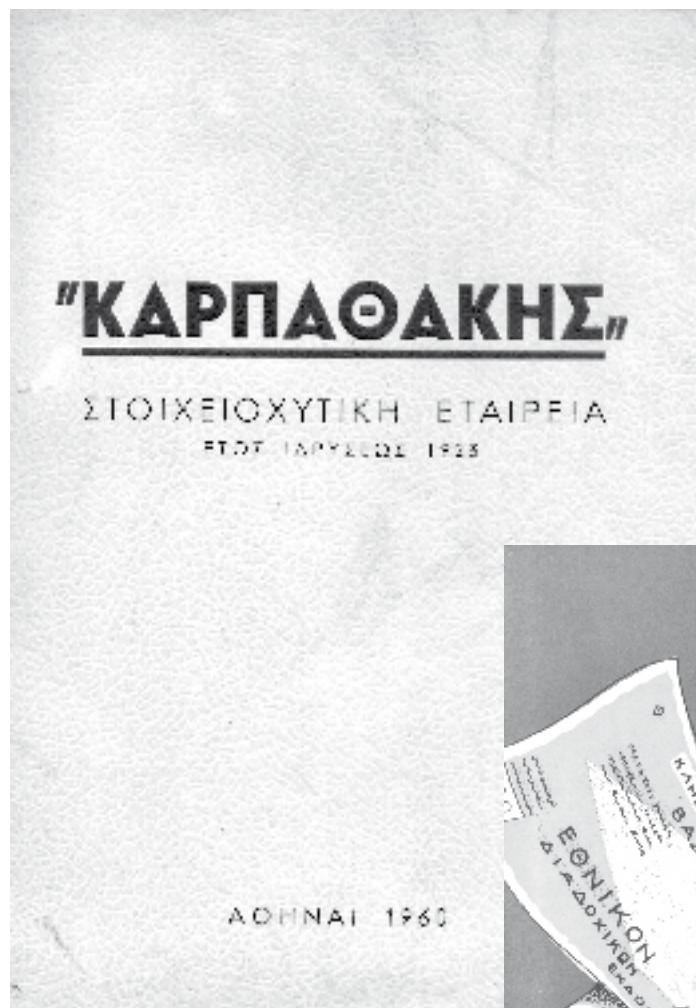
...Ένα άλλο σοβαρό ζήτημα που απασχολεί τον κάθε Συνάδελφο Συνεταιριστή Τυπογράφο, είναι το ζήτημα των ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ. Μια συνεχής και αδιάκοπη αιμορραγία μαστίζει τους Τυπογράφους με την απαι-

τούμενη συνεχή αντικατάσταση των φθειρομένων στοιχείων.

Προ του 1933 η διάρκεια των τυπογραφικών στοιχείων ήτο 5-6 ετών αναλόγως της συντηρήσεώς των. Αυτό διαπιστούται από όλους τους παλαιούς Συναδέλφους. Σήμερα όμως βλέπουμε όλοι μας πως είμεθα υποχρεωμένοι να ανανεώνουμε τα στοιχεία μας κάθε τόσο, εάν θέλουμε να παρουσιάσουμε κάπως ευπαισθητή εργασία.

Και αυτό γίνεται γιατί δεν ήτο εύκολη η εισαγωγή στοιχείων από το εξωτερικόν λόγω των περιορισμών εξαγωγής συναλλάγματος κ.λπ. Και έτσι αφέθησαν ελεύθερα και χωρίς συναγωνισμό, τα εγχώρια στοιχειοχτυτήρια, που για αισχροκέρδεια και με κακοήγη υπολογισμό αλλοιώνουν την σύνθεσι του μετάλλου, εκμεταλλεόμενα την απειρίαν μας και την ανάγκην της άμεσου αντικαταστάσεως των στοιχείων μας.

Στις επανειλημμένες μονομερείς όμως διαμαρτυρίες των Συναδέλφων, οι Διευθυνταί των στοιχειοχτυτηρίων, απαντούσαν προφασιζόμενοι έλλειψη καταλλήλου υλικού κ.λπ. Αλλά το "επιχείρημα" αυτό εξακολουθεί

Εξώφυλλο δειγματολογίου που κυκλοφόρησε το 1960 από την 'Στοιχειοχυτική Εταιρεία Καρπαθάκης'. Ως έτος ίδρυσης αναφέρεται το 1923.

Εσωτερική σελίδα δειγματολογίου της 'Καρπαθάκης-Αναγνωστόπουλος'. Προβάλλονται τα Ολύμπια, εξελληνισμένη μορφή της γραμματοσειράς Futura που είχε σχεδιάσει ο Paul Renner στα 1928.

ΕΘΝΙΚΟΝ ΛΑΧΕΙΟΝ

Υπό τριτοτύπους όρους ή τρίτη Εκδρασίς του Έθνικου Λαχείου καθίσταται διά τους αγοραστάς ακόμη συμφερότερα τής προηγουμένης. Καί ταύτα διατηρήσονται τό κέρδη, ή θόσις των άπέρ τοσ κοινού άναλογίων καί πιθανοτήτων παρασμένη ή ατή, δηλαδή, έκ τού ποσού των 90.000, ήτοι εκ ήμισυς περίπου έξ άπάν, 55.575.000 δραχ. εις πέντε μήνας. Τό υπόλοιπον δέ των εισπράξεών του τό Έθνικου Λαχείου διαδότη εις ένίστασιν της Κοινωνικής Προνοίας.

ΤΡΙΤΗ ΚΑΗΡΩΣΙΣ				
11 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1939				
ΛΑΧΕΙΟΙ				ΚΕΦΑΗ
1	πρός	500.000	δραχ.	500.000
1	»	250.000	»	250.000
1	»	120.000	»	120.000
2	»	50.000	»	100.000
5	»	20.000	»	100.000
10	»	12.000	»	120.000
20	»	6.000	»	120.000
50	»	4.000	»	200.000
100	»	2.000	»	200.000
2000	»	010	»	2.000.000
75% Λαχείου				Δραχ. 5.400.000

και σήμερα, παρά την εισαγωγή μετάλλου και από την ΟΥΝΡΑ και από την Αγγλία και τις Σκανδιναβικές Χώρες. Η κατάσταση αυτή αντί να καλλιτερεύσει, βαίνει προς το χειρότερο, η απληστεία των στοιχειοχημικών μεγαλώνει, αφού διαπιστώνουν την απειρία και την αφέλεια μας στο ζήτημα αυτό, περιορίζουν συνεχώς την διάρκεια των στοιχείων, ώστε να υποχρεωνόμαστε κάθε λίγο και λιγάκι να ανανεώνουμε τα στοιχεία μας, και έτσι να αποκομίζουν αμύθητα κέρδη, χωρίς κανένα κρατικό έλεγχο στην ποιότητα και την τιμή.

...Τα στοιχεία πρέπει να κατασκευάζονται με την παλαιά σύνθεση του μετάλλου, και τα στοιχεία πρέπει να διαρκούν όπως πριν.

Διά να δώσω δε πλήρη αντικειμενικότητα στα καταγγελλόμενά μου για την, με υπολογισμό αλλοίωση από τα στοιχειοχημικά της συνθέσεως του μετάλλου που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των στοιχείων, προέβην δι' ιδίων εξόδων εις πρόχειρον ανάλυσιν της περιεκτικότητος των στοιχείων, όπως φαίνεται εις τον κατωτέρω πίνακα. Από αυτόν διαπιστώνεται η εκμετάλλευσις που γίνεται εις βάρος μας.

Σύνθεσις μετάλλου κατασκευής ευρωπαϊκών στοιχείων, συμφώνως προς τον επίσημον Πίνακα αναλογιών των διεθνώς παραδεγμένων διά την σύνθεσιν του μετάλλου των στοιχείων.

(Στοιχειοχ. Monotype) διά στοιχεία:

Αντιμόνιον	25.00
Κασσίτερος	12.00
Χαλκός	8.00
Μόλυβδος	55.00
Σύνολον	100.00

Σύνθεσις μετάλλου κατασκευής εγχωρίων στοιχείων ως πρόχειρος ανάλυσις:

Αντιμόνιον	24.61
Κασσίτερος	4.75
Μόλυβδος	70.04
ΙΧΝΗ χαλκού	00.60
Σύνολον	100.00

...η εκμετάλλευσις των στοιχειοχημικών είναι καταφανής. Μας δίνουν σκέτο μολύβι, γιατί η αντοχή των στοιχείων και η διάρκειά των εξαρτώνται κυρίως από την αναλογία Χαλκού και Κασσίτερου.

...Λυπούμαι πολύ που με την καταγγελία μου αυτή θα δυσαρεστήσω τους φίλους κ.κ. Διευθυντάς των Στοιχειοχημικών. Γνωρίζω τι με περιμένει σαν αντίποινα για το θάρρος μου! Δεν πρόκειται να δειλιάσω, είμαι υποχρεωμένος να γράψω την αλήθεια, όσο σκληρή και

δυσάρεστη και αν είναι, με μοναδικό σκοπό να περισώσω τους Συνεταιριστάς Τυπογράφους απ' τις καταστρεπτικές συνέπειες των διαρκώς ανανεουμένων στοιχείων.

Εκτός όμως από το προηγούμενο άρθρο του Δαμιανού, Η Τυπογραφία αναδημοσιεύει και ένα κείμενο του τυπογράφου Φάνη Κωνσταντινίδη, με τίτλο Είμεθα δυσαρεστημένοι με τα στοιχειοχημικά:

Στην Ελλάδα έχουμε δύο στοιχειοχημικά. 1ον "Καρπαθάκη-Αναγνωστοπούλου-Βαγιωνή" και 2ον "Καρύδη και Σία".

Τα στοιχειοχημικά αυτά εξυπηρετούν όλους τους τυπογράφους της Ελλάδος. Πριν τον τελευταίο πόλεμο μερικά τυπογραφεία έκαναν παραγγελίες και από τα Στοιχειοχημικά της Γερμανίας, κυρίως της Λειψίας τα "Σέλτερ και Γκίζικερ", της Γαλλίας του "Ντεμπερινί" και της Ιταλίας του "Νεμπόλο".

Φυσικά τα στοιχεία αυτά του εξωτερικού ήταν μεγάλης αντοχής, ήταν βέβαια πιο ακριβά από τα ελληνικά αλλά "το ακριβό είναι και φτηνό".

Το 90% λοιπόν των Τυπογράφων έκαναν τις παραγγελίες τους στα Ελληνικά στοιχειοχημικά. Κι έτσι παράπονά από τους τυπογράφους δεν μπορούσαν να είχαν τα Εργοστάσια αυτά, αλλά ούτε οι τυπογράφοι, γιατί εξυπηρετούντο αμοιβαίως. Μετά τον πόλεμο τον τελευταίο, τα στοιχειοχημικά αυτά μη μπορώντας να αγοράσουν μέταλλο καινούργιο από το εξωτερικό, προμήθευαν στους Τυπογράφους στοιχεία με μέταλλο παλιό ξαναχυμένο πολλές φορές κι έτσι η ζημιά που υπέστησαν τα τυπογραφεία ήταν πολύ μεγάλη. Επειτα μαζί με το μέταλλο φαίνεται θα φταίει και οι μηχανές τους που θα είναι πια παλιές, ίσως και οι μίητρες των στοιχείων.

Εν πάσει περιπτώσει τα εργοστάσια αυτά περίσου με το Σχέδιο Μάρσαλ πήραν βιομηχανικά δάνεια του μεν Καρπαθάκη και Σία δραχ. 450.000.000 του δε Καρύδη και Σία 95.000.000.

Εμείς οι τυπογράφοι παρ' όλο που δεν τύχαμε του ευεργετήματος του Σχεδίου Μάρσαλ, χαρήκαμε με τα δάνεια αυτά, γιατί πιστέψαμε πως η εισαγωγή νέων μηχανών συγχρόνων στα εργοστάσια αυτά, είναι μια ανάπτυξη βέβαια της Εθνικής Οικονομίας, συγχρόνως όμως ανάπτυξη ιδιαίτερως του κλάδου μας.

Γιατί το Σχέδιο Μάρσαλ δίνει την δυνατότητα στις Βιομηχανίες με το να πέρνουν μακροχρόνια και σε σοβαρό ποσό και με λίγο τόκο δάνεια να αναπτύξουν την παραγωγή των βιομηχανιών των και να κατεβά-

ΤΕΥΧΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΑΠΟΦΩΤΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ

Το πρώτο τεύχος αποφωτογράφησε το πρώτο μοντέλο του πρῶτου δειγματολογίου που κυκλοφόρησε το 1956 στη Λάρισα.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΠΟΥ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΤΟ 1956 ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ.

ΠΡΩΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

ΠΡΩΤΟΝ

Το πρώτο δειγματολόγιο που κυκλοφόρησε το στοιχειο-
χτήριό του Θεόδωρου Παρασκευόπουλου το 1956 στη
Λάρισα.

ζουν το κόστος της παραγωγής. Να παράγουν δηλ. φτηνό εμπόρευμα.

Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν είδαμε τίποτε ακόμα προς την πλευρά της παραγωγής. Αντιθέτως ζητάμε 4 μήνες πέντε κιλιά γράμματα κεφαλαία και μας απαντά ο κ. "Καρπαθάκης" 'δεν έχουμε, δουλεύουμε για τον Οργανισμόν' και Οργανισμός εστί 5 τυπογράφοι που τυπώνουνε τα βιβλία του Οργανισμού. Όλο το χρόνο για 5 τυπογράφους και τους 250 δεν τους λογαριάζουνε. Τι να πούμε;

Καλά τέλος πάντων ο "Καρπαθάκης" που έχει προτιμήσεις δικαίωμά του είναι, αλλά ο κ. "Καρύδης" αντί να φέρει στοιχειοχυτικές μηχανές πρώτα και ν' αρχίσει την παραγωγή των φτηνών και στερεών στοιχείων, έσπευσε να φέρει δύο αυτόματα επίπεδα πιεστήρια για να κάνει τυπογραφικές δουλειές...

Έχουμε παράπονα λοιπόν από τα Ελληνικά Στοιχειοχυτήρια και πρέπει να σκεφτούμε κι αυτά ότι έχουνε και ωρισμένες υποχρεώσεις απέναντι του κλάδου μας.

Ιδιαίτερος δε συστήνουμε στον αγαπητό μας φίλο κ. Καρύδη μια από τις δυο δουλειές να κάνη ή τυπογραφείο ή στοιχειοχυτήριο. Δεν συμβιβάζεται ο κάθε γιατρός να έχη και φαρμακείο...

Οι δύο επιστολές αναδημοσιεύονται στην Τυπογραφία της Δευτέρας 1 Φεβρουαρίου 1965 –προφανώς λόγω της διαιώνισης των προβλημάτων– και καθώς δεν υπάρχει πλέον το στοιχειοχυτήριο 'Καρύδη-Καρότση' προκαλούν την απάντηση του Δ. Αναγνωστόπουλου στο φύλλο της Δευτέρας 15 Φεβρουαρίου 1965. Σε μαύρο πλαίσιο τυπώνεται ο τίτλος: *Εις τα προ 15ετίας απαντά η εταιρία (στοιχειοχυτική) 'Καρπαθάκη'* και το εισαγωγικό κείμενο του εκδότη της εφημερίδας αναφέρει: *Ελάβομεν και, ευχαρίστως, δημοσιεύομεν, εκ λόγων δημοσιογραφικής αντικειμενικότητας, επιστολήν της εταιρίας 'Καρπαθάκη' εις απάντησιν άρθρου συναδέλφου "περί στοιχειοχυτηρίων", καταχωρηθέντος εις την "Τυπογραφίαν" και το οποίον –ως αναφέρομεν ενδεικτικώς δι' αρνητικού κλισέ– εδημοσιεύθη προ 15ετίας εις το εκδιδόμενον τότε Δελτίον του Συνεταιρισμού. Η επιστολή έχει ως εξής:*

Αγαπητή "Τυπογραφία", *Εις την μεσαία σελίδα του τελευταίου υπ' αριθ. 143 φύλλου σας, δημοσιεύετε δύο άρθρα των πολύ αγαπητών μας φίλων και πελατών κ.κ. Ν. Δαμιανού και Φ. Κωνσταντινίδη.*

Τα άρθρα βεβαίως ταύτα, ως λέγετε, με "πολύ φιλά στοιχεία" εις τον τίτλον, εγράφησαν προ 15ετίας πλην

όμως η παρουσίασής των διά τίτλων λίαν εντόνως άπτεται εις πολλά σημαία της σοβαρότητος και αξιοπρεπείας της Εταιρείας "Καρπαθάκης". Ιδιαίτερος εις το άρθρον του αγαπητού καθ' όλα κ. Φάνη Κωνσταντινίδη, έχομεν να προσθέσωμεν τα ακόλουθα: Η Εταιρεία "Καρπαθάκης" εδανειοδοτήθη όντως εκ του Σχεδίου Μάρσαλλ διά δρχ. 500.000 προ της αναπροσαρμογής και η δυσκολία της εις τα χρόνια που πέρασαν, όσον αφορά την εξυπηρέτησιν των πελατών της διά ετοιμών προϊόντων, μακροχρονίων δόσεων και νέων σειρών χαρακτήρων, ήτο αποτέλεσμα της απορροφήσεως των μετρητών από αυτό τούτο το Σχέδιον Μάρσαλλ.

Διά της αναπροσαρμογής του Δολλαρίου η οφειλή της Εταιρείας μας εδιπλασιάσθη ως κεφάλαιον και ετριπλασιάσθη εις το σύνολον μαζί με τους τόκους. Η εντιμότης της Εταιρείας "Καρπαθάκης" επέβαλε να μείνη επί τι διάστημα εν αναμονή διά να ημπορή να λέγει υπερηφάνως ότι σήμεραν είναι από τους πολύ ολίγους που έχουν επιστρέψει τα χρήματα του Δανείου Μάρσαλλ εις τοιούτον ύψος, δηλαδή διά τα ληφθείσας 500.000 δρχ. έχομεν επιστρέψει... 1.350.000 δρχ. και υπάρχει εισέτι μικρόν υπόλοιπον.

Ταύτα σας τα παραθέτομεν εις απάντησιν των δύο άρθρων διά να μάθει ο Κλάδος μας την αδικίαν την οποίαν υπέστημεν και παρ' όλα ταύτα εστάθημεν πάντοτε παρά το πλευρόν των φίλων-πελατών μας όπως και αυτοί παρ' όλας τας δυσκολίας που αντιμετώπισαμεν τα τελευταία έτη, εστάθησαν πιστοί εις ημάς και τα προϊόντα μας τιμώντες και εκτιμώντες την ποιότητα των υλικών μας, ως άλλωστε και οι ίδιοι οι κ.κ. Δαμιανός και Κωνσταντινίδης σήμεραν ασφαλώς θα διαβεβαιώνουν.

Σήμεραν πλέον υποσχόμεθα εις τον Κλάδον μας εις το λίαν εγγύς μέλλον να του δώσωμεν δείγματα της εκ της 40ετούς ιστορίας μας καλής θελήσεως, ποιότητος και πλήρους εξυπηρητήσεως.

Το 1965, όταν δημοσιεύεται η αρθρογραφία αυτή, το στοιχειοχυτήριο 'ΠΑΠ' του Θεόδωρου Παρασκευόπουλου μετρά ήδη οκτώ χρόνια λειτουργίας στην Αθήνα. Η οικογένεια Παρασκευόπουλου ήταν από τη Λάρισα. Εκεί ο Παρασκευάς, πατέρας του Θεόδωρου, είχε εγκαταστήσει την επιχείρησή του που την αποτελούσε ένα βιβλιοπωλείο μαζί με μία μικρή τυπογραφική μονάδα. Ο Θεόδωρος βαδίζει στα χνάρια του πατέρα του συνεχίζοντας τις εργασίες αυτές, μα στα 1954 αποφασίζει να αλλάξει πορεία. Δύο χρόνια μετά κυκλοφορεί το πρώτο του

Παντογράφος μάρκας Deckel.

δειγματολόγιο με ημερομηνία "Λάρισα 20 Φεβρουαρίου 1956", τίτλο της επιχείρησης το 'Λαρισσαϊκή' και λογότυπο το 'ΠΑΠ'. Εκεί αναφέρει: "ειργάσθημεν προπαρασκευαστικώς επί δωδεκάμηνον και δεν εφείσθημεν υπέρογκων εξόδων διά να εξοπλίσωμεν το εργοστάσιόν μας με τα τελειότερα μηχανήματα τύπου 1955". Μέχρι και το 1972 διατηρεί σε όλα του τα έντυπα ως έτος ιδρύσεως το 1953 αλλά το 1973 αποφασίζει ότι οι ρίζες της επιχείρησής του πάνε ακόμα πιο βαθιά στο χρόνο, τυπώνοντας πια "έτος ιδρύσεως 1897"! Η επιχείρηση 'Βιομηχανία Στοιχειοχυτηρίου Βιβλιοπωλείου', που είχε ξεκινήσει από τη Λάρισα, βρίσκεται πλέον, ως στοιχειοχυτήριο, το 1957 στην πρωτεύουσα. Μετά από συνεχείς ανανεώσεις προσωρινών αδειών λειτουργίας, καταφέρνει να πάρει οριστική άδεια "ιδρύσεως εργοστασίου κατασκευής τυπογραφικών στοιχείων μετά των εν αυτή διαλαμβανόμενων μηχανημάτων" από το Υπουργείο Βιομηχανίας στις 24 Νοεμβρίου 1960. Το εργοστάσιο από την οδό Μεγ. Βασιλείου 62 στο

Ρουφ, μεταφέρεται σε ενοικιαζόμενο κτήριο στην οδό Αλεξ. Πάντου 14 στην Καλλιθέα, η δε αποθήκη και τα γραφεία παραμένουν στην Πλατεία Αγ. Γεωργίου Καρύτση 5 (6).

Σε τεχνική έκθεση του πολιτικού μηχανικού Παντελή Παπαοικονόμου με ημερομηνία 4 Φεβρουαρίου 1959, μεταξύ των άλλων μηχανημάτων αναφέρονται και τα εξής: "Αυτόματον Στοιχειοχυτικόν συγκρότημα ΣΟΥΠΡΑ, μοδέλον του 1952, αγγλικής κατασκευής... είς παντογράφος ΝΤΕΚΕΛ, μοδέλον 1957... είς παντογράφος ΡΑΜΠΑΟΥΝΤΙ μοδέλον 1956". Παρόλα αυτά στα αρχεία της *Monotype* φαίνεται πως η πρώτη Super Caster που εγκαταστάθηκε στο εργαστάσιο του Παρασκευόπουλου ήταν η 71217 με ημερομηνία κατασκευής 15 Δεκεμβρίου 1954. Αυτό επιβεβαιώνεται και από επιστολή της ελληνικής αντιπροσωπείας της *Monotype*, 'Ελεκτροτύπ', προς τον Παρασκευόπουλο με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1959, όπου βεβαιώνεται η εξόφληση της μηχανής.

Οι υπόλοιπες στοιχειοχυτικές του αγγλικού οίκου που εγκατέστησε ο Παρασκευόπουλος στο εργοστάσιό του ήταν οι: 71642 (17.11.59), 71638 (9.6.60), 71784 (31.7.61), 71926 και 71927 (18.10.62).

Η πορεία του νέου στοιχειοχυτηρίου είναι δυναμική. Το 1960, ο Παρασκευόπουλος, φέρνει στο φως ένα πραγματικά άξιο προσοχής δειγματολόγιο. Στην εισαγωγική του επιστολή γράφει:

Επανελημμένως οι ανταγωνισταί μας κάμνοντες αθέμιτον συναγωνισμόν συκοφαντούν την ποιότητα των τυπογραφικών προϊόντων της Βιομηχανίας μας, τελευταίως δε περιερχόμενοι τα ανά την Ελλάδα Τυπογραφεία διακηρύσσουν ότι αδυνατούμεν τεχνικώς να κατασκευάσωμεν και να παρουσιάσωμεν εις την Ελληνικήν και ξένην αγοράν τυπογραφικούς χαρακτήρας εις μικρά μεγέθη και συγκεκριμένως των 6 μέχρι 12 στιγμών. Και αυτήν την φορά... θα αφήσωμεν και πάλιν αυτά καθ' εαυτά τα γεγονότα να διαψεύσουν τους συκοφάντας μας εφ' όσον ήδη έχομεν θέσει εις κυκλοφορίαν τας πρώτας εκ των εκατόν είκοσι (120) σειρών τυπογραφικών χαρακτήρων εντελώς νέου τύπου, ιδικού μας σχεδίου και ιδικής μας χαράξεως εις μεγέθη 6 μέχρι 12 στιγμών, τας οποίας σειράς θέλομεν κυκλοφορήσει και τας εκατόν είκοσι εντός του έτους 1960.

Ο δρόμος για να εκμεταλλευτεί τη δυσφορία που είχε προκαλέσει η πολιτική του 'Καρπαθάκη'

και να κερδίσει τους τυπογράφους ήταν πλέον ανοικτός. Οι τυπογράφοι με τη σειρά τους ήταν έτοιμοι να τον ακολουθήσουν αφού ξεκίνησε σαν 'ένας απ' αυτούς'. Παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του τυπογράφου Νίκου Μητσόπουλου, που δημοσιεύεται στην *Τυπογραφία* της 10 Ιανουαρίου 1960 με τίτλο *Στοιχειοχυτήρια και στοιχεία*:

Προπολεμικά, όπως θα ξαίρουν οι περισσότεροι συνάδελφοι, τα στοιχειοχυτήρια που εξυπηρετούσαν τον κλάδο, αν θυμούμαι καλά, ήταν τα ίδια τα σημερινά, εκτός του προστεθέντος τελευταίως, του πρώην συναδέλφου, κ. Θεόδ. Παρασκευοπούλου.

Μέχρι προπολεμικά επειδή οι ανάγκες του κλάδου λόγω του μικρότερου αριθμού καταστημάτων ήσαν μικρές, γενικά η απόδοση των στοιχειοχυτηρίων ήτο αρκούντως ικανοποιητική, και εις ποιότητα, ώστε να προλαμβάνεται κατά τον καλλίτερον τρόπον η ζήτησις, η δε ποιότης των στοιχείων μπορούμε να πούμε εις αντοχήν και ισομετρίαν, αρκετά καλή, αρίστη μάλλον, ώστε και η απόδοση του τύπου να παρουσιάζεται τελεία...

...Αφού όμως σταματήσαμε και αποτίσαμε τον φόρον τιμής που χρεωστούσαμεν, είμεθα υποχρεωμένοι να προχωρήσωμεν, μια και ο ρους ουδενός πράγματος σταματά και αφού συγχωρήσωμεν τας ατελείας, τας δικαιολογημένας άλλωστε κατά τα χρόνια του πολέμου, και μεταπολεμικώς μέχρι της ανορθώσεως της παγκοσμίου βιομηχανίας να σταματήσωμεν, ζητώντας τώρα τας ευθύνας και υποχρεώσεις που θα έπρεπε να είχαν μέχρι σήμερα οι βιομηχανίες στοιχείων.

Ο κλάδος μας, όπως ξαίρουμε, μετά τον πόλεμο φούντωσε καταπληκτικά –και φουντώνει μέχρι σήμερα– σαν τη Λερναία Υδρα, κλείνοντας ένα μαγαζί μέσα στον χρόνο ανοίγουν 20 καινούργια τα οποία προστίθενται στα ήδη υπάρχοντα (τρώγωντας όλα μαζί ένα κομμάτι ψωμί, αποθυμώντας το ολόκληρο). Αυτό βέβαια είναι άλλο θέμα που δεν μας αφορά σήμερα.

...μολονότι στην εξέλιξι της τυπογραφίας προσετέθησαν καινούργιες μηχανές, ως λιντυπία, μονοτυπία, στερεοτυπία, οι οποίες ξεκούρασαν κατά κάποιον τρόπο τα στοιχειοχυτήρια, εν τούτοις ήτο αδύνατον ν' ανταποκριθούν ταύτα προς την ζήτησιν των τυπογραφείων.

Και εδώ ασφαλώς είναι το κατηγορώ μας, ότι αφού η ζήτησις ήτο τέτοιας εκτάσεως που ποτέ κατά κανέναν τρόπον η παραγωγή δεν την πρόλαβε γιατί δεν επανδρώθηκαν αι επιχειρήσεις αιταί που τόσο εκέρδε-

ψαν με καινούργια και πρόσθετα μηχανήματα που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν και τα τυπογραφεία και εκείνες να αποκομίσουν κέρδη ακόμη μεγαλύτερα;

Επιπροσθέτως δε μέχρι σήμερα ακόμη, το τονίζω η ποιότης των στοιχείων είναι οικτρά από απόψεως αντοχής κατά πρώτον και ισομετρίας οφθαλμού, ασφαλώς δε η τιμή των στοιχείων δεν είναι τόσο που να δικαιολογεί την κατώτερα ποιότητα μετάλλου μάλλον μια και μεις δεν είμαστε χημικοί την περισσοτέραν θα λέγαμε ποσότητα προσμίξεως μολύβδου και τα στοιχεία της όχι ευτελούς τιμής από 70-100 δραχμών κατά κιλόν που διατιμούνται, μετά από μικρόν σχετικώς αριθμό τραβηγμάτων πατιούνται και είναι αδύνατον να χρησιμοποιηθούν άλλη φορά σε δουλειά που θα πρέπει να είναι τουλάχιστον υποφερτή, αφ' ετέρου δε, ας το προσέξουν είναι σε όλους μας γνωστό ότι τα στοιχεία, προ παντός τα κεφαλαία, πηγαίνουν άλλα πάνω και άλλα κάτω.

Δεν θάπρεπε φαντάζομαι να υπάρξη τέτοια αδιαφορία εκ μέρους των στοιχειοχυτηρίων, αλλά φαίνεται ότι η ζήτησις και τα μεγάλα κέρδη τούς έδωσαν το δικαίωμα αυτό της αδιαφορίας.

Σαν παρένθεσι ακριβώς θάθελα να τονίσω ότι στην έρημο αυτή που είχαμε χαθή όλοι μας, ξεπήδησε σαν όασις ένας νέος άνθρωπος, μέχρι χθες ακόμη μαχητικός ανταγωνιστής μας στον κλάδο (μάς είχε πριξεί το σηκίτι με το 4% της επαρχιακής βιομηχανίας) ο οποίος –δεν μπορούμε να μην πούμε την αλήθεια– ποτέ δεν έκαμε εχθρούς.

Με ανακούφιση ασφαλώς, στο πρόσωπο του νέου αυτού ανθρώπου είδε ο κλάδος τον παλαιόν συνάδελφον κ. Θεόδ. Παρασκευοπούλον ο οποίος γνωρίζων τον πόνο, τις ανάγκες και τις ελλείψεις του κλάδου, προχωρεί σταθερά, μη φειδόμενος εξόδων, κατακτά μέρα με την ημέρα τεράστιο έδαφος προσφέροντάς του νέο αίμα από απόψεως εξοπλισμού στοιχείων.

Αγκάλιασε τα τυπογραφεία προσφέροντας όσο το δυνατόν ευκολίες πληρωμής, αφού γνώριζε, επειδή προήρχετο από την ίδια πάστα, τις ανάγκες τους και την προσπάθειά τους στον αγώνα του κλάδου.

Αθελά μου έγινα ένας συνήγορος των στοιχειοχυτηρίων Πραρασκευοπούλου, ενός παλαιού ανταγωνιστή μου αλλά με πήρε ο κατήφορος του ενθουσιασμού ξεφυλλίζοντας σήμερα ένα δειγματολόγιο των στοιχειοχητηρίων Παρασκευοπούλου που εκυκλοφόρησε τόσο επιτυχημένα. Ξεφύγαμε από το θέμα. Νομίζω όμως ότι είχαμε την υποχρέωσι να πούμε ένα ευχα-

Βιομηχανία Στοιχειοχτηρίων «ΠΑΠ» Θ. Παρασκευοπούλου

Κρητική - Έργο της Αλεξία '84, Δωρο Κορυφής 7, Εξδ. 200.414 - 204.716 Έργο της Αλεξία '84, Δωρο 14, Εξδ. 214.425
Αθήνα

Πρός
Απαντα τα εν Ελλάδι και Εξωτερικῷ Τυπογραφεία,
Εκδοτικούς και Δημοσιογραφικούς Οργανισμούς.

Αξιότιμοι Κύριοι,

Επι τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς κολληφορίας τοῦ παρόντος Νέου Βιομηχανολογίου μας, διαβάσαμεν τὴν τιμὴν τὰ ἀπευθύνοντες πρὸς Ὑμᾶς ἰσὺς πλέον διακεκριμένους χαιρετισμοὺς καὶ εἰδικωμένους εὐχαριστίας μας διὰ τὴν ἐκ μέρους Ὑμῶν ἐνδερμον ὀποστήριξιν καὶ ἐποθεσίαν τῶν τοπογραφικῶν προϊόντων τῆς Βιομηχανίας μας, ἥτις κατάρθωσε τὰ Λῆς μαρσοιάζα προϊόντα ὀφίστις ἀκριθείας, τελείας κατωκοιτοῆς καὶ μεγίστης ἀρτεχῆς.

Τὸ παραπάνω πρόγραμμα τῆς ἡμετέρας Βιομηχανίας συνίσταται εἰς τὴν οὐσιῶν κολληφορίαν Νέου Λεξίου τοπογραφικῶς χαρακτήρων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς τοπογραφίας ἐν Ἑλλάδι, πρὸς ἱκανοποίησιν δὴ τῶν οὐγκρόνως ἀπαιτούμεν ἀλλὰ καὶ πρὸς κάλυψιν δὴ τῶν ἀναγκῶν τῶν τοπογραφείων τῆς χώρας μας. Ὅθεν ὑφελίεται καὶ ἡ Ἑθνικὴ μας Οἰκονομία διότι δὲν διαρρίει πλέον τὸ Ἑθνικὸν μας νόμισμα εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, ὥς συνέβαινε μέχρι σήμερον, ἐξ ἀδρόντων εἰσαγωγῶν Ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἐξ Ἑξωτερικοῦ.

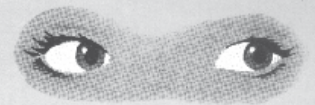
Τὸ πρόγραμμα τῆς Βιομηχανίας μας ἀποβλέπει ἐπίσης εἰς τὴν χορήγησιν ἀπεριόριστων μοτύων εἰς ἀποδεδειγμένους φερεγγύους καὶ οὐσινεῖς τοπογραφικὰς Ἐπιχειρήσεις.

Ἐν κατακλείδι, ἀξιότιμοι Κύριοι, παρακαλοῦμεν ὅπως δεχθῆτε καινοχρηματικὴν ἐπίδοξον μας εἰς τὰ συνεχίζοντες τὰς προσπάθειάς μας διὰ τὴν ποτιτὴν ἐφαρμογὴν τῶν τεχνικῶν, λιμορικῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιδικωμένων μας, ποτιεδομένων δὲ ἀκριδάντως διὰ δικαιοσύνη μῆας διαρκοῦς ἱκανοποίησιν ὡς ἐκ τῆς γενικῆς ἐπικρατίου τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων μας, διότι ἡ ἐπιτυχία ἐκ τῆς ἐπικρατίου τῶν προϊόντων ἀπὸ Ὑμῶν καὶ ἀνήκει εἰς Ὑμᾶς. Μετὰ τῶν πλέον διακεκριμένων χαιρετισμῶν μας.

Διατιδοῦμεν μετὰ πλείστης τιμῆς

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

Οἱ Τυπογραφικοὶ Χαρακτήρες τῆς ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟΧΗΤΗΡΙΩΝ «ΠΑΠ» ὑπερέχουσιν εἰς ποιότητα καὶ ἀντοχήν ἐναντι τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Στοιχειοχτηρίων

Επιστολὴ "Προς Απαντα τα εν Ελλάδι και Εξωτερικῷ Τυπογραφεία, Εκδοτικούς και Δημοσιογραφικούς Οργανισμούς" τῆς "Βιομηχανίας Στοιχειοχτηρίων ΠΑΠ, Θ. Παρασκευοπούλου".

1953 - 1960

ριστώ σ' αυτόν τον ακούραστο αγωνιστή, ο οποίος, επειδή νέος ακόμη, όπως εμείς, φαντάζομαι πολλά θα προσφέρει στον κλάδο μέχρι το τέλος.

...ν' ασχοληθεί λίγο περισσότερο με το κεφαλαίο στοιχείο, το οποίο στην Ελλάδα χρησιμοποιείται ίσως πολύ περισσότερο από το πεζό, διότι το πλείστον των τυπογραφείων είναι όχι εκδοτικά αλλά καλλιτεχνικά, τα οποία και θα απορροφήσουν το μέγιστον της παραγωγής.

Ο κλάδος διψάει για κάτι καινούργιο, σ' αυτό το σημείο βλέπουμε με αληθινό θαυμασμό να προχωρούν τα στοιχειοχημικά Παρασκευοπούλου, προσφέροντας κάθε τόσο και μια καινούργια κατάκτησή τους, και ξεφυλλίζοντας κανείς το δειγματολόγιο, που εκυκλοφόρησε προσφάτως, πείθεται ότι πραγματικά, κάτι καινούργιο ξεπήδησε και προσετέθη στον κλάδο.

Βλέπει κανείς διάφορους χαρακτήρες νέων στοιχείων και κάθε φύλλο που ξεφυλλίζει και μια έκπληξι. Ας ευχηθούμε να συνεχίσει ο αγαπητός φίλος με τον ίδιο ζήλο που ξεκίνησε, και να είναι βέβαιος ότι και οι τυπογράφοι θα τον περιβάλλουν με την ίδια αγάπη που τους περιέβαλε και εκείνος στο ξεκίνημά του.

Πολλές βέβαια είναι οι ελλείψεις των στοιχειοχημικών στην σημερινή εξέλιξη της τυπογραφίας, γι' αυτό το λόγο με χαρά είδαμε όλοι την ίδρυση της καινούργιας βιομηχανίας και πιστεύομε ότι δεν θα μας διαψεύσει, όπως άλλωστε δεν διέψευσε μέχρι σήμερα τας προσδοκίας μας. Το μέλλον θα μας το δείξει.

Το Σεπτέμβριο του 1963 πεθαίνει η σύζυγος του Θεόδωρου Παρασκευοπούλου, Ιουλία, σε ηλικία 43 ετών. Έζησαν μαζί είκοσι τέσσερα χρόνια έχοντας αποκτήσει τέσσερα παιδιά. Το πλήγμα είναι βαρύ και ο εργοστασιάρχης στοιχειοχύτης την τιμά με το δικό του τρόπο: δίνει το όνομά της σε τρεις γραμματοσειρές. Έτσι, εμφανίζονται στο δειγματολόγιό του τα 'Ιουλίας', 'Λέττας' και 'Ιουλιέτας'.

Μετά το θάνατο της Ιουλίας, όλη του η δραστηριότητα στρέφεται αποκλειστικά στην ανάπτυξη του εργοστασίου. Στην επόμενη δεκαπενταετία ο Παρασκευοπούλος εμπλουτίζει εντυπωσιακά το δειγματολόγιό του, καθιστώντας το ογκωδέστερο όχι μόνον από κάθε άλλο που είχε κυκλοφορήσει στο παρελθόν στην Ελλάδα, αλλά και από αυτά που έμελλε να κυκλοφορήσουν ως τις μέρες μας. Και δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως ήταν ένα από τα μεγαλύτερα παγκοσμίως σε ποικιλία γραμματοσειρών. Αφού 'έκοψε' σχεδόν όλα τα ελληνικά της

Monotype, χύμηξε –στην κυριολεξία– στις μήτρες των άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών στοιχειοχημικών 'ξεσηκώνοντας', όχι μόνον τα ελληνικά τους, αλλά και πολλές από τις λατινικές οικογένειες γραμμάτων. Έρχεται σε επαφή με πρεσβείες, εμπορικά επιμελητήρια και επαγγελματικές ενώσεις του εξωτερικού, προσπαθώντας να βρει όσο το δυνατόν περισσότερες διευθύνσεις για να ταχυδρομήσει τα διαφημιστικά του. Τυπώνει δειγματολόγια στοιχείων στην αγγλική γλώσσα καθώς και ξέχρωρα ενημερωτικά έντυπα για τα τυπογραφικά έπιπλα και τα διάφορα τυπογραφικά υλικά που εμπορεύεται. Βολιδοσκοπεί τις αγορές της Κύπρου, του Λιβάνου, της Συρίας, του Ιράν, του Ιράκ, του Κουβέιτ, της Σαουδικής Αραβίας, της Ιορδανίας, του Μαρόκου, του Πακιστάν, της Τουρκίας και δε διστάζει να έρθει σε επαφή με πιθανούς ενδιαφερόμενους στην Αυστραλία, το Καναδά, το Βέλγιο, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Επιλέγει αντιπρόσωπο με έδρα τη Βυρηντό, συντάσσει ιδιωτικά συμφωνητικά παραγγελιών στη γαλλική γλώσσα και δέχεται ικανοποιητικές παραγγελίες από τυπογραφεία της Μέσης Ανατολής.

Το Νοέμβριο του 1969, η κόρη τού Θ. Παρασκευοπούλου, Μαργαρίτα, ταξιδεύει ως αντιπρόσωπος της εταιρείας σε Κύπρο και Βυρηντό. Σε επιστολή προς τον πατέρα της με ημερομηνία 17 Νοεμβρίου, περιγράφει τις εντυπώσεις που αποκόμισε από επισκέψεις σε διάφορα τυπογραφεία. Οι περισσότεροι τυπογράφοι έχουν παράπονα από τη συσκευασία των στοιχείων, τις ελλείψεις ή 'φουσκωμένες' παραγγελίες και από έλλειψη του συμβόλου της στερλίνας. Ειδικά για το τελευταίο, σημειώνει: "Παρακαλώ δώσατε προσοχή γιατί οι τυπογράφοι στρέφονται προς ΝΕΜΠΙΟΛΟ". Και σε άλλη επιστολή: *Ξέχασα να σας πω πως είδα την συσκευασία του ΝΕΜΠΙΟΛΟ. Καθαρά ευρωπαϊκή και αρίστη εμφάνησις. Ένας τυπογράφος μου είπε: Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί παραμελείτε την συσκευασία, τα στοιχεία σας είναι ανώτερα όλων μα η συσκευασία τα κάνει εντελώς άχρηστα σπάζοντάς τα. Δεν καταλαβαίνετε ότι μας αναγκάζετε να πάμε στον ΝΕΜΠΙΟΛΟ και στο ΣΕΡΑΣΙΤΗ; Τι να του πω;; Δίκαιο έχει.*

Εμπορικός αντιπρόσωπος του 'ΠΑΠ' στην Κύπρο και τη Βυρηντό είναι ο Παναγιώτης Ορεινός με έδρα τη Λευκωσία, ενώ υπεύθυνος για την κυπριακή αγορά στην Αθήνα ένας απόγονος του πάλαι ποτέ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΧΥΤΗΡΙΩΝ ΘΕΩΔΩΡΟΥ Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ

Ίουλιέτας

41^ο 22^ο ΣΤ. 54
Έπιδεικνύομεν μίαν σειράν τυπογραφικών χαρακτήρων, τήν ὁποίαν ἐθέσαμεν εἰς κυκλοφορίαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἐν

42^ο 23^ο ΣΤ. 55
Παρουσιάζει ἡ Βιομηχανία μας πάντοτε τύπους χαρακτῆρων εἰς μοντέρνα σχέδ

43^ο 24^ο ΣΤ. 56
Παρουσιάζει ἡ βιομηχανία μας μίαν σειράν μοντέρνους τύπους ἐ

ΠΡΑΞΙΝΟΣ - ΡΕΛΑΞΙΑ - ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΑΓΩΓΕΣ ΥΠΟΚΥΒΙΟΥ ΚΑΥΤΩΣΗ ΑΡ. 6 ΑΝΙΣΗΜΑ - ΎΠΟΛΟΙΠΗ ΣΤΟΙΧ. ΚΑΙ ΣΤΕ.ΣΣΕ

Τα 'Ιουλιέτας' από το στοιχειοχυτήριο ΠΑΠ.

σημαντικού στοιχειοχυτηρίου Καρύδη-Καρότση, ο Νίκος Καρύδης.

Εκτός των επαγγελματικών ζητημάτων, οι επιστολές της Μαργαρίτας Παρασκευοπούλου έχουν και την ανθρώπινη πλευρά τους, όπως για παράδειγμα όταν αναφέρεται στον εκδότη της *Μάχης*, Νικόλαο Σαμψών, γράφοντας ότι "μπορώ να σας πω ότι είναι τρελλός στις σκέψεις του". Αυτό βέβαια δεν την εμποδίζει να δεχθεί την παραγγελία του Σαμψών κρυφά από τον Ορεινό, που μάλλον απαξίζει λόγω πολιτικών πεποιθήσεων. Στις επιστολές της ζητά συχνά συμβουλές και πληροφορίες από τον πατέρα της και αυτός της απαντά με μια επιστολή στις 13 Δεκεμβρίου 1969:

...Εν συνεχεία σημερινής τηλεφωνικής μας επικοινωνίας σχετικώς διά τας χρησιμοποιούμενας

συνθέσεις τυπογραφικών μετάλλων εκ των οποίων κατασκευάζονται οι τυπογραφικοί χαρακτήρες, είναι αι ακόλουθοι:

ΣΚΛΗΡΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΕΤΑΛΛΑ ΔΙΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΥΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ

- α) Αντιμόνιον από 20% έως 28%
- β) Κασσίτερος από 6% έως 12%
- γ) Μόλυβδος από 74% έως 60% (καθαρός)
- δ) Χαλκός επί τοις χιλίοις 5

Η τελική μορφή συνθέσεως του τυπογραφικού μετάλλου διακυμαίνεται από το κατώτατον όριον μέχρι του ανωτέρου ορίου ως ανωτέρω, αναλόγως της κατηγορίας των τυπογραφικών χαρακτήρων προς χύτευσιν εις Σχέδιον ΛΕΥΚΑ, ΗΜΙΜΑΥΡΑ, ΜΑΥΡΑ, ΛΕΠΤΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΥΡΑ, ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΚΑ κ.λπ.

Η ειδική κατά περίπτωσιν κατηγορία χυτεύσεως

στοιχείων ως ανωτέρω σύνθεσις τυπογραφικού μετάνου αποτελεί το επαγγελματικόν μυστικόν των Στοιχειοχυτηρίων μας... Σου στέλνω αεροπορικώς διά δέματος μέσω Ολυμπιακής Γαλλικά λευκά, ημίμαυρα και μαύρα της Σειράς Μακεδονικά... Δώσε τα άφοβα να εκτυπώσουν εκατοντάδες χιλιάδων εκτυπώσεις επί πιστηρίου αλλά με κανονικήν τυπογραφικήν πίεσιν κυλίνδρων και τυμπάνου, μετά την εκτύπωσιν των πρώτων φύλλων να ελέγξης το όπισθεν μέρος του εκτυπούμενου χάρτου να μη παρουσιάξη ανάγλυφον πίεσιν η εκτύπωσις, διότι τότε η εκτύπωσις πιέζει τα στοιχεία το τύμπανον του πιστηρίου, οπότε τα στοιχεία θα ραήσουν λίαν συντόμως χωρίς να φταίνε τα στοιχεία στην περίπτωσιν αυτή. Της ζητά επίσης να του στείλει τιμολόγια του 1969 από καταστημάτρχας-Τυπογράφους της Βηρυττού οι οποίοι εισήγαγον εις την χώραν τους από α) Νεμπιόλο Ιταλίας, 2) από ΣΤΕΜΠΕΡ (εννοεί το χυτήριο Stempel στη Φρανκφούρτη) Γερμανίας, 3) από ΝΤΕΜΠΕΡΝΥ Γαλλίας...

Τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια συχνά αντιμετώπιζαν κριτική σχετικά με την αντοχή του υλικού τους. Τα περί 'επαγγελματικόν μυστικόν', που αναφέρει ο Παρασκευόπουλος το 1969 είναι ενδεικτικά. Και παρότι προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 είχε καταφέρει να βελτιώσει αρκετά την ποιότητα των στοιχείων του, μερικά χρόνια πριν η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική. Το θέμα είχε θέσει επί τάπητος ο τυπογράφος Νικόλαος Δαμιανός με επιστολή του στην *Τυπογραφία*, που δημοσιεύθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 1965. Εκεί, ο Δαμιανός ασκώντας κριτική στην πολιτική των εγχώριων στοιχειοχυτηρίων να πουλούν μια ασύμφορη για τον τυπογράφο αναλογία χαρακτήρων, επισημαίνει πως ο συνεταιρισμός τους είναι πλέον εκ των πραγμάτων υποχρεωμένος να παραγγέλνει από το εξωτερικό. Εξηγεί πως τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια ακολουθούν μια καιροσκοπική πολιτική 'φορτώνοντας' τους τυπογράφους με άχρηστο υλικό. Για παράδειγμα, αν κάποιος παράγγελλε μια σειρά αναλογίας από 100 Α τότε θα παραλάμβανε 20 πακετάκια από 5 Α που θα περιείχαν από 60 Θ, Ζ, Ξ, Ψ, Φ, Χ, 40 & αλλά και πληθώρα σημείων στίξης που θα παρέμεναν αχρησιμοποίητα ενώ θα είχε στη διάθεσή του μόνο από 80 Ε, Ι, Ο και Σ. Αντίθετα, μόνον το εργοστάσιον *Nebiolo* εδέχθη τας τροποποιήσεις του Συνεταιρισμού μας διά την αναλογίαν των κεφαλαίων στοιχείων – η οποία έγινεν κατόπιν μακροχρονίου και

επισταμένης ερεύνης, από τους κ.κ. Λεωνίδαν Θωμαΐδην, Δημήτριον Βελονιάδην και Νικόλαον Δαμιανόν. Εάν δηλαδή κάποιος τυπογράφος παράγγελλε στο ξένο χυτήριο μια αναλογία Ολύμπια ημίμαυρα 8 σιγμών από σειρά 100 Α θα έπαιρνε και 100 Ε, 120 Ι, 80 Λ, 80 Ν, 100 Ο, 80 Ρ, 100 Σ, και μόνο από 16 Ξ, Φ, Ψ, 28 Ζ, 32 Θ, 24 Ω αλλά και μόνο 10 & (αντί των 40 με τα οποία θα τον προμήθευε ο Έλληνας στοιχειοχυτής). Συνεχίζει το άρθρο του γράφοντας:

...όλοι είχομεν την πεποίθησιν, ότι με την ίδρυσιν κατά το έτος 1953 του νέου στοιχειοχυτηρίου "ΠΑΠ", του κ. Θ. Παρασκευοπούλου, η κατάστασις αυτή θα εβελτιούτο προς το συμφέρον των βιοτεχνών τυπογράφων.

...φυλλομετρώντας δε τον κατάλογον των στοιχείων εμείναμεν κατάπληκτοι προ των εμφανιζομένων νέων μητρών κεφαλαίων και πεζών. Δεν εγνώριζα τι να πρωτοπαραγγείλω! Ευτυχώς που τα οικονομικά μου ήσαν περιορισμένα, διότι και παρ'όλας τας διαφημιζομένας μακροχρονίους πιστώσεις δεν ήθελον να επεκταθώ εις παραγγελίαν μεγάλην. Λέγω ευτυχώς, διότι δυστυχώς επλανήθην και το νέον στοιχειοχυτήριο εκράτησε πεισμώνως την αναλογίαν των 5 Α του 1870! Εκτός αυτού το υλικόν των στοιχείων δεν ήτο όπως θα έπρεπε να ήτο σε μίαν νέαν βιομηχανίαν ιδιαιτέρως δε τα πεζά στοιχεία ήσαν τότε κακοχυμένα και άνευ διαρκείας διότι το υλικόν δεν ήτο καλόν.

Ως προς τα κεφαλαία τα 'πλάγια Αρκαδικά' διά να προλάβω την φθοράν των αντικανονικώς αποτόμως προεξοχών ηναγκάσθη να λιμάρω μίαν μίαν την προεξοχήν πλαγίως χωρίς να καταστρέψω αυτήν, ώστε να ασφαλίεται η προεξοχή και να μην υπάρχει η ανάγκη να σπάση κατά την εκτύπωσιν, όπως έγινεν εις πλείστους συναδέλφους και εις όλας σχεδόν τας εφημερίδας εις τα πλάγια στοιχεία. Ενώ τα ιδικά μου στοιχεία με την προσωπικήν μου επέμβασιν τα περιέσωσα...

Μη θέλων όμως να γίνω πρόξενος εμποδίων εις την εξέλιξιν του νέου στοιχειοχυτηρίου, απεισιώπησα την τεραστίαν ζημίαν που υπέστην, περιορισθείς απλώς εις διαμαρτυρίαν, ελπίζων εις μελλοντικήν διόρθωσιν των κακώς κειμένων!

Τα παλαιά στοιχειοχυτήρια Καρπαθάκη και Βικτώρια, συναγωνιζόμενα το νέον στοιχειοχυτήριο, επεδίωξαν και αυτά να κατασκευάσουν νέας μήτρας, επίσης όλα γενικώς τα εγχώρια στοιχειοχυτήρια εδιόρθωσαν κατά τι το υλικόν των στοιχείων των. Βλέπετε εάν είναι σκληρόν το μέταλλον αι μηχαναί παράγουν μειωμένην παραγωγήν, αλλά επ' ουδενί λόγω δέχονται

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

Αριθ. 80/10.10

ΤΟ ΠΡΩΤΟΧΥΤΟΝ ΜΕ- ΤΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΑ CURVIQUS LACWQEFΞ 672.218 24.991 35\$£?

Σελ. 8 8 εκ. 8.000
Γράμ. 5 8 εκ. 8.700
Τύπ. 8 8 εκ. 8.800

Σελίδα από το εσωτερικό δειγματολογίου του στοιχειοχτυηρίου Βικτώρια, Αθήνα, 1960. Προβάλλονται τα 'Ημίμαυρα Ολύμπια'.

να παραιτηθούν της αναλογίας των 5 A του 1870 και αυτό θα είναι μελλοντικώς εις ζημίαν των. Διότι με την προσεχή είσοδόν μας εις την Κοινήν Αγοράν και την προσεχή κατάργησιν των υπερόγκων δασμών, όλοι οι συνάδελφοι, οι έχοντες το γνώθι σ' αυτόν, θα δίνουν παραγγελίας εις τον Nebiolo όταν ιδούν και πεισθούν ότι όλα σχεδόν τα στοιχεία της αναλογίας των 100 A, ή 50 A, ή 30 A, ή 20 A, ή 10 A, χρησιμοποιούνται, και πολύ, πάρα πολύ ελάχιστα μένουν αχρησιμοποίητα.

Για την κατάσταση αυτή δεν έφταιγε μόνον η ανυπαρξία σχετικής εκπαίδευσης και ο παλιός εξοπλισμός. Οι τυπογραφικές επιχειρήσεις είχαν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της νέας δασμολογικής πολιτικής. Διά του νέου δασμολογίου επιφέρεται ένα σοβαρώτατον πλήγμα εις βάρος της τυπογραφίας γενικώς. Και ειδικώτερον εις βάρος της τάξεως των τυπογράφων των διαθετόντων λινοτυπικών και μονοτυπικών μηχανάς, των ημερησίων εφημερίδων όλης της χώρας και των βιομηχανιών στοιχείων και μετάλλ-

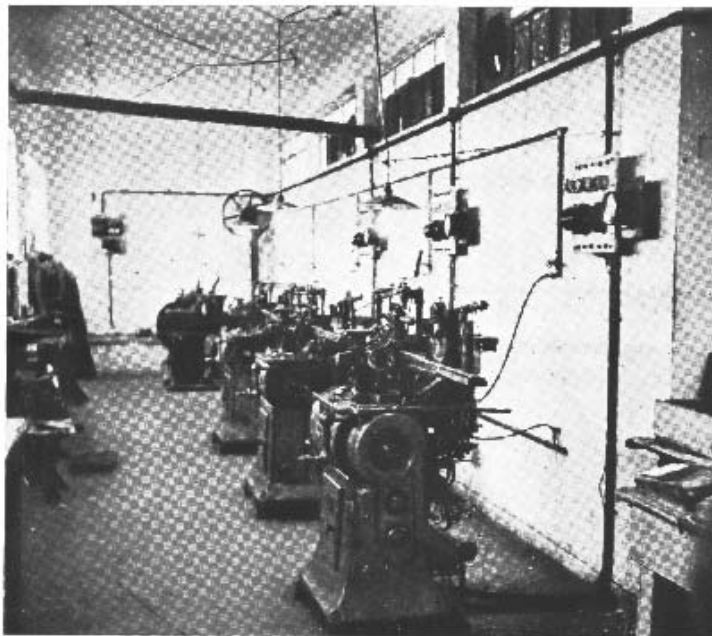
λου. Ούτω διά του νέου δασμολογίου επιβαρύνεται η εισαγομένη πρώτη ύλη διά δασμούς, τελωνειακούς φόρους, και άλλα δικαιώματα με ποσοστόν 65% έναντι 17% που ίσχυε προ του νέου δασμολογίου. Συνεπώς η προκύπτουσα διαφορά, επί πλέον, η οποία ανέρχεται εις 48% δίδει την εικόνα της συντελεσθείσης αδικίας εις βάρος των ανωτέρω κατηγοριών... Στο φύλλο της 10 Ιουνίου 1960 της Τυπογραφίας η εταιρεία Λ. Χρυσοχοΐδου & Υιοί, αντιπρόσωπος της Linotype στην Ελλάδα, καταχωρεί μια επιστολή με τίτλο "Υπόμνημα προσυπογραφόμενον υπό των ενδιαφερομένων επεδόθη εις το Υπουργείον Οικονομικών διά την άρσιν της αδικίας":

...Ως γνωστόν διά την λειτουργίαν των λινοτυπικών μηχανών απαιτείται ως βασικόν στοιχείον η ύπαρξις τυπογραφικού μετάλλου Λινοτυπίας αποτελουμένου εκ κράματος Κασσιτέρου-Αντιμονίου-Μολύβδου εις αναλογίας 3-4%, 11-12% και 84-86% αντιστοίχως. Διά την λειτουργίαν των μονοτυπικών μηχανών απαιτείται

Αν μηχανή μας, Γερμανικά, τε-
λεταίον ενσώ, ιδικοί στοιχειοχτη-
καί καί σήχ Μοναχικαί, είσαι ατ
τελίστατα είς τό είδος των καί
παρακαίως άπεργασιομένα διά τήν
έξαιρετικήν ποιότητα των παραγο-
μένων προϊόντων των λόγω του τε-
λείου προσπαρίσματος τών μηχανών.

Άλλα έργάζονται μέσση με κρίμα-
μα, μετάλλων είδικής συνθέσεως καί
σταθερά, πρότυπα περιεπεριούτιτος.

Τά άνοστήρια άπαιτούν έργάζων
διά τής στήθεως πάντοτε τυπο-
ποιημέντες καί άρίστες ποιότητες
των στοιχείων μας.

Ένα τμήμα του έργοστασίου μας.

Σελίδα από το εσωτερικό του δειγματολογίου του στοιχειοχτηρίου Βικτώρια, Αθήνα, 1960.

κράμα ομοίως εκ των συνθετικών ως άνω, εις αναλο-
γίας 6-10%, 15-20% και 70-79% αντιστοιχως. Διά την
λειτουργίαν των πιεστηρίων απαιτείται κράμα των αυ-
τών συνθετικών και εις αναλογίαν 5-8%, 15 και 77-80%
αντιστοιχως και διά τα στοιχεία χειροσυνθέσεως, άτινα
κατασκευάζονται υπό των εγχωρίων βιομηχανιών
στοιχειοχτηρίων, απαιτείται κράμα και πάλιν Κασσι-
τέρου-Αντιμονίου-Μολύβδου (με προσθήκη ιχνών
Χαλκού), εις αναλογίας 3-8%, 11-29% και 63-86% αντι-
στοίχως.

Τα ως άνω κράματα εισάγονται από πολλών ετών
εκ του εξωτερικού, παρασκευαζόμενα υπό ανεγνω-
ρισμένων εργοστασίων, άτινα διαθέτουν πρώτας
ύλας λίαν χαμηλού κόστους και πρωτοχύτους και
επιτυγχάνουν προσμίξεις με επιστημονικόν τρόπον και
τελειότατα μέσα, εις τρόπον ώστε τα διατιθέμενα τυ-
πογραφικά ταύτα μέταλλα να είναι κατάλληλα διά την
λειτουργίαν όλων των μηχανημάτων των αναφερομέ-
νων ανωτέρω, τα οποία είναι ακριβεστάτης λειτουργί-
ας εις ότι αφορά την επεξεργασίαν της πρώτης ταύτης
ύλης.

Τα κράματα ταύτα δεν είναι δυνατόν να παρασκευ-

ασθώσιν ενταύθα, διότι δεν υπάρχουν τα απαιτούμενα
συνθετικά και διότι δεν υφίσταται βιομηχανία παρα-
σκευής των με τον ακριβή και επιστημονικόν απαιτού-
μενον τρόπον...

Επισυνάπτεται τω παρόντι τηλεγράφημα του
εργοστασίου εξ ου προμηθευόμεθα τυπογραφικά
μέταλλα εκ Δανίας διά τους πελάτας μας εν Ελλάδι,
διά του οποίου πληροφορούμεθα ότι τα τυπογραφικά
μέταλλα εισάγονται εν Δανία άνευ καταβολής δασμών.
Γνωρίζομεν δε ότι το αυτό συμβαίνει και εν Ολλανδία,
Βελγίω, Αιγύπτω, Λιβάνω, Κύπρω, Τουρκία κ.λπ...

Προσέτι τιθέμεθα εις την διάθεσιν υμών διά την
ανάπτυξιν του θέματος και ενώπιον υμών ή διά παρο-
χήν πλειόνων πληροφοριών.

Ο Θεόδωρος Παρασκευόπουλος πεθαίνει το
1979 και μαζί του καταρρέει το μεγαλύτερο στοιχει-
οχτηριο της χώρας, αφού τα παιδιά του δεν κατα-
φέρνουν να αντιμετωπίσουν τα μεγάλα οικονομικά
ανοίγματα της επιχειρήσης που είχε στήσει. Εξάλ-
λου, η εμφάνιση της φωτοστοιχειοθεσίας δεν άφηνε
και πολλά περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη.
Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους που τον οδή-

Δειγματολόγιο του στοιχειοχυτηρίου του Αργύρη Κουτούπα με έδρα τη Θεσσαλονίκη.

γησαν, μετά το 1975, σε διεύρυνση των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων. Ονομάζοντας την εταιρία του 'Βιομηχανικά επιχειρήσεις ΠΑΠ, Θεόδωρος Παρασκευόπουλος' γνωστοποίησε την 1η Μαρτίου 1977 την ανάληψη τέτοιων εργασιών όπως: Σιδηροκατασκευές και κατασκευές κουφωμάτων, παραθύρων κ.λπ. από φύλλα αλουμινίου, ειδικές μεταλλικές κατασκευές από χαλυβδόφυλλα, ξύλινες επενδύσεις, κατασκευή καλουπιών από σίδηρο και χάλυβα, κατασκευή μεταλλικών φούρνων, και κατασκευή ειδικών μεταλλικών επίπλων για σχεδιαστές, αρχιτέκτονες, μηχανολόγους κ.λπ. Ολα αυτά βέβαια παράλληλα με τις ήδη γνωστές υπηρεσίες που προσέφερε στα τυπογραφεία. Στη νεκρολογία της *Τυπογραφίας* διαβάζουμε: *Είναι θλιβερό να βλέπεις να χάνονται άνθρωποι τόσο δραστήριοι, όπως ο Θ. Παρασκευόπουλος, που τόσο πολύ συνέβαλε στην πρόοδο της Τυπογραφίας στη χώρα μας.*

Στα επόμενα χρόνια, μοναδικό στοιχειοχυτήριο στη χώρα απομένει το 'Βικτώρια' του Ιωάννη Σαρασίτη. Παρά τις προσπάθειες που είχαν κάνει οι άνθρωποί του, ειδικά στην πενταετία 1961-66, ο κύκλος εργασιών του είχε περιοριστεί δραστικά λόγω της παντοκρατορίας του 'ΠΑΠ' χωρίς όμως

ποτέ να σταματήσει να παράγει υλικό για τους πελάτες του. Σε διαφημιστική καταχώριση του 1960, κάτω από τον τίτλο-ερώτηση *Τα στοιχεία ΒΙΚΤΩΡΙΑ υπερτερούν, Διατί;* σημειώνεται ότι *Αι μηχαναί μας, Γερμανικά τελευταίου τύπου, ειδικά στοιχειοχυτικά και ουχί Μονοτυπικά, είναι αι τελειώτεροι εις το είδος των και παγκοσμίως ανεγνωρισμένοι διά την εξαιρετικήν ποιότητα των παραγομένων προϊόντων των λόγω του τελείου πρεσσαρίσματος των στοιχείων...*

Το μακρόστενο δειγματολόγιο του 1960 υπολείπεται κατά πολύ από το αντίστοιχο του Παρασκευόπουλου. Εκεί υπάρχει η φωτογραφία του εργοστασίου στο Χολαργό (οδός Βεντούρη 3) καθώς και τμήματος του εσωτερικού με τις στοιχειοχυτικές μηχανές. Σε ανακοίνωση, που δημοσιεύεται στο δειγματολόγιο, διαβάζουμε:

Ως γνωστόν, η από πενταετίας λειτουργία του Εργοστασίου μας συνέβαλε τα μέγιστα εις την βελτίωσιν της ποιότητος των τυπογραφικών στοιχείων. Διότι μη φεισθέντες δαπανών και κόπων επιτύχαμεν την παραγωγήν στοιχείων εκ νεοχύτου ευρωπαϊκού κράμματος ασυναγωνίστου ποιότητος και στερεότητος. Ως ήτο επόμενον, εκερδίσαμεν την προτίμησιν και την εμπιστοσύνην του τυπογραφικού κόσμου. Τότε οι αντα-

γωνιστάι μας, μη δυνάμενοι να μας συναγωνισθώσιν εις ποιότητα, διέδωσαν ότι τα στοιχεία μας έχουν διαφοράν ύψους (αντί 23,56 χιλιοστά 23,50). Μολονότι η ελαχίστη αυτή διαφορά κατ' ουδέν ημποδίζει την χρήσιν αυτών επί μίαν ολόκληρον πενταετίαν, από του ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1960 εξισώσαμεν την διαφοράν ταύτην και έκτοτε παράγομεν ΤΑ ΚΑΛΥΤΕΡΑΣ ΠΟΙΟΤΗΤΟΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΜΕ ΤΟ ΑΥΤΟ ΥΨΟΣ (23,56) ΚΑΙ ΜΕ ΑΣΥΝΑΓΟΝΙΣΤΟΝ ΥΠΕΡΟΧΗΝ.

Βέβαια, οι παλιές 'Küstermann' έπρεπε να ενισχυθούν για να μπορέσει το 'Βικτώρια' να ανταποκριθεί στοιχειωδώς στις απαιτήσεις της αγοράς και να αντιμετωπίσει έστω και περιορισμένα την απειλή του 'ΠΑΠ'. Οι επιλογές ήταν περιορισμένες και για τη δουλειά επιλέχθηκαν στοιχειοχυτικές της *Monotype*. Στο αρχείο της αγγλικής εταιρίας εμφανίζονται δύο αποστολές προς τον Σαρασίτη: Η πρώτη με ημερομηνία 12 Νοεμβρίου 1963 και αριθμό μηχανής 72020 και η δεύτερη 15 Φεβρουαρίου 1967 με αριθμό 72265. Για το μέγεθος της αγοράς που είχε να καλύψει το στοιχειοχυτήριο, οι ενισχύσεις αυτές ήταν αρκετές. Το καλοκαίρι του 1990, όταν συνάντησα τον Σταύρο Βενέτη, παλιό στοιχειοχυτή και τότε πλέον υπεύθυνο πωλήσεων του 'Βικτώρια', στα γραφεία της επιχείρησης στην οδό Θησέως, το εργοστάσιο είχε ήδη προσανατολιστεί σε άλλες αγορές, όπως η κατασκευή μεταλλικών τζακιών...

οι τελευταίες προσπάθειες

Στα 1972 ξεκινά την παραγωγή μετάλλων και διαστίχων τυπογραφείου ο Αργύρης Κουτούπας. Ο Κουτούπας ήταν από τους πρώτους στοιχειοχύτες που εργάστηκαν στο στοιχειοχυτήριο του Παρασκευόπουλου στην Αθήνα. Στα τέλη του 1961, αρχές '62, αφού ήρθε σε ρήξη με τον Παρασκευόπουλο δούλεψε για οκτώ περίπου χρόνια στο Χολαργό, στο στοιχειοχυτήριο 'Βικτώρια' του Σαρασίτη. Το 1970 επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη για να ανοίξει δικό του τυπογραφείο. Δύο χρόνια μετά, αγοράζει από τον τυπογράφο Θανάση Αλτιντζή μια στοιχειοχυτική και ξεκινά την παραγωγή μετάλλων και διαστίχων. Το 1975 εγκαταλείπει το τυπογραφείο του στην οδό Αριστέλους και μεταφέρεται στην οδό Ατλαντίδος, στην Τούμπα. Εκεί, στην αρχή με μία και αργότερα με δύο μηχανές μοντέλου *Supra* της *Monotype* από τη Γερμανία (*Monotype Supra Frankfurt*, 71510 και 72204), επιστρέφει στην παλιά του τέχνη του στοι-

χειοχυτή. Προσπαθεί με τη βοήθεια των γιων του, Στέλιου και Γιάννη, να χαράξει μήτρες στον παντογράφο. Τα αποτελέσματα είναι απογοητευτικά. Έτσι περιορίζεται σε αυτές που ήδη είχε στα χέρια του. Οι περισσότερες προέρχονταν από την εφημερίδα *Μακεδονία*, αφού είχαν περιέλθει σε αχρηστία μετά την εγκατάσταση των φωτοστοιχειοθετικών συστημάτων στην εφημερίδα. Αργότερα, μετά τη διάλυση του στοιχειοχυτηρίου 'ΠΑΠ', συνεργάζεται για μικρό διάστημα με τον Σταύρο Σταυρόπουλο, που ήταν πωλητής του Παρασκευόπουλου. Ο Σταυρόπουλος τον προμηθεύει με μήτρες του 'ΠΑΠ'. Η συμφωνία είναι η εξής: ο Κουτούπας θα παράγει στοιχεία χρησιμοποιώντας τις μήτρες και θα τα πουλά σε ειδική, χαμηλή τιμή στον Σταυρόπουλο. Εκείνος θα τα μεταπουλά στους τυπογράφους. Ο Κουτούπας θα έχει κι εκείνος δυνατότητα πώλησης. Οι μήτρες παραμένουν στα χέρια του Κουτούπα ως εγγύηση. Η συνεργασία δεν προχωρά ομαλά και τελικά περίπου εκατό μήτρες του 'ΠΑΠ' μένουν στην κατοχή του Αργύρη Κουτούπα. Μέχρι το θάνατό του, το Φεβρουάριο του 2001, παράγει περιορισμένη σχετικά ποσότητα στοιχείων για τους λιγοστούς πια πελάτες του.

Τέλος, ο Σταύρος Σταυρόπουλος, αφού δεν κατόρθωσε το 1985 να εξασφαλίσει οικονομική υποστήριξη από τον ΕΟΜΜΕΧ, ξεκινά μια προσπάθεια στα 1988 με διακριτικό τίτλο *Στοιχειοχυτήριο Γραφική ΕΒΕΕ, Σταύρος Γ. Σταυρόπουλος & ΣΙΑ Ε.Ε.* στην οδό Γρηγόρη Λαμπράκη 37 στον Ταύρο. Στο διαφημιστικό του, την 1 Σεπτεμβρίου 1988, αναφέρει:

Κόντρα στο ρεύμα της Νέας Τεχνολογίας, επειδή η παλιά κλασική Τυπογραφία θα ζεί για πολλά χρόνια ακόμα, δημιουργήσαμε ένα μοντέρνο Στοιχειοχυτήριο με σύγχρονες προδιαγραφές, με νέο πνεύμα και βασισμένο στις ανάγκες της Ελληνικής αγοράς και του Εξωτερικού, με ένα πλούσιο και ενδιαφέρον πρόγραμμα παραγωγής και σχεδιάσεως που συνδέει την παλιά και τη νέα γραμμή.

Νοιώσαμε τα μηνύματα της Ελληνικής πραγματικότητας και με τη σκέψη ότι πρέπει να συμπληρώσουμε τα κενά που δημιουργήθηκαν φυσιολογικά από την πτώση της παραγωγής για πολλά χρόνια βάζουμε υγιείς βάσεις παράδοσης και συνεργασίας με τους πελάτες μας μακριά από αμαρτήματα του παρελθόντος, και στις συναλλαγές και στη παράδοση του υλικού.

Δεν φιλοδοξούμε να γίνουμε μια μεγάλη Βιομηχανία αμέσως. Θα γίνουμε όμως με τη βοήθεια και την

συνεργασία των φίλων τυπογράφων όλης της χώρας μέσα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

Σας ευχαριστούμε από τώρα για την προτίμηση που θα μας δείξετε, ελπίζουμε να φανούμε αντάξιοι της εμπιστοσύνης σας και από τώρα διαψεύδουμε όσες φήμες σπέρνονται και θα σπαρθούν για κακή ποιότητα υλικού, υλικά από πρωτόχυτο μέταλλο εξωτερικού, για μη παραδόσεις κ.λπ. ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΤΟΙΜΟΠΑΡΑΔΟΤΟΙ ΣΕ ΣΤΟΚ.

Η κίνηση αυτή ήταν εξαρχής καταδικασμένη σε αποτυχία. Επισκέφθηκα το κατάστημα του Σταυρόπουλου το 1989. Μία στοιχειοχυτική Super Caster, μήτρες –από αυτές που είχε στην κατοχή του ο Παρασκευόπουλος– και ένας στοιχειοχύτης (ο μαστρο-Νίκος –δε θυμάμαι το επίθετό του–, παλιός εργάτης του 'ΠΑΠ') αποτελούσαν την επιχείρηση. Με τα επιτραπέζια εκδοτικά συστήματα (DTP) έτοιμα να σαρώσουν την παλιά τεχνολογία στο διάβα τους –ακόμα και αυτήν της φωτοστοιχειοθεσίας–, το όραμα του Σταύρου Σταυρόπουλου έμοιαζε ρομαντικός περίπατος στο παρελθόν και όχι επιχείρηση με μέλλον. Στο τελευταίο γράμμα του, που έλαβα τον Ιούνιο του 2000, ρωτούσε εάν κάποιο μουσείο ενδιαφερόταν να αγοράσει το υλικό που έχει στα χέρια του...

Στα κείμενα που αναδημοσιεύω σε αυτήν τη μελέτη, είτε από εφημερίδες της εποχής είτε από άλλο αρχειακό υλικό, διατηρώ την ορθογραφία και τη σύνταξη των πρωτοτύπων. Για πρακτικούς λόγους άλλαξα μόνο τη στίξη.

βιβλιογραφία

- Αγριαντώνη, Χ., *Οι Απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, 1986.
- Αμαριώτου, Μ., *Το γράψιμο και η αγωγή*, Αθήνα, 1935.
- Avis, F.C., *Typeface terminology*, London, 1965.
- Ball, J., *William Caslon, 1693-1766*, Kington, 1973.
- Barber, T.S., *Photo-engraving, electrotyping, stereotyping, photogravure*, London, 1933.
- Barker, N., *Aldus Manutius and the development of Greek script and type in the 15th century*, Connecticut, 1985, 2nd edn, N.Y., 1992.
- Βελουδής, Γ., *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκήδων στη Βενετία (1670-1854)*, Αθήνα, 1987.
- Bowman, J., *Greek printing types in Britain from the late 18th to the early 20th century*, Thessaloniki, 1998.
- Brodribb, C., "Reviews: Greek printing types, 1465-1927", στο *The Bibliophile's Almanack for 1928*, London, 1928.
- Buchdruckern Wiens, *Wiens Buchdrucker-Geschichte, 1482-1882*, 2 τόμοι, Vienna, 1883-87.
- Carter, H., *A view of early typography up to about 1600*, Oxford, 1969.
- Didot, A.F., *Alde Manuce et l' Hellénisme á Venise*, Paris, 1875.
- Layton, E., *The 16th century Greek book in Italy*, Venice, 1994.
- Leonidas, G., "A primer on Greek type design", in *Language, Culture, Type* (ed. J. D. Berry), NY, 2002.
- Macrakis, M., (ed.), *Greek letters; from tablets to pixels*, New Castle, Delaware, 1996.
- Mastoridis, K., *Casting the Greek newspaper*, Thessaloniki, 1999.
- "Cutting and casting Greek types in the nineteenth and twentieth century", στο *Gutenberg Jahrbuch*, σελ.306-341, Wiesbaden, 2006.
- Μαστοριδής, Κ., *Θέματα αναπαραγωγής και εκτύπωσης*, Θεσσαλονίκη, 1988.
- "Σχετικά με την κρυφή τέχνη", στο *Το Δέντρο*, τεύχ.52, σελ.3-7, Αθήνα, 1990.
- "Καλλιτεχνικό τυπογραφείο: σχέσεις αγάπης και μίσους με τα ελληνικά στοιχειοχυτήρια", στα *Νέα των Γραφικών Τεχνών*, Ιανουάριος, 1991.
- "Σχεδιασμός Ελληνικών γραμμάτων I", στο *Print & Publish*, Μάρτιος 1994.
- "Σχεδιασμός Ελληνικών γραμμάτων II", στο *Print & Publish*, Απρίλιος 1994.
- "The first Greek typographic school", στο *Υφέν, βήμα για την τυπογραφία*, τόμ.1, τεύχ.2, σελ.75-86, Θεσσαλονίκη, 1998.
- "The loneliness of greek typography; myth or reality?", στο *Υφέν, βήμα για την τυπογραφία*, τόμ.2, τεύχ.1, Θεσσαλονίκη, 1999.
- "Μια συζήτηση με τον Σταύρο Βένετη το καλοκαίρι του '90", στο *Υφέν, βήμα για την τυπογραφία*, τόμ.3, τεύχ.1, σελ.32-43, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Αδημοσίευτο υλικό από το αρχείο του Κ. Μαστοριδή για τα "Ελληνικά στοιχειοχυτήρια και τα ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία".
- Μαθιόπουλος, Γ., "Μολυβένιο παρελθόν και ψηφιακό μέλλον: σχεδιαστικές ιδιαιτερότητες του ελληνικού αλφαβήτου", στο *Πρακτικά 1ου Παγκόσμιου Συνεδρίου Τυπογραφίας και Οπτικής Επικοινωνίας*, Ιούνιος 2002, σελ.99-114, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Μιονί, Ε., *Εισαγωγή στην Ελληνική παλαιογραφία*, Αθήνα, 1977.
- Mosley, J., "Porson's Greek types", στο *Penrose Annual*, 1960, τεύχ.154.
- Μπούκας Μιλτιάδης, *Οδηγός εμπορικός, γεωγραφικός και ιστορικός των πλείστων κυριότερων πόλεων της Ελλάδος του έτους 1875*, Αθήνα, 1875.
- Μπώκος, Γ., *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στο χώρο της "καθ' ημάς Ανατολής"*, 1627-1827, Αθήνα, 1998.
- Παυλόπουλος, Δ., *Χαρακτική, γραφικές τέχνες. Ιστορία, τεχνικές μέθοδοι*, Αθήνα 1995.
- "Τα πρώτα στοιχειοχυτήρια στη νεότερη Ελλάδα", στο *Υφέν, βήμα για την τυπογραφία*, τόμ.1, τεύχ.1, σελ.65-69, Θεσσαλονίκη, 1998.
- Proctor, R., *The printing of Greek in the 15th century*, Oxford, 1900.
- Scholderer, V., *Creek printing types 1465-1927*, London, 1927.
- Ανατύπωση με πρόσθετα κείμενα των Martin Davis και John Bowman από την Τυποφιλία, Θεσσαλονίκη, 1994.
- Στάκος, Κ., *Χάρτα της Ελληνικής τυπογραφίας, 15ος Αιώνας*, Αθήνα 1989.
- Thompson, E., *Εγχειρίδιον Ελληνικής και Λατινικής παλαιογραφίας*, Αθήνα 1903, (ανατύπωση Β. Γρηγοριάδη, Αθήνα, 1973).
- Vervliet, H.D.L., "Greek printing types of the French Renaissance: the 'grecs du roy' and their successors", in *Journal of the PHS*, New series, no. 2, 2000, σελ.3-55.
- Woody, K., "A note on the Greek fonts of the Complutensian Polyglot", στο *The papers of the Bibliographical Society of America*, τεύχ.65, 1971, σελ.143-149.